

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK
AHMED YESEVÎ'DE İNSAN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Salih AÇIKGÖZ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN
Tez Danışmanı

Ankara - 2020

ONAY SAYFASI

Salih AÇIKGÖZ tarafından hazırlanan “ Felsefi Bir Problem Olarak Ahmed Yesevî’de İnsan ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 30.01.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 30 /01 /2020

Salih AÇIKGÖZ

Türk İslam Âlemine...

Bin yıl daha bu gençlik.

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken her anlamda özgür düşünmemi, felsefeyi bir yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN'a, felsefe yolunda ilk adımdan beri yanımda olduğunu hissettiren Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR hocama ve değerli katkılarından dolayı Hoca Ahmed Yesevî aşığı ve Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa YILDIZ hocama teşekkürü gönülden bir borç bilirim. Ayrıca hayatıma felsefi bir bakış getirmeme önyak olarak, bugünleri görmeme vesile olan üstadım Salih Adem DEMİRCİ'ye ve felsefe yol arkadaşlarım Meriç, Özge ve Dönüş'e sonsuz teşekkürler ederim. Son olarak çalışmamın her aşamasında maddi manevi her türlü desteği sunan ve büyük bir sabır gösteren sevgili eşim Şevval Derya'ya, oğullarım Talha Mert ve Yusuf Ali'ye canı gönülden teşekkür ederim.

ÖZET

Felsefi Bir Problem Olarak Ahmed Yesevî'de İnsan

Bu çalışma başta insan felsefesi olmak üzere, ahlâk, tasavvuf ve aşk felsefesi konularını kapsamaktadır. İnsan felsefesi deyince doğal olarak varlık alanında özel bir yeri bulunan insandan ve insanın gerçekliği hakkındaki bütünü kavrama, anlama ve yorumlama faaliyeti anlaşılmaktadır. Ayrıca ilahi aşk ve insan sevgisi temelinde insanın diğer insanlarla birlikteliği ahlâkla, Allah'a imanı ise tasavvuf ile yakından ilişkilidir. İşte bu ilişkiyi, Türk-İslam medeniyetinin yapı taşı özelliği taşıyan Ahmed Yesevî'nin fikirleri ışığında, felsefi bir insan problematiği şeklinde incelemek amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda Yesevî'de insanın ideal insan olabilmesi önündeki engeller, ruh-beden ilişkisi, insan sevgisi, ahlâk anlayışı ve çeşitli insan tipleri irdelenerek, insan merkezli felsefesi bir nebze de olsa anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ahmed Yesevî, insanın öncelikle kendini bilip, ardından evreni ve Allah'ı bilebileceğini ifade eder. Bilen insanı, bilge insana çeviren "ölmeden önce ölmek" fikri neticesinde, insan-ı kâmil olarak ilahi aşka tutulan insan, kendi benliğini yok ederek Bir ve bizatihi Var olana ulaşır. Yesevî fikirleriyle, insanın varoluş hedefini net ve açık dile getirerek, günümüz dünyasında milli ve manevi özünden uzaklaşan, modern dünyanın bunalımı içerisinde kaybolmak üzere olan insana kurtuluş olacağı düşünülmektedir. Neticede bu çalışma Ahmed Yesevî'nin felsefi değerinin anlaşılmasına katkı sağlayarak, felsefenin ana teması olan insana, Yesevî'nin bakış açısından bakabilme gayretiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Aşk, İnsan, Medeniyet, Tasavvuf.

ABSTRACT

Human in Ahmed Yesevî as a Philosophical Problem

This study mainly covers human philosophy, ethics, mysticism and philosophy of love. Naturally, human philosophy means the activity of comprehending, understanding and interpreting the whole about the reality of the human being and the person who has a special place in the field of being. In addition, on the basis of divine love and human love, the association of man with other people is closely related to morality, and his faith in Allah is closely related to Sufism. It is aimed to examine this relationship as a philosophical human problematic in the light of the ideas of Ahmed Yesevî, who is the building block of Turkish-Islamic civilization. In line with this aim, the obstacles for human being to be an ideal human being, the soul-body relationship, human love, moral understanding, and various human types were examined and human-centered philosophy was tried to be understood.

Ahmed Yesevî states that man can know himself first and then know the universe and Allah. As a result of the idea of "dying before death", which turns the knowing person into a wise person, the person who falls in divine love as a perfect person reaches the One and the Existence by destroying his own self. It is believed that salvation will be given to the human being who is about to be lost in the crisis of the modern world by moving away from the national and spiritual essence in today's world by expressing the goal of human existence clearly and clearly with its green ideas. As a result, this study has been prepared with the effort to look at the main theme of the human being from Yesevî's point of view by contributing to the understanding of Ahmed Yesevî's philosophical value.

Keywords: Civilization, Human, Love, Morality, Sufism.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türk-İslam düşünce dünyasının en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Hoca Ahmed Yesevî'nin, felsefenin vazgeçilmez konusu olan insana bakışı felsefi bir dille anlatılmaya çalışılmıştır. Ahmed Yesevî'nin insan anlayışının felsefi açıdan incelenme gayretindeki gaye; milli ve manevi değerlerden gittikçe uzaklaşan, ahlâkî ve değerler alanında yozlaşma içine girmiş, maddi dünyanın bunalımına saplanmış günümüz insanının bu problemlerden kurtulmasıdır. İnsanları dosdoğru bir hakikat yoluna sevk etmek amacıyla Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerini o dönemde yeni yeni İslamiyet'le tanışan yahut İslam'ı hiç bilmeyen Türk toplumuna kendi dillerinde açık, sade, anlaşılır biçimde anlatarak ve yaşayarak örnek olmuştur. Yesevî, insanın fizik alandan, metafizik alana derinlemesine geçiş sürecinde önce kendini bilmesine dikkat çekmiş, ardından ölmeyen önce ölmek fikri bağlamında, ölümün son değil, bilakis yeni bir başlangıç olduğunu anlatmak istemiştir. İnsanı sadece akıllı bir hayvan olma düşüncesinden çıkarıp, insan denilen özün, mutlak varlığın hediyesi olan ruhun ve metafizik boyutuyla asıl insanın neliğini bildirmiştir. Nefs ile insanın beşer tarafıyla mücadelesi konu edilirken, akleden ve düşünebilen olarak insanı, ideal insan olmayı başarabilecek değerli bir varlık olarak zikretmiştir.

Bu konu üzerinde çalışma isteğimizin en önemli nedeni; nereden gelip, nereye gittiğini sorup, sorgulayan insanların, bu sorularına cevap bulabilmeleri adına Yesevî'nin sadece bulunduğu çağa değil, söylediği hikmetlerle, yaşadığı hayatla ve fikir dünyasının zenginliği ile bugüne de hitap ettiğinin idraki ile düşünce dünyasına felsefi bir açıdan yaklaşılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Türk-İslam medeniyetinin inşasında harç görevi gören Yesevî, İslamiyet ile Türklüğü birleştirmiştir. Yesevî'den yüzyıllar sonra Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli düşünürlerinden olan Nurettin Topçu da Türklük maddi bedenimizi, İslamiyet ise bu beden ruhunu oluşturduğunu belirtir. Ruhsuz beden ise cesetten ibaret diyerek milli ve dini değerlerimizin, varlığımızın bütünü oluşturduğunu ve aynı medeniyetin parçası olduklarını göstermektedir. İşte bu durum bize nasıl bir medeniyetten geldiğimizi ve bu medeniyetin tohumlarından tekrar nasıl yeşerebileceğimizin en güzel örneği olarak umut vaat etmektedir. Bu umut, Ahmed Yesevî'nin yeniden okunarak, felsefesinin, fikirlerinin ve hayatının yalnızca ülkemizde

değil, başta Türk-İslam âlemi olmak üzere, cihanşümul bir medeniyetin kurucu değeri olmasından kaynaklıdır.

Çalışmanın genelinde Ahmed Yesevî'nin düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmış, özelde ise felsefi bir problem olarak Yesevî'nin insan anlayışı ele alınmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde öncelikle genel bir çerçeveden sınırlı da olsa felsefi bir problem olarak insana dair çeşitli filozof ve düşünürlerin fikirleri ışığında insanın neliği hakkında düşünceler ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde Ahmed Yesevî'nin entelektüel biyografisi altında tarihi ve menkıbevi hayatı, eserleri incelenip, Yesevî'nin düşünce hayatı ve felsefesi içerisinde insana bakışı ele alınmıştır. Yesevî'nin ruh-beden ilişkisi ile insan sevgisine genel hatlarıyla ve hikmetler bağlamında değinilmiştir. Özellikle Dîvân-ı Hikmet isimli eserinden alınan hikmetler yardımıyla insanın ideal insan yolundaki düşmanları irdelenmiştir. Ardından Yesevî'nin ahlâk boyutundan insana bakışına yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde bahsettiği insan tipleri alt başlıklar halinde belirlenmeye çalışılmıştır. İnsan-ı kamîl mertebesine ulaşabilme adına hangi aşamalardan geçilmesi gerektiği ve bu mertebeye ulaşıldığında ilahi aşk seviyesine ulaşan insanın fenafillâh yani Allah'ın varlığında yok olma makamına erişmesi anlatılmıştır.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL ONAY SAYFASI.....	ii
İNTİHAL/BEYAN	iii
İTHAF	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM - 1

FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK İNSAN

1.1. Akıllı Bir Varlık Olarak İnsan.....	9
1.2. Hür Bir Varlık Olarak İnsan.....	13
1.3. Sezgi Sahibi Bir Varlık Olarak İnsan.....	16
1.4. Bir Ahlâk Varlığı Olarak İnsan.....	18
1.5. İnanan Bir Varlık Olarak İnsan.....	21

BÖLÜM - 2

AHMED YESEVÎ'NİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ ve İNSAN ANLAYIŞI

2.1. Ahmed Yesevî'nin Entelektüel Biyografisi	25
2.1.1. Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Menkıbevi Hayatı	26
2.1.2. Ahmed Yesevî'nin Eserleri	32
2.1.2.1. Dîvân-ı Hikmet	32
2.1.2.2. Fakr-nâme	34
2.1.2.3. Risâle der Âdâb-ı Tarîkat.....	35

2.1.2.4. Risâle der Makâmât-ı Erba'în.....	36
2.1.3. Ahmed Yesevî'nin Düşünce Hayatı ve Felsefesi	36
2.2. Ahmed Yesevî'nin İnsan Anlayışı	40
2.2.1. Ahmed Yesevî'de Ruh ve Beden İlişkisi.....	41
2.2.2. Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi	45
2.2.3. Ahmed Yesevî'de İnsanın Düşmanları	48
2.2.3.1. Nefs	49
2.2.3.2. Kibir (Ben-Benlik).....	53
2.2.3.3. Riya	55
2.2.3.4. Yalan	58
2.2.4. Ahmed Yesevî'de Ahlâk	60

BÖLÜM - 3

AHMED YESEVÎ'DE İNSAN TİPLERİ

3.1. Âlim İnsan	67
3.2. Adil İnsan	71
3.3. Edepli İnsan	73
3.4. Hür İnsan	75
3.5. İhlâs Sahibi İnsan	78
3.6. Alçakgönüllü İnsan.....	81
3.7. Kâmil İnsan	83
3.8. Âşık İnsan.....	87
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	93
KAYNAKÇA	96

GİRİŞ

İnsan, varolduğu günden bu yana sürekli olarak içinde yaşadığı dünyayı ve evreni tanımaya ve anlamaya çalışmış, ancak bu çabası içinde en az tanıyabildiği varlık yine kendisi olmuştur. İnsanı tanımak için onun evrendeki yerini ve konumunu belirlemek gerekir. Fakat her şeyden önce insanın kendisini tanıyıp bilmesi elzemdir. Örneğin, Ernst Cassirer “İnsan Üstüne Bir Deneme” isimli eserine felsefe araştırmalarının en büyük amacının insanın kendini bilmesi olduğunu ifade ederek başlar. Kuşkuculuğun felsefe tarihinde çoğu kez hümanizmin tamamlayıcısı olduğunu, en kuşkucu düşünürlerin dahi kendini bilme zorunluluğunu ve imkânını yok saymadıklarını belirtir. Kuşkucunun, kendini gerçekleştirmenin ilk şartı olarak kendini bilmeyi savunduğunu söyler. Çünkü insanın kendini bilmesi için onu dış dünyaya bağlayan zincirleri koparmaya çalışmadan özgür olamayacağına dikkat çeker.¹ Türk-İslam düşünürü Ahmed Yesevî de insanın en birinci amacının insanın kendini tanıması ve varoluş sebebini düşünmesi olduğunu ifade eder. İnsan önce kendini bilip bu dünyaya ne için gönderildiğinin farkına varacaktır ki sonrasında Tanrı'yı bilmeye gayret gösterecektir. İnsanın kendini bilmeye çalışması diğer insanlara ve bütün mahlûkata karşı insanın duruşunu belirleyecek olması hasebinden önemlidir. Burada Yesevî'nin kendini bilen insanın davranışlarının da ahlâkî olması gerektiğini anlamamız gerekir. Güzel ahlâk ile hareket etmek varoluş amacını idrak eden ve kendisini yoktan var eden Tanrı'sına ulaşması noktasında insanın bilmekten bilgeliğe tekâmül sürecidir.

*“Bir kul kendini bilse, bil ki o Hakk'ı bildi,
Rahmân'ın korkusuyla kalkıp insâfa geldi.”²*

¹ Ernst Cassirer, (1980), İnsan Üstüne Bir Deneme, Çev. Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 13.

² Hoca Ahmed Yesevî, (2019), Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Editör Zülfikar Güngör, Hikmetlerin Türkçesi Musa Uzunkaya, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:59, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara, Münâcât, K. 42, s. 546.(Çalışma boyunca kullanılacak hikmetler, Ahmed Yesevî'nin tüm eserlerinin bir arada bulunduğu ve en güncel tercümeyle içerdiği için bu kaynaktan alıntılanacaktır. H. hikmet numarasını, K. Kıt'a numarasını, s. ilgili sayfayı göstermektedir.)

Michel De Montaigne “Felsefe Yapmak, Ölmeyi Öğrenmektir” isimli denemesine Romalı düşünür Cicero'nun felsefe yapmanın ölüme hazırlık yapmak olduğunu söyleyerek başlar.³ Gerçekten de insan felsefî şekilde düşünerek nerden gelip, nereye gittiğini sorgulamadan, ne hayatın anlamına haiz olur, ne de ölümün varlığını idrak edebilir. İnsanlar her gün çevrelerinde ölenleri görürler, duyarlar ve izlerler ama sanki bir gün kendilerine sıranın geleceğini unutmuşçasına fizik dünyanın hengâmesi içinde yaşama devam ederler. Sadece insanlar en yakınlarını yani anne-baba, eş-çocuk ve yakın akrabalarını yahut çok yakın dostlarını kaybettiklerinde biraz daha fazla farkına varırlar. Ama o insanların büyük çoğunluğu da bir süre sonra hayat devam ediyor diyerek tekrar ölümü unutarak, ölmeyecek gibi yaşamayı tercih ederler. İşte bu noktada Ahmed Yesevî, “ölmeden önce ölmek” fikri ile felsefe yapma boyutunu bir adım daha ileriye taşıyarak, daha dünyadayken insanın fizik değerlerin ötesinde metafiziksel bir alanla tanışması gerekliliği üzerine felsefesini kurar. İnsan ölüme yaklaşmakla sona değil sonsuzluğa doğru yol alır. Çünkü Yesevî, insanın nereden geldik, nereye gidiyoruz sorusuna Tanrı'dan geldik ve dönüşümüzde tekrar O'na olacak şeklinde bir cevapla karşılık verdiği anlaşılır.

“Hak Resul’üm, “Ölmeden sizler ölünüz!” dedi.

Didâr için ölmeden önce ölmeyeyim mi?”⁴

*““Küllü men aleyha fân.” ayetinde hükmeder, **

Allâh’tan başka her şey ölümü tadar imiş.”⁵

İnsan ölüm fikri üstüne hayatını kurguladığında bu hayatın aslında ne kadar kısa olduğunu anlar. Kısa ve gelip geçici bu dünyada beşer olarak başladığı yolu insan olarak tamamlamaya çalışır. Ali Şeriatî insan kimliğinde bulunmanın yani yeryüzünde bir tür olarak, iki ayağı üzerinde yürüyen, biyolojinin konusu olan varlık olarak beşerin, değişim ve gelişim süreciyle, felsefenin ve dinin konusu olması itibarıyla, kısaca olmak ekseninde insan oluşunun gerekliliğini bildirir. Dünyaya gelen beşerin en yegâne amacı insan olmaktır. Ancak bu oluş durağan ve ulaşıldığı yerde biten bir olmak değil, sürekli bir oluş

³ Michel De Montaigne, (2011), Denemeler - 1. Cilt, Çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, s. 81.

⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 182, K. 1, s. 418.

⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 108, K. 1, s. 287.

*“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır.” (Kur'an-ı Kerim Meali, (2010), Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Rahman Suresi- 55. Sure- 26-27.Ayet, s. 531.)

içerisinde bulunmayı ifade eder.⁶ Yesevî ise burada da bir adım daha ileri giderek insanın, insan olmanın da ötesinde, kendini insan-ı kamîl olarak ideal insan boyutuna taşıması gerektiğini vurgular. İnsan-ı kamîlin Pîr'i olarak Hz. Muhammed'i göstererek, hedefin O'na en yakın insan olmak olduğunu belirtir.

*“Pîr-i mugân, Hak Mustafa'dır bilin.
Her nerede olsanız, saygı gösterin.”⁷*

Ahmed Yesevî, insan-ı kamîl olma yolunda insanın nefis, kibir, ben-benlik, yalan, riya, gurur, cehalet, gaflet, şekilcilik ve gösteriş gibi daha birçok düşmanın varlığından bahsederken bunlardan kurtulmadan, insanın ideal insan boyutuna seyrinin mümkün olmadığını açıkça dile getirir. Ancak insan bu zorlu düşmanları bertaraf ederek, ölmeden önce ölme fikri ile hareket edip, insan-ı kamîl olmayı başarır ise ilahi aşkın sırrına muvaffak olabilir. Aşkın metafiziksel hali, fizik âlemin değersizliğini anlamayı mümkün kılar. İnsan yaratılmışlığının farkına varıp Yaradan'a aşk ile ulaşmayı dileği sürece gelip geçici bu âlem sadece bir durak kalır. İnsan aşkın tadını almaya başladığı vakit dünyanın fani zevklerine gözünü yumarken, kalp gözü ile âleme bakar.

*“Rabbim, âşıklara verdi aşkını,
Şükredip tutuştum, yandım ben işte.
Dü cihân gözümde haşhaş tanesi,
Görünmedi, Hakk'ı sevdim ben işte.”⁸*

Yesevî'nin insan anlayışını felsefi bir bakışla incelemeye çalıştığımız bu çalışmada kısa bir girizgâh ile insanın ölmeden önce ölmek fikri devamında insan-ı kamîl yoluna girmesi neticesinde ilahi aşk ile mutlak varlığa, Yesevî'nin değimiyle Bir ve Var olana ulaşmaya verdiği öneme felsefi bir dille vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Ahmed Yesevî Türk-İslam düşüncesinin yapı taşı özelliği taşıyan haliyle yaklaşık bin yıl öncesinden söylediği hikmetlerle hem Türk âlemine, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet kaynağını esas alarak İslam ahlâkını ve itikadını, hem de milli değerleri ve kültürü birleştirerek, Türk halklarına Türk dilinde oldukça yalın, sade ve anlaşılır biçimde anlatmıştır. Bu hareketle Türk-İslam medeniyetinin oluşması sağlanarak, Uluğ Türkistan

⁶ Ali Şeriatî, (1997), İnsan Dört Zindanı, Çev. Hüseyin Hatemi, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 13-14-17-18.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 2, K. 20, s. 99.

⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 12, K. 1, s. 122.

coğrafyasından Avrupa'nın ortalarına kadar düşüncelerinin tesir ettiği görülmüştür. Bu çalışmadaki amaç; Türk-İslam ülküsünün geldiği noktada isim olarak fazlaca bilinse de düşünceleri hakkında çoğu kişinin pek az şey bildiği düşünülerek, Ahmed Yesevî'nin felsefi bir bakışla yüzyıllar öncesinden bugünüme ışık tutan fikirlerinin özüne inme gayretidir. Elbette kapsamın genişliği ve amacın büyüklüğü karşısında, takdir edersiniz ki elde edilecek sonuçlar çalışmanın boyutuyla sınırlı kalacaktır.

Türk-İslam coğrafyasının manevi hayatını derinden etkilemiş nadir bir şahsiyet olarak Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinin anlaşılmasına çalışılması, günümüz insanının modern dünyanın bunalımı karşısında manevi bir çıkış yolu bulmasını sağlayabilir.⁹ Günümüz insanları maalesef dünyalık dediğimiz maddeye bağımlı yaşayarak, sanki bu dünyaya mal-mülk, makam-mevki sahibi olmak için gönderilmişler gibi, büyük bir hırs ve arzuyla dünyaya gönülden bağlı bulunarak, kendilerini bilme yolu yerine toplumda verilmiş rollerini yerine getirmeyi yaşam zannetmektedir. Oysa insan ne için gönderilmiştir bu dünyaya?! Bu kısa dünya hayatını gerçekmiş gibi algılayıp, geçiciliğini fark etmeyen insana Yesevî'nin fikirleri çok şey söyleyebilir. Medeniyet kurucu değerlerimizden uzaklaşmaya başladığımız son dönemde, insanların tekrar özlerine dönerek umutla yarınlara bakmasını sağlamanın başında milli ve manevi değerlerimize dönüşün gerekliliği Ahmed Yesevî'nin anlaşılmasını elzem kılmaktadır.

Bu araştırmada olabildiğince birincil kaynaklardan, ulaşamadığı durumlarda ise ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Literatür taramamızda Ahmed Yesevî ile ilgili çeşitli konularda birçok araştırmanın yapıldığı görülmüş fakat çalışmamıza konu olan mesele ile ilgili herhangi bir yüksek lisans ya da doktora tezine rastlanmamıştır. Ancak çalışmamızla ilgili dolaylı olarak irtibat kurulabileceği düşünülen yüksek lisans ve doktora çalışmaları yeni tarihten eski tarihe doğru sıralandığında aşağıdaki gibidir:

2019 yılında Alper Ay tarafından hazırlanan “Divan-ı Hikmet'te Manevî Ayet İktibasları” isimli doktora tezi Prof. Dr. Alim Yıldız danışmanlığında, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde yapılmıştır.

2019 yılında Muhammet Volkan Özkan tarafından hazırlanan “İlim, Hikmet, Aşk, Sadâkat ve Liyâkat Kavramları Çerçevesinde Ahmed Yesevî Düşüncesinde İnsan Olmanın

⁹Rene Guenon, (1999), Modern Dünyanın Bunalımı, Çev.Mahmut Kanık, Verka Yayınları, İstanbul, s. 49-61. ("Modern dünyanın bunalımı" kavramı ilk defa Rene Guenon (1886–1978) tarafından kullanılmıştır.)

İmkânı” isimli yüksek lisans tezi Prof. Dr. Ayten Koç Aydın danışmanlığında, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler bölümünde yapılmıştır.

2019 yılında Adiya Okassova tarafından hazırlanan “Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde Tasavvuf Mertebeleri” isimli yüksek lisans tezi Doç. Dr. Mehmet Özdemir danışmanlığında, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde yapılmıştır.

2019 yılında Aigerim Serikpayeva tarafından hazırlanan “Yesevîlik'te ve Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinde Kadına Bakış” isimli yüksek lisans tezi Doç. Dr. Mehmet Özdemir danışmanlığında, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde yapılmıştır.

2019 yılında Gauhar İmanzhanova tarafından hazırlanan “İslam Dinine Geçiş Sürecinde Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet'in Türk Devlet Geleneği Üzerindeki Etkisi” isimli yüksek lisans tezi Prof. Dr. İlhan Aksoy danışmanlığında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi bölümünde yapılmıştır.

2008 yılında Ali Atmaca tarafından hazırlanan “Ahmed Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası” isimli yüksek lisans tezi Doç. Dr. Metin Bozkuş danışmanlığında, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri bölümünde yapılmıştır.

2008 yılında Hicret Kiraz Toprak tarafından hazırlanan “Ahmed Yesevi, Yesevilik ve XIII. yy. Anadolu'sundaki Yeri” isimli yüksek lisans tezi Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak danışmanlığında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bölümünde yapılmıştır.

2003 yılında Dossay Kenzhetayev tarafından hazırlanan “Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi” isimli doktora tezi Prof. Dr. Hayrani Altıntaş danışmanlığında, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde yapılmıştır.

1999 yılında Dossay Kenzhetayev tarafından hazırlanan “Divan-ı Hikmet'teki Ahlaki Unsurlar” isimli yüksek lisans tezi Prof. Dr. Hayrani Altıntaş danışmanlığında,

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde yapılmıştır.

1997 yılında Necmi Atik tarafından hazırlanan “Yesevilik ve Cevahirü'l-Ebrar Min Emvaci Bihar” isimli yüksek lisans tezi Prof. Dr. Ali Yılmaz danışmanlığında, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde yapılmıştır.

1990 yılında Şafak Baran tarafından hazırlanan “Ahmed Yesevi'nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi” isimli yüksek lisans tezi Doç. Dr. Fahreddin Olguner danışmanlığında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde yapılmıştır.

Sonuç itibariyle son yıllarda artan Ahmed Yesevî ile ilgili araştırmalar bağlamında bu çalışma, felsefe bölümlerinde eksikliği hissedilen Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasını ve felsefesini öğrenebilmek adına bundan sonra yapılacak çalışmalara giriş niteliği taşıyacak ön bir çalışmadır.

BÖLÜM-1

FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK İNSAN

Felsefe terimleri sözlüğündeki tanıma göre insan; akli olan canlı bir varlıktır. Canlı bir varlık olarak hayvanlar alanının bir üyesiyken, diğer taraftan hayvanı aşan bir varlıktır. Dik yürüyen, ellerini kullanabilen, beyni özel şekilde gelişmiş, evrene ve dünyaya karşı açık olan, konuşabilen, düşünebilen, deney dünyasını aşabilen, evrenin ve kendinin bilincine varmış, yaptığı tüm işlerden sorumlu olan bir varlık olarak tarif edilir.¹⁰ Elbette bu tanım insanın fiziksel ve metafiziksel anlamda neliği karşısında fazlaca mekanik bir yapıdadır. İnsanın ne olduğunu açıklayarak gitmek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

İnsan; yaratılan diğer bütün canlılar incelenip karşılaştırıldığında, sorgulayan ve soru sorabilen yegâne varlık olarak karşımıza çıkar. Bu durum, insanın fiziksel ve tarihsel olsun, hayatı boyunca art arda yaşadığı olaylardan olsun, kendini bir şekilde soyutlayarak onlar karşısında tavır alabildiğini gösterir. İşte bu sayede insan, kendine has bir hürriyete, evreni tanıyabilme kabiliyetine ve değerlere yönelebilmeye gücüne sahiptir.¹¹ Bu yetenek insanı bilen bir varlık yapar. Böylece insan yaşadığı toplumu ve evreni merak ederek algılamaya çalışır. Bu algı insanı kendini bilmesi sürecine taşır. Ancak bu süreçte insanın kendini bilebilmesi, beden varlığı olarak biyolojik ve fizyolojik yönlerini bilmenin ötesinde aşkın bir bilgiye ihtiyacı duyar. Yoksa sadece canlılar âleminde bir canlı gözüyle insana bakmak ve bu açıdan değerlendirmek insanı hiç anlamamış olmak demektir.¹² İlkçağ filozoflarından Sokrates'in de dediği gibi insan kendini bilmelidir. İnsanın kendini bilmesi aslında ruhunu bilmesidir.¹³ Ruh ve beden olarak meydana gelmiş olan insan için aslolan geçici bedeni bilmek değildir. Maddi bir varlık olarak bilinmenin dışında, insan özünü oluşturan ruhunu yani kendini bilen bir varlıktır. Özü itibarıyla insan, bilen bir varlıktır. Ayrıca insan diğer canlılardan farklı olarak düşünebilen, duyguları olan ve akledabilen bir varlıktır. Fakat bunlarında ötesinde insanı insan yapan temel özellikler nedir diye sorulduğunda; insanın ahlâklı oluşu, değerlere sahip olması, iyiyi ve doğruyu

¹⁰ Bedia Akarsu, (2015), Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul, s. 105.

¹¹ Mübahat Türker Küyel ve diğ., (1985), Felsefeye Giriş-3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 14-15.

¹² Levent Bayraktar, (2016), Felsefe ve Tasavvuf, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, s.138-139.

¹³ Eflatun, (1997), Birinci Alkibiades, Çev. İrfan Şahinbaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 74-79.

gözetmesi, adaleti araması, onu insan-ı kamîl yapar. Diğer bir ifade ile hedeflenen ve olması gereken insan gibi insan olarak, mükemmel insan olmasını sağlar.

Tasavvuf düşüncesinde insan-ı kamîl; tüm mertebelerin geçilerek en yüce mertebeye erişmiş, tinsel olgunluk boyutuna ulaşmış, kemale ermiş; tüm varlık alanının kendinde dile geldiğini kavrayan, kendi geçici varlığından kurtularak Allah'a ulaşmış, sonsuzluğa varan kimse olarak tanımlanır.¹⁴ Kısacası insan, insan-ı kamîl olabilme yolunda kendini bilmeli ve ruhi açıdan tekâmül sürecini tamamlamalıdır. Bu süreçte dünyanın geçiciliğinin farkına vararak, beden de geçici bir fizik dünyada yaşadığını idrak etmesi bir anlamda zorunluluktur. Çünkü bunu idrakten yoksun zihnin Allah'a ulaşma imkânı yok olur. Nasıl insan yoktan var edildiğine inanıyorsa, insan-ı kamîl olma yolunda da geçici benini yok etmeden var olamaz.

Felsefe literatürüne bakıldığında, insan ile ilgili; Aristoteles, insan için “insan akıllı bir hayvandır” der.¹⁵ İnsan aklı sayesinde bilinçli bir varlıktır. Bu bilinç insanın düşünüp aklını kullanmasına imkân sağlar. Ancak insan sadece akıldan ibaret değildir. Julien Ofray de la Matrie “İnsan Bir Makina” eserinde, insanı karmaşık bir makine olarak tanımlar.¹⁶ Modern dünya düşünüldüğünde insanın otomatlaştığı, makine çağında komuta edildiği söylenebilir. Fakat insan bunlarında ötesinde bir varlıktır ve öyle de olması gerekir. İnsan, aklını şüphesiz iyi için de kötü için de kullanabilir. Fakat onun bu davranışı, toplumda yaşayan bir varlık olarak etik ilkelerin dışında ise eğer çatışmalara sebep olabilir. Dolayısıyla insan, yaptığı eylemlerde iyiyi ve güzeli gözetmelidir. Ancak bu şekilde insan maddi âlem içinde bulunduğu buhrandan çıkabilir. Bunun yanı sıra insan yalnızca dünyevi bir varlık değil, metafizik ve aşkın bir varlıktır. İnsan; ne otomat bir canlı, ne de robotik bir varlıktır. Konuşabilmenin, akıllı olmanın da ötesinde bir varlıktır. Ruhu ve kalbi olan bir varlıktır. Ahlâkî değerlere, etik ve metafiziğe de sahiptir. Descartes; insanı düşünen bir varlık olarak tanımlar ve “düşünüyorum o halde varım” der.¹⁷ Varoluşun ana şartı olarak şüphe ve düşünceyi ön plana koyar. Anselmus ise “anlamak için inanıyorum” diyerek akıl

¹⁴ Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, (2006), Editör Zafer Erginli, Kalem Yayınevi, İstanbul, s.473–477.

¹⁵ John Hospers, (2017), Analitik Felsefe'ye Giriş, Liberte Yayın Grubu, Ankara, s. 35.

¹⁶ Julien Ofray de la Matrie, (1980), İnsan Bir Makine, Çev. Ehra Bayramoğlu, Havass Yayınları, İstanbul, s.19.

¹⁷ Descartes, (1942), Metafizik Düşünceler, Çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbası, İstanbul, s. 109.

ile inancı uzlaştırır ve temellendirir.¹⁸ O halde Anselmus'da bir başka değer daha ortaya çıkar, o da inançtır. İnsan inanan bir varlıktır.¹⁹ İnancı sayesinde varoluşsal bunalımlarını aşar ve aşkınlığa yaklaşır. İnsanın değerleri, ahlâklılığı, sevgi ve saygısı, ebedi olana aşkı vardır. Zira insan Allah'a ulaşabilmek için iyilik yapar ve iyiliği emreder, doğruyu arar ve yanlıştan uzaklaşır.

İslam dini açısından ise insan, Kuran-ı Kerim'de bildirildiği şekliyle şudur; *“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*²⁰ İnsan Yaratıcı'nın bildirdiği şekliyle yaratılmışların en şerefli olanı yani eşref-i mahlukat olarak bu dünyaya gönderilmiştir. İnsan idrak, akıl ve iyiyi kötüden ayırabilme kabiliyeti ile şerefendirilmiştir.²¹ Bu şerefli yaratılışın gereği olarak insan tüm yaratılmışlara karşı hoşgörü sahibi olarak ve merhametle diğer insanlara ve doğaya kısacası tüm evrene karşı davranışlarında daha bir dikkatli olması gerektiği bildirilir.

İnsanın diğer yaratılmış varlıkların içinde üstün bir varlık olarak Tanrı tarafından yaratılması ona ayrıca bir sorumluluk bilinci verir. Ancak bu düşünce mekanist batılı düşünce sistemindeki gibi yeryüzüne tam anlamıyla hâkim olabilen ve istediği şekilde evrene hükmetme hakkına sahip olduğu anlamına gelmez. Bilâkis Yaratıcısının ona gösterdiği ve yüklediği güzel sıfatlarla öncelikle bir yaratılmış varlık olarak, onu yaratan Yaratıcıya bir kul olabildiği ve onun koyduğu kurallar çerçevesinde insan olabilmeyi başarmak anlamına haiz olmasını gerektirir.

Felsefî bir problem olarak insanın ne olup, ne olmadığını, anlayabilmek adına alt başlıklar halinde insanın varlığını oluşturan niteliklere değinilecektir.

1.1. Akıllı Bir Varlık Olarak İnsan

Akılcılık (rasyonalizm); evrenin bir bütün şeklinde düşünce ile yorumlanması, birey ve toplum yaşamını akıl kuralları dâhilinde düzenlemeyi amaç edinen bir tavır ve yaklaşım

¹⁸ Bkz., St. Anselm, (1903), *Proslogium; Monologium ; an Appendix in Behalf of the Fool By Gauilon and Cur Deus Homo*, Translated From The Latin By Sidney Norton Deane, The Open Court Publishing Company, Chicago.

¹⁹ Ahmet Cevizci, (2001), *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, s. 222.

²⁰ Kur'an-ı Kerim Meali, (2010), Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, İsrâ Suresi- 17. Sure- 70. Ayet, s. 281.

²¹ Hâce Yusuf el- Hemedâni, (2017), *Rütbetü'l-Hayat 'Hayat Basamakları'*, Çev. M. Ali Özkan, Semerkand Yayınları, İstanbul, s. 26.

olarak ele alır.²² Bu yaklaşım akıl ve düşünce ile bilgiye ulaşılacağını savunur. Ancak elbette insan salt akılcılığa indirgenemez bir varlıktır. Akıllı bir varlık olmak ile akıl varlığı olması arasında fark vardır. O takdirde akli ön plana çıkaran birkaç filozofun düşüncelerine bakarak insanı hangi açıdan akıllı bir varlık saydıklarını inceleyelim.

İlkçağ filozoflarından Parmenides, metafiziksel bilgiyle deneysel bilgiyi birbirinden kesin bir çizgiyle ayırarak, mantıksal akıl yürütme yoluyla salt akla dayanarak varlığı açıklamaya çalışan ilk filozof olarak karşımıza çıkar.²³ Varlığın; gözlem, deney ve duyularla değil yalnızca akıl ve düşünce ile kavranabileceğini belirtir.²⁴ Demek ki, Parmenides'e göre akıllı bir varlık olarak insan, aklını kullanarak ve mantık yürüterek varlığın neliğini kavrayabilir. Oysa insan sadece salt akla dayanarak değil metafiziksel bilgiyi de kullanarak varlığın tümü üzerinde fikir sahibi olabilir.

Aristoteles'e göre insan akıllı bir hayvandır. Aristoteles bu düşüncesi ile akıl gibi bir melekeye sahip insanın, fiziksel anlamda doğadaki hayvandan farklı olmadığını ortaya koyar. Tersinden okursak, insan akli ile doğadaki hayvan türünden ayrılır. İnsan akledebilen bir varlık olması sebebiyle diğer hiç bir canlıya benzemez. Bu ayrılık insanı, akli sayesinde düşünebilme kabiliyetine sahip bir varlık yapar.²⁵ İnsan akıllı bir varlık olarak, aynı zamanda bilen ve bilmenin verdiği bilgi gücüne sahip yegâne varlık olarak karşımıza çıkar.²⁶ Ancak Aristoteles'e göre insanın bilgileri doğuştan gelmez, duyu organları vasıtası ile bilgiyi elde eder ve insan bu bilgiyi tümel kavramları oluşturmak üzere kullanabilme becerisine sahiptir.

Modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes ise; her şeyin hakiki varlığından şüphe ederek başladığı düşünme eylemine, düşünen şeyin kendisi olan düşünenin var olması gerektiği hakikatine, “düşünüyorum, öyleyse varım” diyerek akli bir meleke olan düşünce ile insanın varlığını bilmeye çalışır. İnsan düşünürken şüphe eder, sorgular, anlar ve kavrar yani bir şekilde ben olduğunun bilincine varır. Akıllı bir varlık olarak insanın, kesin doğru ya da yanlış olan tüm şeylere kuşku ile yaklaşması gerektiğini ve bu şüpheden

²² Ahmet Cevizci, (1999), Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, s. 30.

²³ Ahmet Arslan, (2006), İlkçağ Felsefe Tarihi-1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, s. 213.

²⁴ Bkz., Parmenides, (2015), Doğa Hakkında, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

²⁵ Bkz., Aristoteles, (2014), Nikomakhos'a Etik, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul.

²⁶ Kamıran Birand, (1958), İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, s. 83.

yola çıkararak düşünen bir akıl ile hakikate varabileceğini belirtir.²⁷ Ancak Descartes'in akıl varlığı saydığı insanda bir problem ile karşılaşmaktayız. İnsanı insan yapan değer, eğer salt akıl ise akıl hastaları yani akli melekelerini kullanamayanlar insanlık dışı yaratık ya da hayvan muamelesi mi görecektir?!²⁸ Bu soruya cevap için Descartes'in yaşadığı çağ olan, 17. yüzyıla bakmamız gerektir. O dönemde akli melekelerinden yoksun olduğundan dolayı, uzun süreler insanlar farklı kurumlarda kapatılarak, birçok insanlık dışı davranışa maruz kalmışlardır.²⁹ Sadece Descartes'te değil o dönemdeki batının düşünce yapısının genelinde böyle bir problem vardır. Ancak elbette Descartes'in her şeye kuşku ile yaklaşmaya çalıştığı halde düşünen akıldan emin bir şekilde şüphe etmediği görülür ve sorulara cevap ararken akli başlangıç noktası kabul eder.

Farabi'de de insan akıllı bir varlık olarak karşımıza çıkar. İnsanı hem bu hayatta, hem de öteki hayatta mutluluğa götüren insani şeyleri; nazari erdemler, fikri erdemler, ahlâkî erdemler ve ameli sanatlar şeklinde dört grupta ele alır.³⁰ Bunlar içinde en önde geleninin teorik bilgileri içinde barındıran, varlıkların akılla kavrandıkları biçimde kesin ispatlı bilgisini veren nazari erdemler olduğunu savunur.³¹ Bunu destekler nitelikte bilgiyi elde etmek için aklın kullandığı bir yol olarak mantık ilminin faydası ve önemine değinir. Akıllı bir varlık olan insanın hata yapıp yapmadığını ve hakikatleri idrak edip etmediğinden emin olma yolunda mantığın aklın bir terazisi ve ölçüsü olduğunu bildirir.³² Kısaca, ispatlanabilir olan, akla ve kavramaya dayanan bilgi veren her şeyde, insanı bir akıl varlığı olarak gördüğü söylenebilir. Farabi insanın, varlık bilinci içerisinde, varlığı bir bütün olarak kavramasında, düşünen ve akıl yürüterek diğer canlılar içerisinde kendine özgü bir nitelik taşıdığını ortaya koyar.

Hegel akılcılık akımını zirveye taşıyan isim olarak sayılabilir. Ona göre insan, duyularını kullanmadan, sadece aklını kullanarak gerçek varlık hakkındaki bilgiye ulaşabilir. Bir bakıma akıl ilkeleri ile varlığın ilkelerinin birebir aynı olduğunu savunur. Bu

²⁷ Descartes, (1942), *Metafizik Düşünceler*, s. 97.

²⁸ Mine Kaya Keha, (2010), “Descartes’in Epistemolojisi ve Foucault’nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri”, *Kaygı Felsefe Dergisi*, Sayı: 14, Uludağ Üni. Basımevi, Bursa, s. 121.

²⁹ Michel Foucault, (2006), *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 89.

³⁰ Farabi, (2015), *Mutluluğun Kazanılması “Tahsilu's-Sa'ada”*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Yayınları, Ankara, s. 53.

³¹ Farabi, (2015), a.g.e., s.89.

³² Farabi, (2014), *İlimlerin Sayımı “İhsau'l-Ulum”*, Çev. Ahmet Arslan, Divan Yayınları, Ankara, s. 58.

savını da meşhur “Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir” sözü ile formüle eder.³³ Sözgelimi akıllı bir varlık olarak insanın, salt aklını kullanan ve mantık kuralları çerçevesinde doğru bilgiye ulaşacağından bahseder. Özetle Hegel'e göre mantık hakikati açık seçik görmeye yarayan temel bilimdir ve akli olan şeylerin gerçekliğine götürür.

Leibniz ise aklın tek bilgi kaynağı olmadığını dile getirir. O akıl doğruları yanında olgusal veya deneysel hakikatlerinde varlığını kabul eder. Ancak deneysel doğruların son tahlili aşamasında bu doğruları yine akıl doğrularına indirgemek suretiyle bilgiye ulaşma yolunda akılcı görüşün tarafı olur.³⁴ Kısaca Leibniz akıllı bir varlık olarak insanı anlamak için akli ön plana çıkararak, hakiki bilgiye ulaşmanın akıl ile mümkün olacağını belirtir.³⁵

Rasyonalist yaklaşımla Spinoza akıllı bir varlık olarak ele alınan insanın yalnızca salt akıldan oluşmadığı gibi teolojik anlamda da aklın dine yahut dinin akla zıt olmadığını belirtir. Akli, var oluşumuzun en önemli unsuru sayar.³⁶ Ancak bu önemli unsurun, O'nun ifadesi ile “Tabii Akıl”ın Tanrısal emirlerle uyumuna değinir. O'na göre akıl ile din hiç bir şekilde ve zamanda birbirleri ile çelişmez.³⁷ Bu doğuştan Tanrı fikrine sahip bir insan aklının, ilahi hakikate karşı gelmeyen bir tarzda olduğu anlamına gelir. Spinoza bu konuda, akıllı bir varlık olarak insanın, teolojik bir boyutunun olmasını, insan akli önünde engel olarak görmeyip, aksine aklın destekleyici olduğuna vurgu yaptığı net olarak görülür.

Gazali de insanı akıllı bir varlık olarak görür. Aklın; bir yönüyle insanın Tanrı'yı kavrayıp ulaşması için gerekli olduğu kadar, diğer bir yönüyle Tanrı'nın da insanı muhatap alması için bir gereklilik olduğuna değinir.³⁸ Yani akıl sayesinde bilgiye ulaşılması ve bilgi gücü kavrandığında, insan Tanrı'yı bilebilecek ve Tanrı karşısındaki insanın konumu daha doğru biçimde belirlenecektir. Bu da demek oluyor ki akıllı bir varlık olarak insanın yaratılan diğer tüm varlıklardan ayrılarak, akıl ve ruh arasında bir ilişki kurması neticesinde Tanrı'yı bilebilmesini sağlar.

³³ G. W. F. Hegel, (1991), Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, s. 29.

³⁴ G. W. Leibniz, (1986), Theodicee Denemeleri - İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma, Discours sur la Conformite de la Foi avec la Raison, Çev. Hüseyin Batu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 110-111.

³⁵ Ahmet Arslan, (2012), Felsefeye Giriş, Liberte Yayınları, Ankara, s. 73.

³⁶ Benedict De Spinoza, (2011), Teolojik-Politik İnceleme, Çev. M. Kazım Arıcan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 85.

³⁷ Musa Kazım Arıcan, (2001), “Akıl İman İlişikisine Spinoza'nın Yaklaşımı”, Cumhuriyet Üniv. İlah. Fak. Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Sivas, s. 413-414.

³⁸ Necip Taylan, (1994), Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri Bilgi- Mantık -İman, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 22.

Farklı görüşler ve bakış açıları içinde insanın akıllı bir varlık olduğunu görmekte birlikte, salt aklın mı ön plana çıkması gerektiği yoksa duyularla yahut metafiziksel diğer argümanlarla mı insanın akıllı bir varlık olması gerektiğini bulmak için yerine göre teolojiden faydalanılarak insanın yüce bir Yaratıcının muhatabı olarak ve evrende yaşadığı süre içerisinde taşıdığı sorumluluklar göz önünde bulundurularak insanın akıllı bir varlık olduğu gerçeğini kavramaktayız.

1.2. Hür Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan eyleyen, düşüncelerini davranışlarında sergileyen bir varlıktır. Ancak insan sahip olduğu fenomenler yumağındaki yapıp-etmelerinin tamamını, yani düşüncelerinin hepsini birden gerçekleştiremez. Çünkü insanın buna ne gücü yeter, ne de ömrü. İnsan, davranışlarını düzenleyip, onları hayatındaki önem sırasına göre gerçekleştirebilmek için insanın doğal hayat akışı gereği kendine has bir üstünlük sahibi olması gerekir. İnsan eylemlerini gerçekleştirebilmek için düşüncelerini hayata geçirme noktasında davranışlarından bazılarını öncelik tanıyıp yapıyor, diğerini ya da diğerlerini bırakabiliyorsa, bu yeteneğini kullanabilmesi için özgür olması gerekir.³⁹ Yani hür bir varlık olarak insan, seçim yapabilen ve yerine göre hayatta vazgeçişlerde bulunabildiği ölçüde, kendi hayat çizgisini çizebilen bir varlıktır. Vazgeçtikleri yanında, tercih ettikleri insanın hayata bakışı ve değerlerine göre belirlenir.

Thomas Hobbes'e göre özgür insan, zekâsıyla yapmaya gücü yettiği şeyleri herhangi bir engellenmeye maruz kalmadan yapan kişidir. Hür irade kavramı ile ise iradenin, isteğin ve temayülün değil, kişinin hür oluşunu anladığını beyan eder. Çünkü kişi, yapmak istediği, arzuladığı ve eğiliminde bulunduğu şeyi özgürce engellenmeden yapabildiği ölçüde hür irade sahibi olduğunu vurgular.⁴⁰ Yani Hobbes hür bir varlık olarak insanı, tam olarak herhangi bir dışsal engel tarafından engellenmeye maruz kalmadan gücü ve zekâsını kullanan kişi olarak görür. Ayrıca özgürlüğün ve zorunluluğun tutarlılığından bahseden Hobbes'e göre, insanların isteyerek ve dileyerek yaptıkları eylemler, insanın iradesinden yani özgürlüğünden kaynaklanır. İnsanın irade göstererek yaptığı her davranışı, arzusu ve temayülü bir nedenden kaynaklanır. O bir nedenin, ilk halkası olan ve

³⁹ Takiyettin Mengüşoğlu, (1988), İnsan Felsefesi, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 129.

⁴⁰ Thomas Hobbes, (2007), Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 155.

bütün nedenlerin başlangıç nedeni sayılan Tanrı'nın elinde olan sürekli bir zincirin sadece bir halkası olması münasebetiyle başka nedenlerden ortaya çıktığı için aynı zamanda zorunluluktan ortaya çıktığını belirtir. Her şeyi gören ve güç sahibi olarak Tanrı, insanın yapıp etme özgürlüğüne, Tanrı'nın istediği şeyin, ne eksik ne fazla yapılması zorunluluğu eşlik eder. Tanrı'nın iradesi bu zorunluluğu sağlamasa, insan özgürlüğü, Tanrı'nın kadir-i mutlaklığına ve özgürlüğüne bir engel teşkil ederek çelişkili bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet verileceğine değinir.⁴¹ Aslında kısaca filozof, insanın davranışlarını yapması noktasında doğal bir özgürlüğe sahip olduğunu ancak bu özgürlüğün Tanrı'dan bağımsız olmadığı gerçeğini gözler önüne sererek, hür bir varlık olarak insanın hür bir Tanrı'nın eseri olduğunu belirttiği görülür.

Spinoza'nın düşüncesinde ise hür bir varlık olarak insan, aklın emirlerine göre hareket eden bir varlık olarak anlaşılır. O'na göre aklın emirleri çerçevesinde hareket etmek, tabiata (fıtrata) uygun olarak hareket etmedir. Yani akıl tabiata aykırı hiçbir şeyi istemez.⁴² Aslında Spinoza, mutlak anlamda hürriyetin Tanrı'ya ait olduğunu ifade etse de insanın da aklı sayesinde hür olabildiğini savunur. Özgürlüğün irade olarak algılanması halini, arzu ya da nefretten ziyade, olumlama ya da olumsuzlama gücü olarak görür. Bunu sağlayan duygular değil akıldır. O'na göre akıl ve irade tek ve aynı şeydir.⁴³ İnsan, kendi aklını kullanarak iradesini göstermiş olur ve özgür irade sayesinde hür bir varlık olur.

Arthur Schopenhauer'e göre ise özgürlük probleminde yanıtlanması gereken soru istediğimizi yapıp yapamamamızdan ziyade, istediğimizi başka her şeyden bağımsız ve koşulsuz, kendi başımıza ve diğer hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan isteyip istemediğimizdir. Ona göre cevap, istek ve arzunun her insanın içinde bulunduğu duruma ve koşula bağlı olarak ortaya çıktığı şeklindedir.⁴⁴ Aslında filozof nedensel zorunluluğun varlığına inanarak bu zorunluluk dışına çıkamayacağımızdan bahseder. O, dünyadaki tüm varlıklar için her zaman ve her bir durumda yapılan davranış veya hareketlerin ortaya çıkan sebeplerin bir sonucu olduğunu savunur. Nedensellik yasaının istisna tanımayacağını söyler. Konuya bir örnekte veren filozof; güneş huzmesindeki toz taneciklerinden, en

⁴¹ Thomas Hobbes, (2007), *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, s. 155-156.

⁴² Musa Kazım Arıcan, (2000), "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Sivas, s. 404.

⁴³ Spinoza, (2016), *Etika*, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 121-122.

⁴⁴ Hamdi Bravo, (2014), "Schopenhauer'da Özgür İrade Sorunu ve Aklın İşlevi", *Düşünbil Dergisi*, Yıl 8, Sayı 43, İzmir, s. 43.

mükemmel şekilde düşünülerek yapılan bir insan davranışına kadar, ne bir toz taneciğinin farklı bir çizgi veya seyir takip edebileceğini ne de insanın davrandığından başka türlü davranabileceğini ifade ederek mutlak bir zorunluluk fikrini öne sürer.⁴⁵ Kısaca filozof hür bir varlık olarak insanın aslında mümkün olmadığını ve olamayacağını dile getirir. Çünkü O, insanı yalnızca bir beden varlığı şeklinde doğanın bir parçası olarak görür ve yaptığı ve yapacağı tüm davranışlardan zorunlu bir nedensellik yasası altına sığınarak akli ve düşünmeyi dahi maddesel dünyaya indirger. Oysa insan sadece fizik âleminde değil fizik ötesi bir boyuta sahip bir varlık olarak, doğada bulunan bir hayvan ya da bitki ile aynı kategoride değerlendirilemez mükemmel bir canlıdır.

Necati Öner ise hür bir varlık olarak insanı, ferdin ben oluşu ile açıklar. Ferdin başkasının varlığını hissetmesiyle birlikte ben bilinci ortaya çıkar. Bir şey hakkında tutum alma ve bilgi edinme, ancak değişik seçenekler arasında seçim yaparak meydana gelir. Seçim yapma eylemi iradi bir faaliyettir. İrade gösterebilme yalnızca hürriyet içinde var olabilir. Böyle bir durumda insanda benin oluşması için hürriyet bir ön şarttır denilebilir. Ayrıca insan iradi bir eylemde bulunurken düşünüp taşınır ve karar verir, yani kafa yorar ve bu durumda insanın akıl sahibi olduğunu gösteren bir neticedir. Fakat yalnızca insan benini oluşturanın salt akıl olduğunu belirtmez düşünür, sadece temel bir unsur olduğuna değinir.⁴⁶ Fertten özgürlük içinde bene taşınan insan, sözleri ve eylemleri ile düşüncelerini dış dünyaya aksettirerek kişiliğini oluşturur. Ancak buradaki özgürlüğü mutlak bir insan hürriyeti olarak ele almaz. Belirli bir alanda ve ölçüde sınırlı bir hürriyetin varlığına değinirken, hürriyetin ilahi ve beşeri otoriteler tarafından sınırlandırılabilceğini belirtir. Bu durumun ferdin özgürce benini oluşturduğu noktada düşüncelerinde herhangi bir engellenmeye maruz kalmayan kişinin, düşüncelerini eyleme ve söze dönüştürmesinde sınırlandırıldığı zaman gerçek benini ortaya koyamayacağını ifade eder.⁴⁷ Özetle Necati Öner'e göre insan için sınırsız bir hürriyetten bahsedilemez, ancak akıl varlığı olarak insanın irade noktasında hür bir varlığa dönüşerek, seçimlerde bulunmasının insanı hürleştirdiği söylenebilir. İnsanın sınırlı özgürlük alanı, Allah'ın yani mutlak varlığın sınırsız hürriyeti içinde yer alabileceğini belirtir. İnsan aklının sınırlarını aşan mutlak varlığın hürriyet alanı ile ilgili sorulara insan cevap veremez. Bu aşamada insan hür bir şekilde aklın son sınırına ulaşmış, mutlak bir varlığı kabule doğru yol alırken, aklın mutlak

⁴⁵ Arthur Schopenhauer, (2012), Bilmek ve İstemek, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, s. 54.

⁴⁶ Necati Öner, (1999), Felsefe Yolunda Düşünceler, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 361.

⁴⁷ Necati Öner, (2013), İnsan Hürriyeti, Divan Kitap, Ankara, s.55-56-57.

varlığın hürriyetini idrak aşamasında yetersizliği aslında o mutlaka yani Allah'ın varlığına bir kanıt olabileceğini belirtmiş olur.⁴⁸ Özgürlüğün insana Allah tarafından verilen bir hal oluşu, O'nu kabulden sonra insanın hür oluşu ile ilgili bir çelişki oluşturmadığı gibi insan iradesi sayesinde yapıp etmelerinden sorumlu bir varlık olarak özgürlüğünün bilincine vararak sorumluluk almak zorundadır.

1.3. Sezgi Sahibi Bir Varlık Olarak İnsan

Sezgi; akli kullanmadan bir şeyin bilgisine doğrudan sahip olma yetisi, dolaysız kavrayış, doğrudan bilgi veya deneyim, akıl ve duyu organlarını kullanmadan kazanılan kavrayış, içgüdüsel bilgi şeklinde tarif edilebilir.⁴⁹ Sezgisel ise bir anda bütünü yakalamaya, kavramaya yönelik düşünce yolu şeklinde anlaşılabilir.⁵⁰ Öyleyse sezgi sahibi bir varlık olarak insan, akli kullanmadan, keşfediş yoluyla birden bire bütünü dolaysız şekilde kavrayarak kendi bilincine varandır diyebiliriz. Şimdi bu konudaki bazı düşünürlerin fikirlerine kısaca değinelim.

Gazali, öncelikle ilkesel anlamda akıl yürütmenin iki şeklini birbirinden ayırır. Birinci olarak, temel önermelerden neticeye varma, ikinci olarak ise sezgi (hads) yoluyla, nerden ve nasıl ortaya çıktığını bilmediği bir önermeye dayanarak sonuç hükmüne ulaşma şeklindedir. Bu anlamda sezgi, düşüncenin prensiplerden vasıtasızca sonuçlara varması biçimidir.⁵¹ Saf zihinde ortaya çıkan, vasıtasız yani doğrudan bir biliş ve yakalayıştır. Bu mânâda bir bilgiye sahip olan kişinin kendisi için, akıl yürütmeye elde edilen bilgiden daha kesin ve güvenilir bir bilgiye ulaşmış sayılır.⁵² Gazali birçok risalesinde dünyaya çevrili bir “dış göz” ile manevi işlere çevrili bir “iç göz” ayrımı yaparak aslında aklın iki boyutundan bahseder. Burada ki iç göz, kalp gözü de diyebileceğimiz ve özünde kalbi esas alan ilk akıl olarak görülür.⁵³ Kalbi, insan ruhundaki sezgi ve keşfin olduğu en yüksek merteye ve manevi cevher anlamında, insanın hakikati kavrama yeri olduğuna dikkat

⁴⁸ Murtaza Korlaelçi, (1999), “Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 40, Sayı 1, Ankara, s. 51.

⁴⁹ Ahmet Cevizci, (1999), Paradigma Felsefe Sözlüğü, s. 769.

⁵⁰ Bedia Akarsu, (2015), Felsefe Terimleri Sözlüğü, s. 159.

⁵¹ Necip Taylan, (1994), Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri Bilgi-Mantık-İman, s. 83.

⁵² Mehmet Vural, (2002), “Gazzali'nin Epistemolojisinde Sezgi ve İlham”, Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 9, Ankara, s. 180.

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, (1983), İslam Felsefesi - Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru, Ülken Yayınları, İstanbul, s. 124.

çeker.⁵⁴ Kısaca Gazali sezginin herhangi bir aracı kullanmadan insanı gerçek mânâda hakikati bilme yoluna götüren kesin bilgiler içerdiğini savunarak, sezgi sahibi bir varlık olarak insanın ruhi tekâmülünü sağlayan ve gerçeğin bilgisine ulaşan insan olduğunu belirtir.

Henri Bergson'a göre ilmi bilgiden başka bir de felsefi bilgi denilen bir bilgi çeşidi vardır. Buna binâen de zekâdan farklı olarak insan için bilgiye ulaşma aracı olarak sezginin varlığına değinir. Zekânın yalnızca kendi faaliyet sahası olarak gördüğü madde âleminin mutlak hakikatini algılayabileceğini öne sürer. Fakat hayatın bilgi vasıtası zekâ olmadığından bu sahadaki mutlak hakikate ise ancak sezgi ile ulaşılabilceğini bildirir.⁵⁵ Böylece sezgi sahibi bir varlık olarak insanın hayatındaki mutlak gerçekliği, zekâ dışındaki bilgi kaynağı kabul ettiği sezgi yolu ile elde edebileceğini söylemiş olur. Düşünür sezgiyi, asıl gerçeklik olan süreyi yani hayatı vasıtasız bir şekilde doğrudan yakalayan basit bir eylem şeklinde ele alır. Sezgi yardımıyla insan bilincinin sahip olduğu mutlak gerçeklik, hayat sürecinde bütünüyle yakalanır. İnsanın adeta bir organı niteliğinde olan sezgi ile hayatı ve bir atılım olarak süreyi varlığa geliş ve bir varoluş olarak görür.⁵⁶ Bu âlemi olmuş ve bitmiş olarak değil aksine mütemadiyen olmak üzere bulunan bir âlem olarak görerek içinden takip ve idrak edilmesinin gerekli olduğu fikrini beyan eder.⁵⁷ Yani evrenin statik değil, sürekli bir oluş içerisinde olduğunu belirtir. Bundan dolayı bilimlerin amacının evrenin dinamik yapısını anlamaya çalışmaktan ziyade oluş fikrini diriltmek olduğunu söyler. Bu diriltme eylemi öncelikle sezgi âlemi olan ruh ve hayat anlamında ardından zeka âleminde olan maddenin alanında gerçekleştirilmelidir. Böylece öldürülmüş olan hürriyet fikri süre veya oluşun varlığı ile diriltilmiş olur.⁵⁸ Kısaca Bergson sezgi sahibi bir varlık olarak insanın mutlak hakikate ulaşabilme yolunda oluş süreci içerisinde hürriyete sahip bir varlık olarak ele alınması gerekliliğine değinmiş olmaktadır.

Bir diğer filozof Rene Descartes'a göre akıl melekesinin yanılığa düşme korkusu olmadan bilgiye erişebilmesinin, sezgi ve tümdengelim şeklinde iki yol ile mümkün

⁵⁴ Cavit Sunar, (1967), İslam Felsefesi Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları LXXX, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 118.

⁵⁵ Mustafa Şekip Tunç, (1934), Bergson ve Manevi Kudrete Dair Birkaç Konferans, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, s. 15.

⁵⁶ Ülker Öktem, (2000), “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl'de Sezgi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 40, Sayı 1-2, Ankara, s. 173.

⁵⁷ Mustafa Şekip Tunç, (1947), “Önsöz”, H. Bergson-Yaratıcı Tekamül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. LII.

⁵⁸ Levent Bayraktar, (2010), Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 30.

olduğunu savunur. Bunlardan sezgiyi, duyuların değişken şahitliğinden yahut doğası düzensiz olan hayal gücünün aldatici hükümlerinden değil, dikkatli bir zihnin hiçbir kuşkuya sebebiyet vermeyecek şekilde anladığı şeylere dair belirgin ve net bir kavrayış şeklinde olduğunu ifade eder. Sezginin, tündengelimden bile daha basit ve daha güvenilir bilgi yolu ve yalnızca aklın ışığında doğan bir biliş yöntemi olduğunu vurgular.⁵⁹ Filozof aklın en yalın ve basit şekliyle ulaştığı bilginin sezgi ile mümkün olduğunu belirtirken sezgi sahibi bir varlık olarak insanın bu biliş yolu ile bazı kesin bilgilere doğrudan sahip olunabileceğini belirtmiş olur. Bu şekilde bir bilmenin insanı şüpheye düşürmeden doğrudan sağlıklı ve dikkatli bir zihnin ürünü olması insanın sezgi sahibi bir varlık oluşunun da kanıtı niteliği taşır. Ayrıca Descartes, daima daha zorun daha güzel olduğunu savunmanın ölümlülerin ortak eksikliği olduğunu kabul eder ve gerçekten bilgiye sahip kişilerin, kolay yahut anlaşılması zor bir konuda olsalar bile asıl gerçeği eşdeğer bir kolaylıkla keşfede bileceklerini dile getirir. Basit ya da zor olsun insanın içinde bulunduğu durumun eğer gerçeğe bir kez ulaşmışlarsa yalnızca faklı yolları kullanarak açık ve seçik şekilde ifade ederek çözüme kavuşacaklarını belirtir.⁶⁰ Demek oluyor ki düşünür, insanın sezgi sahibi bir varlık olarak gerçek bilgiye ulaşmaya herhangi bir kuşkuya yer olmadan daha yakın olduğunu belirtir.

Özetle sezginin bir biliş şekli olarak, fiziksel anlamda herhangi bir çaba sarf edilmeden çok önemli bilgilere sahip olunabileceğine değinilirken, aslında metafiziksel bir boyuttan konuyu ele aldığımız takdirde belli bir manevi mertebeye ulaşılmadan herhangi birinin bir anda böyle bir bilgiye ulaşırılığı tartışılabilir. Ancak duru bir zihin ve temiz bir kalp ile insan böyle bir bilgiye muhatap olabilir. Fakat her halukarda samimi bazı zihinsel ve manevi haller dâhilinde böyle bilgilere ulaşılabilme olasılığı yüksektir. Önemli olan bu noktada insanın sezgi sahibi bir varlık olarak, içerisinde potansiyel bir sezgisel bilgi barındırıyor olmasına karşılık bunu açığa çıkarabilme ve kullanması anlaşılmalıdır.

1.4. Bir Ahlâk Varlığı Olarak İnsan

Milletimizin 20. yüzyılda yetiştirdiği en önemli fikir adamlarından olan Nurettin Topçu; bir ahlâk varlığı olarak, akla veyahut duyguya dayanmasına bakılmadan ahlâk anlayışında ana unsurun ferdin ruhsal yaşayışından doğduğunu belirtir. Yani refleksler ve içgüdüler gibi şuur dışı yapılan eylemlerin ahlâkla alakası olamayacağını dile getirir.

⁵⁹ Rene Descartes, (2014), Aklın Yönetimi İçin Kurallar, Çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, s. 16-17.

⁶⁰ A.g.e. s. 31.

Ancak düşünme becerisine sahip bir varlık olarak insanın özgür kararları neticesindeki hareketler ahlâkî olarak değerlendirilirken bu olayı yalnız insanın tecrübe edebildiğine değinir.⁶¹ Çünkü sadece insan bilerek ve isteyerek davranma yetisine sahip bir varlıktır. Ona göre ahlâk, insan hareketlerinin metafiziğidir, hayvani hayattan insani hayata yükseliştir.⁶² Bu noktada vicdanımızın bizi harekete zorlaması evrensel bir ödevi doğurur. Ahlâkî bir varlık olarak her bir insanın vicdanı iyi ve mecburi ödevler ortaya koyarken, bütün insanların vicdanları doğuştan iyiliği arar ve onu gerçekleştirme çabası içerisinde bulunur.⁶³ Düşünürümüz bir ahlâk varlığı olarak insanın doğuştan her insanın içinde bulunan vicdanın iyiye ve güzele yönelme hissini ortaya koyduğu ödevler ile karşı karşıya kaldığı durumlardaki hareketin ahlâkî oluşturduğunu bildirir. İnsanın fiziki dünyasının ötesinde diğer tüm yaratılmış varlıklardan farklı olarak insanı insan yapan bir değer olarak evrensel bir ahlâk ilkesinin varlığından bahsedilir.

D'alembert ahlâkî; temelinde yalnızca akla ilişkin olan ve bundan dolayı her insanda ortak olduğu varsayılan kendi benzerlerimize (aynı türün üyeleri) yani diğer insanlara karşı yükümlü olduğumuz ödevler bütünü şeklinde açıklar. Düşünür, ahlâk denilen şeyin toplumların ortaya çıkışının zorunlu bir sonucu olduğunu belirtir. Çünkü O, ahlâkın konusunu insanın kendisi dışındaki diğer insanlarla kurduğu ilişkiler olarak ele alır. Buna dayanarak da toplumların ortaya çıkışının, Yaratıcı'nın insanları birbirine muhtaç kılması neticesinde olduğunu beyan eder. O halde ahlâkî ilkelerin de ilahi buyruklara bir geri dönüş olduğu sonucu kaçılmaz olur.⁶⁴ Özetle düşünür; bir ahlâk varlığı olarak insanın diğer insanlara muhtaç olarak bir Yaratıcı tarafından meydana getirilmesi sonucunda, insanın diğer insanlarla olan ilişkileri gereği ahlâk varlığı oluşunun yaratılışından kaynaklandığını söylemiş olur. İnsanın içinde bulunduğu toplumda diğer insanlara karşı yükümlü olduğu ödevler insanın ahlâk varlığı olduğunu unutmaması gerektiğinin ve ahlâkî ilkelerin bir bakıma ilahi buyruklarla bildirildiği gerçeğinden hareketle düşünce ve hareket şeklinin zeminini sağlamlaştırarak ahlâk varlığı şeklinde hayatına yön vermesi gerektiği çıkarılabilir.

⁶¹ Nurettin Topçu, (2005), Ahlak, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 15.

⁶² Hüseyin Karaman, (2000), Nurettin Topçu'da Ahlak Felsefesi, Dergah Yayınları, s. 23.

⁶³ Nurettin Topçu, (2005), a.g.e., s. 56.

⁶⁴ D'alembert, (2000), Felsefenin Öğeleri Ya Da İnsan Bilgilerinin İlkeleri Üzerine Deneme, Çev. Hüseyin Köse, Öteki Yayınevi, Ankara, s. 61-62.

Aristoteles, ilimleri sınıflandırırken ahlâk ve politikayı pratik ilimler içinde sayar. Bu iki ilmin konusunu, insanın tüm irade ile gösterdiği faaliyetlerin amacı ve sonunda varmak istediği hedef olarak da en yüksek iyiye ulaşmak şeklinde bildirir.⁶⁵ Nikomakhos'a Etik isimli eserine “Tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır. Bu nedenle iyi, her şey tarafından istenilen olarak adlandırılır.”⁶⁶ Şeklinde başlar. Politika isimli eserinde ise “... Bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar.”⁶⁷ İfadesi vardır. Bir bakıma en iyiye gidilmesi hedeflenen hayat yolunda insan iradesini kullanarak yaptığı tüm eylemlerinde ahlâkî davranarak iyiye ulaşmayı amaç edinmesi gerektiğinden bahseder. Bu durum insanın bir ahlâk varlığı olarak ömrünü ideal insan olma yolunda evrensel anlamda bir iyiye götüren ahlâkîliği gözeterek yaptığı şeyler olarak anlaşılabilir. Aristoteles bunun en yegâne ve kapsayıcı olduğunu düşündüğü politika ile mümkün olacağını savunurken bile aslında insanın yönetim safhasında yazılı kurallar dışındaki ahlâkî değerlerin ve eylemlerin politikaya ve özünde insana en yüksek iyiye ulaşma yolunda ışık tuttuğu görülür. Bir ahlâk varlığı olarak insanın, mutluluğa ulaşması için en yüksek iyiye, en yüksek iyi içinse bütün iradesiyle eylemlerini seçerek ve verdiği kararlar neticesinde iyiyi tercih etmesi gerekir. Kısaca ahlâklı olmak, iyi ve kötüyü seçmek insanın iradesinde yani elindedir.

İbn-i Sina ahlâkı, fiillerin nefisten kolaylıkla ve hiç bir zorlayıcı düşünceyi gerekli kılmadan sudur etmesini sağlayan yatkınlık şeklinde tarif eder. Bu şu anlama gelir: Bir ahlâk varlığı olarak insan ara sıra erdemli eylemlerde bulunan kişi değildir. Ahlâklı insan, öncelikle doğup büyüdüğü yani içinde bulunduğu toplum yaşamında yaygın olan ahlâkî ilkeleri taklit etmekle yetinirken sonrasında bilgi ve tecrübesi arttıkça mevzu bahis ahlâkî ilkelerin üzerinde düşünüp şuurlu bir biçimde onları hayatına tatbik etmeye başlar. Zamanla bu ahlâkî ilkeler onun varlığında içselleşir. Düşünmenin rolü ve uygun bir ortam bu içselleşme süreci içerisinde büyük öneme sahiptir. Düşünme fiili insanda kemale ulaşma isteğini doğurur. Bu istek insanın yaptığı eylemlere yansır ve eğer nefis her şeye rağmen arzu ettiği olgunluğa ulaşamaz ise bedenini kaybettikten sonra insan sonsuz mutsuzluğa düşer.⁶⁸ Özetle filozofa göre insan; bir ahlâk varlığı olarak meydana gelişine uygun şekilde düşünüp aklederek, şuurlu bir şekilde yaptığı eylemlerde ahlâkîliği gözetir

⁶⁵ Mahmut Kaya, (1981), “Aristoteles'in Ahlak ve Siyaset Felsefesinin İslam Dünyasına Yansıması”, Felsefe Arkivi Dergisi, Sayı 22-23, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 211.

⁶⁶ Aristoteles, (2014), Nikomakhos'a Etik, s. 21.

⁶⁷ Aristoteles, (1975), Politika, Çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 7.

⁶⁸ Mehmet S. Aydın, (2000), "İbn Sînâ'nın Mutluluk (Es-Sa'âde) Anlayışı", İslam Felsefesi Yazıları, Ufuk Kitapları, İstanbul, s. 53.

ise sadece bu hayatta değil öldükten sonra da mutluluğu yakalamış olur. Bu durum insanın bir ahlâk varlığı olarak yaratıldığını, ancak eğer insanın bunu açığa çıkaramayıp sadece taklit boyutunda kalarak içselleştiremediği ahlâk ile davranırsa mutsuzluğa düşmesinin kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker.

Kenan Gürsoy'a göre ise; insan bir ahlâk varlığı olarak, ahlâk tarafından hayatının her aşamasında onu kuşatan ve insana özgü bir nitelik olarak görülür. Bu kapsamda geçmiş dönemlerle kıyas edildiği vakit çok büyük ve hızlı bir değişim sürecinin yaşandığı çağımızda hayat tarzlarının değerlendirilip ölçülmesi büyük önem taşır. Burada ki önem yaşadığı dönemin problemleriyle karşı karşıya kalan insanın, sahip çıktığı ahlâk ilkelerini hayata geçirme noktasında dinamik bir yapıyı da beraberinde getirir. Adaletsizliğin, fakirliğin, savaşların, hoşgörüsüzlüğün ve sevgisizliğin ön plana çıktığı çağlarda, ahlâkın öznesi anlamındaki insan; ahlâkî ilkeler, doğrular, evrensel değerler ve iyi-kötü tarzındaki değerlerin çözüme kavuşmasında ve içlerinin doldurulmasında çeşitli sıkıntılara ve değerler bunalımına düşebilir. Bu mânâda ahlâk problemlerinin çözüme kavuşturulması sorunuyla karşı karşıya kalan insan, ödev duygusuyla hareket etmek durumundadır. İdeal insan olarak yani insan-ı kamîl yolunda yürüyebilmek için insanın bulunduğu kültürün içinden ortaya koyacağı yaratıcılığı evrensel bir anlamda, ahlâk kavramını bütün insanlık adına meydana çıkarmak ve tüm insanlığa karşı bir sorumluluk duygusu üstlenerek yerine getirdiği ölçüde evrensel mânâda bir ahlâk varlığından bahsedebileceğine değinir.⁶⁹ Demek ki düşünürümüz bir ahlâk varlığı olarak insanın, milli ve kültürel değerlerinin içinden çıkaracağı medeniyet tasavvurunun evrensel bir boyut kazanabilmesi yoluyla ahlâkî birtakım problemlerin ve değerler bunalımına düşmeden insanın hedeflenen ideal insan seviyesine çıkabileceğini dile getirir. Bu anlamda insanın maddesel halinden ziyade manevi aşamadaki ahlâkî boyutunun insan olma noktasındaki önemine vurgu yapar.

1.5. İnanan Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan, inanan bir varlık olarak aklı ön plana alsın ya da almasın bir şekilde evrende gördüğü ve karşılaştığı bir takım eylemlere yahut metafiziksel boyutlu gerçekliklere inanma ihtiyacı durumunda olan bir varlıktır.

⁶⁹ Kenan Gürsoy, (2015), Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara, s. 47.

İnanç felsefi literatürde; 1-hakkında yeterince gerekçesi bulunmayan, ispat edilemeyen, kesin olmayan bir şeyin hakikat kabul edilmesi; akıl ile genel geçer doğrulama yapmadan, başkasının şahitliği üzerine, yabancı bir otoritenin etkisiyle bir şeyi doğru sayma. 2-Bütün eylemlerimizin temelinde bulunan yaşamadan gelen zorunlulukla dış dünyanın (nesnelerin, başka benlerin, Tanrı'nın) varlığını kabul etme. 3-Doğruluğuyla ilgili kesin sonuçlu veriler bulunmamasına rağmen, doğruluğu lehinde belirli dayanaklar olan bir önermenin doğru olduğunu düşünme ya da savunma; kesin bilgidен daha zayıf, temelsiz sanıdan daha güçlü bilgi parçası anlamlarında kullanılmaktadır.⁷⁰

Felsefi antropoloji genel itibariyle insanın üç boyutlu bir zaman içinde yaşadığını gösterir ve insan gerçek hayatı da bu üç boyutlu zaman içinde yaşar. Fakat insanın bu gerçek diyebileceğimiz hayatı içerisinde insan çeşitli durumlarla karşılaşır ve insan normal hayatında bu durumlar karşısında kavrayış ve anlayış kabiliyetini aşan konularda çaresizlik içinde ümitsizliğe sürüklenir. Oysa insanın kalbi ümitlerle doludur ve insan bu ümitler sayesinde yaşadığı hayatı mânâ ve kıymetlerle bezemeye çalışarak hayatı çekilir bir hale getirir. Çünkü insan umut etmeden ümitsiz bir şekilde yaşayamaz. İşte bu noktada ümit etme, ancak bir inanma ile birlikte meydana çıkabilir.

Takiyettin Mengüşoğlu'na göre inanma, antropoloji bakımından insanın varlık yapısına ait bir fenomendir ve insanın inanmadan yaşaması mümkün değildir. İnsanın hayatını, mevcudiyetini taşıyan bu fenomene “mevcudiyet şartı” der. Çünkü inanmayan bir insanın ne mevcudiyetinden bahsedilebileceğinden ne de tasavvur edilebileceğini söyler. İnanma fenomeninin günlük hayatta başladığına değinerek, eğer inanma kaldırılırsa insan hayatının altüst olacağına ve insanlar arasında münasebet diye bir şey kalmayacağına değinir. En nihayetinde günlük hayatta başlayan inanmanın kademe kademe yükselerek en sonunda aşkın bir varlığa inanma şeklinde ortaya çıkacağını vurgular.⁷¹ Kısaca inanan bir varlık olarak insanın, günlük yaşamında duyduğu inanma açlığını, aşkın bir varlığa inanma noktasına getirerek bu fenomenden en üst düzeyde haz alması ile neticelendirmesi bir bakıma insanın var oluşunun bir şartı şeklinde zuhur eder. İnsan bunu başaramaz ise ümitsizliğe kapılarak hem bu hayatında hem de gelecek hayatında yaşamından hiç bir şey anlamaz bir boyuta gelebilir. Umut etmeden, ümitsizlik içinde bir yaşam insanı yalnızca

⁷⁰ Ahmet Cevizci, (1999), Paradigma Felsefe Sözlüğü, s. 463; Bedia Akarsu, (2015), Felsefe Terimleri Sözlüğü, s. 104.

⁷¹ Takiyettin Mengüşoğlu, (1958), Felsefeye Giriş, İstanbul Üniv. Edeb. Fakültesi Yayınları No:773, İstanbul, s. 306-307.

çıkılmazlarla dolu bir sona götürür. İşte bu yüzden insan inanmalıdır; çünkü insan doğası gereği inanmaya muhtaç bir varlık olarak yaratılmıştır.

Anselmus “anlayayım diye inanıyorum” önermesini hareket noktası kabul ederek, inancın öğrettiği şeyin nedenini sormadan önce inanmak gerektiğini öne sürer. Ayrıca inancın öğrettiği her şeyin akıl ile kanıtlanabilir nitelikte olduğunu savunur. Ona göre inandığını anlamaya başlamak Tanrı'nın görmesine yaklaşmak demektir. Yani akıl yoluyla herhangi bir tartışmaya girmezden önce, aklın gizemlerine inanmak, ardından inandıklarını anlamaya çalışmak şeklinde geliştiğini söyler.⁷² Anselmus, inanmanın anlamak ve anlamlandırmak adına insanın varlığının bir gereği gibi kabul görmesi gerektiğini söyler bizlere. İnanmanın gerekliliğine vurgu yaparken inanan bir varlık olarak insanın hem bu hayata tutunmasını hem de inandığı değerler gereği geleceğe ümitle bakmasını sağlaması açısından, konunun insan hayatındaki hayati boyutunu ortaya sunmuş olur.

Skolastik felsefenin ilk düşünürlerinden sayılan John Scotus Erigena ise inanç ile akıl ilişkisine dair görüşlerinde felsefe tarihini üç evre şeklinde ele almıştır. Düşünürü göre; birinci evre Yunan düşünce sisteminde aklın baskın çıktığı ve salt biçimde doğayı anlamaya çalışan, akıl yürüten ama içerisinde inanç olmayan dönemdir. İkinci evre Yahudi vahyi ve Hz. İsa'nın dünyaya gelişi ile inancın ön plana çıktığı dönemdir. Bu dönemde vahyedilmiş hakikatler ve bilgeliğin mutlak bir varlıktan geldiğine inanılarak, akıl vahyin doğrularını ilham edilmiş şekliyle kabul ederek, inancın bir adım gerisinde kaldığı düşünülse de iman akli silip atmamıştır. Düşünür üçüncü dönemde ise akıl ile inancın birbirini tamamladığı ve Tanrı'nın insandan önce iman, sonra bu imana uygun bir yaşam, son olarak da akla dayalı bir bilgelik ve hikmet istediğini belirtir. Bundan dolayı Erigena'ya göre inancın insanları ulaştırmak istediği sonuca felsefe ile ulaşabileceğini ifade ederken felsefe ile dinin aynı değerde olduğunu kabul etmektedir.⁷³ Düşünür, inanan bir varlık olarak insanın akli ile inancını birlikte kullanarak bilgelik seviyesine ulaşabileceğini belirtirken inancın akla düşman ya da zıt bir hadise olmadığını göstermiş olmaktadır. İnanmanın ve özelde imanın hikmetli bir hayat için olmazsa olmazı noktasında ele alınması bugün dahi bize inanmanın ne denli gerekli bir eylem olduğunu haber

⁷² Betül Çotuksöken, Saffet Babür, (1993), Metinlerle Ortaçağda Felsefe, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 152-153.

⁷³ Ahmet Cevizci, (2001), Ortaçağ Felsefesi Tarihi, s. 207-208.

vermektedir. İnsan inanan ya da aslında inanmaya mecbur bırakılmış bir varlıktır. Bu mecburiyet dayatma ile değil doğası gereği özünde var olan bir nüans kaynaklıdır.

İnanan bir varlık olarak insan, çağımız bunalımları dediğimiz maddi dünyaya aşırı meyletme hissiyatı içerisinde bulunmanın ortaya çıkardığı durumlardan sıyrılma yolunda inanmanın aşkın bir varlığa yani Tanrı'ya inanca dönüşmesi noktasında büyük bir önem arz eden konu olarak karşımıza çıkar. Her şeyi var eden bir Tanrı inancı insanın evrene, kendi iç dünyasına ve çevresine bakışını değiştiren bir değer olarak bugününe ve yarınına daha umut dolu bakmasına zemin hazırlayabilecek bir kurtarıcı olduğu söylenebilir. İnsanlar inanmak ve inandığının gerçekleşmesini umut eder. Bu ümit dolu beklenti insanı gündelik problemlerin dışına taşıyarak hem bugününde mutlu olmasını sağlarken hem de inandığının gerçekleşmesi durumunda geleceğinin kazanılmasını sağlar.

BÖLÜM 2

AHMED YESEVÎ'NİN

ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ ve İNSAN ANLAYIŞI

2.1. Ahmed Yesevî'nin Entelektüel Biyografisi

Ahmed Yesevî; bir Türk-İslam düşünürü, şair, aydın, öğretmen, veli ve mutasavvıf olarak Türk dünyasının manevi hayatını derinden etkilemiştir. Hacı-i Türkistan, Sultanu'l-Evliya, Pîr-i Türkistan ve Hazret Sultan gibi unvanlarla anılan, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin oluşmasında etkin rol almış önemli bir şahsiyettir.⁷⁴

Türk-İslam Dünyasında özellikle halk arasında “Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed” şeklinde anılması, Türklerde adı Hz. Peygamberden sonra gelen ve Türkler için ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu anlamak açısından güzel bir örnektir.^{75*}

Ahmed Yesevî, günümüz Türk-İslam âleminde en azından ismen dahi olsa geniş ölçüde tanınmaktadır. Fakat gerçek hayatı diyebileceğimiz, örneğin nerede, ne zaman doğduğu, ailesi, ilmi ve tasavvufi öğrenim hayatı, çocukları, bulunduğu yerler gibi sorular hakkında çok az belgelenmiş bilgi mevcuttur. Bu bölümde ilk olarak Ahmed Yesevî'nin kim olduğunu anlayabilmek adına hayatı; tarihi kaynaklar, önemli ölçüde halk arasında söylenegelmiş menkıbeler ve Dîvân-ı Hikmet isimli eserindeki söylediği hikmetler dikkate alınarak oluşturulup, akabinde günümüze ulaşan eserleri ve eserlerinde ele alınan konulara kısaca yer verilecektir. Son olarak ise Ahmed Yesevî'nin genel anlamıyla düşünce dünyasında bir yolculuğa çıkılarak, O'nun entelektüel biyografisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

⁷⁴ Musa Yıldız, (2017), “Sunuş”, Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler, Editör Necdet Tosun, Yayın No: 40, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 5.

⁷⁵ Hocabay Atabardiyev, (1992), Medinede Muhammet Türkistanda Hoca Ahmet - Hoca Ahmet Yesevî Hikmetler, önsöz, Lexica Yayınları, Moskova, s. 4.

*Bu eserin Türkmenistan Aşkabat Devlet Kütüphanesindeki nüshası da dâhil olmak üzere Türkmenistan'da 2018 yılının sonundan itibaren Türkmenistan Devleti tarafından bulundurmamak ve okumak yasaklanmıştır.

2.1. 1. Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Menkıbevi Hayatı

Ahmed Yesevî Batı Türkistan'da, bugünkü Kazakistan'ın Türkistan Eyaleti** içerisinde, Çimkent şehrinin yaklaşık 17 km doğusunda bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir.^{76***} Ahmed Yesevî'nin en önemli eseri olan Dîvân-ı Hikmet'te doğum yeri olarak Türkistan adı geçmektedir. Burada ki Türkistan'dan kasıt eski adıyla Yesi (Sayram-Türkistan arası 180 km) olan şehir mi, yoksa genel anlamıyla Türklerin yurdu ve o bölgenin genel adı olarak mı zikrettiği kesin olarak bilinmemektedir. Hayatının önemli bir bölümünü Yesi-Türkistan'da geçirdiği, ölmeden önce ölmek fikri ışığında yeniden doğduğu yer ve hikmetlerinin çoğunu burada söylemesinden dolayı bu şekilde kullanmış olabileceği kabul edilmiştir.

*“Başa gelen görmek gerek Hudâ'dan,
Yusuf'unu ayırdılar Ken'ân'dan.
Doğduğum yer o kutlu Türkistan'dan,
Bağrıma taş vurup geldim ben işte.”⁷⁷*

Ahmed Yesevî'nin hangi tarihte doğduğu kesin bilinmemekle birlikte genel olarak miladi 11. yüzyılın sonu yahut 12. yüzyılın başı olduğu kabul edilebilir. Vefat tarihi birçok kaynakta 1166–1167 yılı olarak gözükmekte, asıl soru kaç yıl yaşadığı ile ilgili tahminler üzerinedir. Yetmiş üç, seksen üç, yüz yirmi, yüz otuz bu tahminlerden bazılarıdır.⁷⁸ Ancak vefat tarihi olan 1166 yılının ölmeden önce ölüm fikri esas alınarak yer altında yaşamaya başladığı tarih olduğu ve yer üstünde ne kadar yaşadı ise yer altında da o kadar yaşadı görüşüne dayanarak 125 yıldan fazla yaşadığı, söylediği hikmetinden de anlaşılmaktadır.⁷⁹

*“Erenlerden fetih ve feyz alamadım,
Yüz yirmi beş yaşa girdim bilemedim.*

** Daha önceden Güney Kazakistan Eyaleti olarak bilinen bu eyaletin ismi 19.06.2018 tarihi itibari ile Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Türkistan Eyaleti olarak değiştirilmesine ve eyaletin merkezinin Çimkent'ten Türkistan şehrine taşınmasına karar verilmiştir. (kaynak: www.aa.com.tr)

⁷⁶ Hayati Bice, (2016), Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:33, Ankara, s. 54.

***Ahmed Yesevî'nin doğum yeri diğer bazı kaynaklarda Çin'in Doğu Türkistan bölgesindeki Aksu Sancağına bağlı Aksu'nun 176 km kuzeydoğusunda bulunan ve yine Sayram isimli kasaba ile Kazakistan'ın Türkistan Eyaleti içerisinde yer alan Çimkent şehrine yaklaşık 170 km mesafede bulunan eski adıyla Yesi şimdiki adı ile Türkistan olduğu zikredilmektedir.

⁷⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 16, K. 2, s. 132.

⁷⁸ Kemal Eraslan, (1995), “Ahmed-i Yesevî”, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt 7, Sayı 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 800.

⁷⁹ Namık Kemal Zeybek, (2015), Allah'a Aşk ile Ulaş-Hoca Ahmet Yesevî ve Hikmetleri, Avrupa Yakası Yayıncılık, İstanbul, s. 105.

*Hakk'a kulluk ve itaat kılamadım,
Dinleyip yere girdi; Kul Hoca Ahmed!''⁸⁰*

Ahmed Yesevî'nin babası Şeyh İbrahim, Sayram kasabasında ilmi, fazileti ve kerametleriyle tanınan bir şahsiyettir. Şeyh İbrahim'in dolayısıyla da Ahmed Yesevî'nin soyunun Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed Hanefiyye'ye dayandığı kabul edilmektedir. Ahmed Yesevî'nin silsilesi özetle şöyledir:

“Hz. Ali > Muhammed Hanefiyye > Abdulfettah > Abdulcebbar > Abdulkahhar > Abdurrahman > Kutb-ı Türkistan Hacı İshak Bab > Harun Şeyh > Mümin Şeyh > Musa Şeyh > İsmail Şeyh > Hasan Şeyh > Hüseyin Şeyh > Osman Şeyh > Ömer Şeyh > Muhammed Şeyh > İftihar Şeyh > Mahmud Şeyh > İlyas Şeyh > İbrahim Şeyh > Ahmed Yesevî...”⁸¹

Şeyh İbrahim ve Karasaç Ana olarak bilinen Ayşe Hatun'un Gevher Şehnaz adlı kızlarından yıllar sonra doğan Ahmed Yesevî ailenin ikinci çocuğudur. İlk eğitimini kendisi altı yaşlarında iken vefatına kadar babasından ve Sayram'ın o dönem ki önde gelen âlimlerinden Şehabeddin İsficabi'den almıştır. Önce annesini daha sonra ise babasını kaybeder ve henüz yedi yaşında iken ablası Gevher Şehnaz'ın himayesinde kalır. Bir süre sonra bu iki kardeş Yesi'ye yani bugün ki Türkistan dediğimiz şehre bilinmeyen bir sebeple gelir ve yerleşirler.⁸²

Ahmed Yesevî, babasından sonra hocası olan, hayatında büyük bir iz bırakan ve manevi bir işaretle kendisini bulan Arslan Baba ile karşılaşarak ona bağlanır. Menkıbeye göre 400 yahut 700 yıl yaşadığı rivayet edilen Arslan Baba, Hz. Muhammed (SAV) in girdiği bir savaşta Ashabın aç kalarak Hz. Peygamber'den yiyecek bir şeyler talep etmeleri üzerine, Peygamberin duası ile Hz. Cebrail cennetten bir tabak hurma getirir. Sahabeler tabaktan hurma alırlarken bir hurma yere düşer ve Hz. Cebrail bu hurmanın Hz. Peygamberin ümmetinden gelecek olan Ahmed Yesevî'nin nasibi olduğunu söyler. Hz. Peygamber bu emaneti yerine yetiştirecek kişi olarak Arslan Baba'yı seçer ve onun damağına bu hurmayı yapıştırarak, Ahmed Yesevî'yi nasıl bulacağını, bulduğu zaman

⁸⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 10, K. 3, s. 117.

⁸¹ Hazini, (2014), Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar- İyilerin Dalgalı Denzierden Çıkardığı İnciler, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s.83-84.

⁸² M. Fuad Köprülü, (2017), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Alfa Basım Yayım, İstanbul, s. 120.

emaneti ona teslim etmesini ve onun terbiyesi ile ilgilenmesini emreder.⁸³ Bunun üzerine Ahmet Yesevî'yi bulan Arslan Baba emaneti sahibine teslim eder ve rivayete göre bir yıl sonra vefat eder. Bu olay Dîvân-ı Hikmet'te şu şekilde geçmektedir:

*“Yedi iken benim yaşım, Arslan Bab’a verdim selâm,
Dedim ona; “Hak Mustafa emanetin et armağan.”
Bin bir zikrini o zaman, ikmal eyledim, tamam,
Nefsim ölüp lâ-mekâna, ulaşım yükseldim ben.”*

*“Hurma verip başımı okşayıp nazar eyledi,
Fırsat bulup âhirete göç edip, sefer eyledi.
“Elveda!” deyip dünyadan, vazgeçti hazer eyledi.
Medreseye gittim de coştum, taştım işte ben.”⁸⁴*

Henüz yedi yaşında bir çocukken Ahmed Yesevî manevi birçok aşamalardan geçip, Arslan Baba'nın da terbiyesini ve eğitimini aldıktan sonra bulunduğu muhitte yavaş yavaş şöhret kazanmaya başlar. Ablası Gevher Şehnaz'ın sözünden ve himayesinden çıkmayan küçük Ahmed'in tanınmışlığını ve ününü artıran en önemli olay menkıbevi bir anlatımla Karaçuk Dağı'nın ortadan kaldırılması olayıdır.

Menkıbeye göre; o dönemde Maverâünnehir bölgesinde Yesevî isimli meşhur bir hükümdar kışları Semerkand'da yaz aylarında ise Türkistan dağlarında avlanarak zaman geçirir. Ancak o yıl Karaçuk Dağı'na gelerek avlanmak istediye de sarp, kayalık ve elverişsiz olması gibi olumsuzluklardan dolayı av gerçekleştiremez. Dağın yerle bir olmasını ve orada ova yahut çöl olmasını talep eder. Bunu gerçekleştirebilmek adına ülkedeki tüm evliyaları bir araya getirir ve onlar bu talebin yerine gelmesi için üç gün boyunca dua ederler. Ancak değişen hiç bir şey olmaz ve Yesevî burada bulunmayan başka herhangi bir evliyanın olup olmadığını araştırtığında Ahmed Yesevî'nin yaşı küçük olduğu için çağrılmadığını öğrenir. Durum ablası Gevher Şehnaz'a iletilince babası Şeyh İbrahim'in vasiyetini hatırlayarak küçük Ahmed'in ortaya çıkmasının babasının mabedindeki sofranın açılıp açılmamasına bağlı olduğunu söyler. Bunun üzerine Ahmed Yesevî sofrayı açarak Yesi şehrine gidip sofradaki bir parça ekmekten orada bulunan doksan dokuz bin evliya, asker ve hükümdara pay ederek ekmeği dağıtır ve Hükümdar

⁸³ M. Fuad Köprülü, a.g.e., s. 78.

⁸⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 16-17, s. 94.

Yesevî'nin talebi üzerine babasının hırkası altına girerek dağın ortadan kalkması için dua eder. O sırada afet denilebilecek şekilde çok şiddetli yağmur altında ortalığı suların kaplaması üzerine oradaki evliyalar başını hırkadan çıkarmasını söylerler ve Ahmed Yesevî başını çıkarınca birden bulutlar dağılıp güneş açar. Karaçuk Dağı artık ortada yoktur, oradaki evliyalar ve askerler bu keramet karşısında O'nun ilim ve irfanını kabul edip tasdik ederler. Hükümdar Yesevî'ye "her kim bizi severse, bizi senin isminle birlikte ansın" diyen Ahmed Yesevî bu şekilde anılmaya başlamıştır.⁸⁵ Ama aslında Yesi'li kabul edildiği için Ahmed Yesevî şeklinde anıldığı genel bir görüştür.

Ahmed Yesevî Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra dönemin önemli bilim ve kültür merkezi sayılan Buhara'ya giderek devrin en önemli âlimi, fıkıh bilgini ve mutasavvıfı sayılan Şeyh Yusuf Hemedâni'ye intisap eder.⁸⁶ Şeyh Yusuf Hemedâni 1048 yılında Hemedan civarında dünyaya gelmiş ve Şeyh Ebû Ali Fârmedî'den dersler almıştır. Şeyh Ebû Ali Fârmedî ayrıca İmam Gazali'nin de manevi hocası olmuş bir zattır. 1140 yılında Merv şehrinde vefat etmiştir.⁸⁷ Ahmed Yesevî hikmetlerinin birinde Şeyh Yusuf Hemedâni'ye yirmi yedi yaşında intisap ettiğini belirtmiştir, ancak bunun hangi tarihe denk geldiği bilinmemektedir.

*"Yaşım yirmi yedi, buldum pîrimi,
Her ne gördüm ise, örttüm sırrımı.
Eşiğine yattım da, öptüm izini,
O sebepten Hakk'a dönüp, geldim ben."*⁸⁸

Şeyh Yusuf Hemedâni, Nakşbendiyye tarikatının "silsile-i zeheb"(altın zincir) olarak bilinen ünlü silsilesi içerisinde yer alır ve genellikle Merv, Semerkand, Herat, Buhara gibi Türkistan şehirlerinde halkı doğru yola iletmek, ilim ve tasavvuf yolunda aşamalar kaydettirmek için çalışmıştır. Hocasının yanında yetişerek düşünce dünyasını ve davranışlarını manevi bir boyuta taşıyan Ahmed Yesevî muhtemelen bu dönemde hocasıyla çeşitli yerleri dolaşmış olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁹

⁸⁵ Hazini, (2014), Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar - İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler, s. 91-92.

⁸⁶ Kemal Eraslan, (1995), "Ahmed-i Yesevî", Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, s. 803.

⁸⁷ İbrahim Agah Çubukçu, (1995), "Ahmet Yesevî ve Düşüncesi", Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt 7, Sayı 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara s. 821.

⁸⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 4, K. 8, s. 103.

⁸⁹ Hayati Bice, (2015), Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 15.

Ahmed Yesevî'nin hocası Yusuf Hemedâni'nin vefatından sonra vasiyeti gereğince irşad makamına önce birinci halifesi Hacı Abdullah Berki (ö.tarihi 1157), sonra ikinci halifesi Hacı Hasan Endaki (ö.tarihi 1160), vefatından sonra üçüncü halife olarak Ahmed Yesevî irşad görevine geçer. Buhara'da bulunan bu tekkenin şeyhliğini ne kadar süre yürüttüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, bir süre sonra daha önce hocasının verdiği işaret üzerine irşad makamını dördüncü halife olan Abdülhâlik-i Gucdüvânî (ö.1199)'ye bırakarak Yesi'ye yani Türkistan'a dönmeye karar verir.⁹⁰ Türkistan'a dönen Ahmed Yesevî vefatına kadar oradan ayrılmayarak Türkçe temelinde ve Türk ruhuna uygun olarak ilk Türk-İslam tasavvuf yolunu oluşturduğu tekkesini kurar.

Ahmed Yesevî irşad görevini devam ettirip, öğrencilerini yetiştirirken ayrıca geçimini sağlamak adına tahtadan kaşık ve kepçe yontup bunları satar. Rivayete göre; Ahmed Yesevî'ye ait bir öküz sırtındaki heybe içerisinde bulunan kepçe ve kaşıklarla, şehrin pazar yerinde dolaşır, isteyen ücretini heybeye bırakarak bu kepçe ve kaşıklardan alır, ücretini bırakmayanların peşinden ise bu öküz ücretini alana kadar ayrılmayıp ve gün bitiminde sahibinin yanına evine varır.⁹¹

Ahmed Yesevî'nin İbrahim isminde bir oğlu ve Gevher Hoşnas veya Gevher Şehnaz isimli bir de kızı vardır. Ancak rivayete göre oğlu İbrahim Yesevî hayattayken ve küçük yaşta ölmüştür. Ahmed Yesevî'nin soyundan geldiğini iddia eden kişilerin soyu bu yüzden kızına dayanmaktadır.⁹² Orta Asya ve Türkistan'da olduğu gibi Anadolu'da da Ahmed Yesevî'nin soyundan geldiğini söyleyen pek çok ünlü kişi vardır. Evliya Çelebi, Semerkandlı Şeyh Zekeriyya ve Üsküplü Şair Ata bu isimlerden birkaçıdır.⁹³

Dönemi içerisinde Maverâünnehir ötesindeki Türkistan bozkırlarında yaşayan çoğunluğu göçebe Türk toplulukları arasında büyük bir üne sahip olan Ahmed Yesevî, genel anlamıyla İslam'ın temel esaslarını, şeriatın hükümlerini, güzel ahlâkı, tasavvufun inceliklerini ve tarikatının adap ve erkânını Türklere öğretmek gayesi ile Türkçe olarak oldukça sade bir dil kullanmıştır. Halk edebiyatından aldığı hece vezniyle manzûmeler söyleyerek "Hikmet" adını verdiği bu manzûmelerini kendi öğrencileri vasıtasıyla en uzak

⁹⁰ M. Fuad Köprülü, (2017), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 131-132.

⁹¹ M. Fuad Köprülü, a.g.e., s. 83-84.

⁹² M. Fuad Köprülü, a.g.e., s. 139.

⁹³ Necdet Tosun, (2015), Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:23, Ankara, s. 20.

bölgelerdeki Türk topluluklarına ulaştırmayı başarmıştır.⁹⁴ Dönemin genel edebi dili olan Farsçayı iyi bildiği halde, bir Türk olarak Türklere kendi diliyle anlamına haiz olunan ayet ve hadisler ile İslam'ı anlatmaya çalıştığını hikmetlerinde şu şekilde bildirmiştir.

*“Konuşulan Türkçe’yi hoş görmezmiş âlimler,
Açar gönül kapısın, dinlenirse ârifler.”*

*“Ayet, hadis ma’nâsın Türkçe ne güzel derler,
Yere koyar borkünü, ma’nâsını bilenler”*

*“Ey Miskin Hoca Ahmed! Yedi ceddine rahmet!
Fars dilini bilir de, güzel söyler Türkçe’yi.”⁹⁵*

Ahmed Yesevî altmış üç yaşına gelince, Hz. Peygambere aşırı bağlılığı ve Hz. Peygamberin de altmış üç yaşında vefat ederek yer altına girmiş olmasından dolayı, yer üstünde O'ndan daha fazla gezmeyi hayâ etmiştir.⁹⁶ Bundan dolayı tekkesinin avlusuna üç arşın derinliğinde hücre şeklinde bir yer kazdırarak, küçük merdivenle inilen bu çilehane benzeri mekânda ibadet ve riyazetle ömrünün geri kalanını geçirmiştir.⁹⁷ Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin büyük bir kısmı ilahi ilham ile bu mekânda dilden söze dökülmüş ve yanında bulunan dervişler tarafından kayda alınarak yazılı hale getirilmiştir.⁹⁸ Altmış üç yıllık hayatını, yer altında uzlete çekilişini ve yaşadığı manevi halleri hikmetlerinde detaylı bir şekilde anlatmıştır.

“Pîr-i mugân, Hak Mustafa’dır bilin.

Her nerede olsanız, saygı gösterin.

Ümmet olup ona selâm gönderin.

O sebepten, altmış üç yaşında girdim yere.”⁹⁹

⁹⁴ Bakı Yaşa Altınok, (2001), “Ahmed Yesevî”, Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, Sayı 20, Ankara, s. 226.

⁹⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 70, K. 1-2-9, s. 221-222.

⁹⁶ Hayati Bice, (2015), Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, s. 16.

⁹⁷ Kemal Eraslan, (1995), “Ahmed-i Yesevî”, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, s. 805.

⁹⁸ Hayati Bice, (2015), a.g.e., s. 16.

⁹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 2, K. 20, s. 99.

*“Pazartesi sabah erken yere girdim.
Mustafa’ya matem tutup ben yere girdim.
Altmış üç yaş sünnettir, işitip bildim.
Mustafa’ya matem tutup, ben yere girdim.”¹⁰⁰*

Ahmed Yesevî bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti, Türkistan Eyaletinin merkezi olan Türkistan şehrinde ölmeden önce tattığı ölümü yeniden tadarak ötelere göç etmiş ve tekkesinin yanına defnedilmiştir.

Menkıbeye göre vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmed Yesevî, kendisinden yaklaşık iki asır sonra yaşayan Sultan Timur’un rüyasına girer ve Buhara’nın fethini müjdelir. Fethi gerçekleştiren Emir Timur şükran duygusu ile Ahmed Yesevî’nin türbesini ziyaret ederek oraya bir anıt mezar yapılması talimatını verir. İki yıl içinde tamamlanan türbe inşaatı, camii ve dergâhı ile bir külliye halini alır. İlerleyen zamanlarda harap bir hal alan türbe, bir rivayete göre Özbek Hanı Abdullah Han, bir diğer rivayete göre ise Şeybani Han tarafından tamir ettirilmiştir. Türbenin bulunduğu camiye Cami-i Hazret, bu caminin bulunduğu Türkistan şehrine de Hazret-i Türkistan veya sadece Hazret denmektedir.¹⁰¹

2.1. 2. Ahmed Yesevî’nin Eserleri

2.1.2.1. Dîvân-ı Hikmet

Dîvân-ı Hikmet; Ahmed Yesevî’nin halkın anlayabileceği sade ve yalın bir Türkçe ile hece vezninde söylediği tasavvufi anlamda hikmet tarzındaki şiirlerinin toplu halde bulunduğu en önemli eseridir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufi şiirlere “ilahi”, Doğu Türkleri olarak bilinen, Uluğ Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerde bu tarz şiirlere genellikle “hikmet” adı verilmektedir.¹⁰² Hikmet İslam âlimlerince “hakikat”, “hakikati bilmek”, “hakikati aramak” ve “hakikati bilerek konuşmak” şeklinde açıklanmıştır. Hakikati bilmeyi ise, Allah’ı, bildirdiklerini ve yarattıklarını bilmek ve onları tanımak anlamında kullanmışlardır. Kısaca hikmet; “dini-tasavvufi özlü söz” anlamına

¹⁰⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 8, K. 1, s. 111.

¹⁰¹ Kadir Özköse, (2006), “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl 7, Sayı 16, Ankara, s. 298-299.

¹⁰² M. Fuad Köprülü, (2017), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 192.

gelmektedir.¹⁰³ Bir rivayete göre şiiirlerine hikmet adını Ahmed Yesevî'nin kendisinin verdiği şeklindedir.¹⁰⁴ Hikmet kavramına şiiirlerinde birçok kez yer veren Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'e şu hikmetle başlaması sanki bu görüşü destekler niteliktedir.

*“Besmeleyle başladım, ne hikmetler söyledim,
İnci, cevher hikmeti, tâliplere saçtım ben.”¹⁰⁵*

Dîvân-ı Hikmet'in dünya üzerinde çeşitli nüshaları mevcut olup, bunlar içerik bakımından ve dil bakımından farklılıklar taşır. Bu durum, hikmetlerin tamamının sadece Ahmed Yesevî'ye ait olmadığı onun öğrencilerinin de eklenti yapmış olabileceğinin göstergesidir. Bir kısmı kaybolan veya zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler derlenirken yeni hikmetler eklenmiş, böylece ana metin kısmen aslından uzaklaşmıştır. Ancak sonuçta tüm hikmetlerin temelinde Ahmed Yesevî'nin inanç ve düşünce sisteminin ana unsurlarının mevcut olduğu söylenebilir.¹⁰⁶

Hikmetler, Türk edebiyatı açısından da Türkler arasında bir düşünce ve fikir birliği oluşturması bakımından da çok önemlidir. Dîvân-ı Hikmet, Arap, Kril ve Latin harfleriyle birçok kez yayımlanmıştır. Bu yayınlardan son dönem çıkanlar: Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Çağatay Türkçe okunuşları ile birlikte Hayati Bice'nin Türkçe sadeleştirmesinin yer aldığı ve içerisinde 217 hikmet ve münâcât kısmı bulunan Dîvân-ı Hikmet.¹⁰⁷ 2016 yılında Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınlarından çıkan, hikmetlerin Çağatay Türkçesi orijinalleriyle birlikte Hayati Bice'nin Türkçe sadeleştirmesinin yer aldığı ve içerisinde 252 hikmet ve münâcât bulunan Dîvân-ı Hikmet'tir.¹⁰⁸ Son ve güncel olarak 2019 yılında Ahmet Yesevî Üniversitesi Ahmed Yesevî Külliyyâtı şeklinde Ahmed Yesevî'ye ait tüm eserlerin toplu şekilde bulunduğu, hikmetlerin Çağatay Türkçesi orijinalleriyle birlikte Musa Uzunkaya'nın Türkçe çevirisinin yer aldığı ve içerisinde 251 hikmet ile münâcât

¹⁰³ Cemal Tosun, (2000), “Hoca Ahmed Yesevî Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitme Metodu”, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Ankara, s. 123–124.

¹⁰⁴ Kemal Eraslan, (1995), “Ahmed-i Yesevî”, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, s. 813.

¹⁰⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 1, s. 92.

¹⁰⁶ Necdet Tosun, (2015), Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:23, Ankara, s. 23.

¹⁰⁷ Hoca Ahmed Yesevî, (2015), Dîvân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

¹⁰⁸ Hoca Ahmed Yesevî, (2016), Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.

bulunan Dîvân-ı Hikmet baskısıdır.¹⁰⁹ Kesinliği bilinmemekle birlikte, Dîvân-ı Hikmet'te Ahmed Yesevî dört bin dört yüz hikmet söylediğinden bahsetmektedir.

*“Dört bin dört yüz Hikmet'im Hak'tan fermân,
Ferman olsa ölene dek, söylesem ben.”¹¹⁰*

Dîvân-ı Hikmet özünde, Ahmed Yesevî'nin Allah'ın kitabı olan Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetlerini Türkçe hikmet dediğimiz şiirler biçiminde halka sunmasıdır. İçerisindeki temel konular Allah ve Peygamber sevgisi, aşk, güzel ahlâk, nefis terbiyesi, ibadetlerin önemi ve manevî boyutu, garip-fakir-yetimlere davranış biçimi, dünyanın faniliği, samimiyet, ben-benlik güden kişiler ile sahte ve samimiyetsiz din adamlarına eleştiri ve zikirdir.

2.1.2.2. Fakr-nâme*

Ahmed Yesevî'ye ait olduğu düşünülen ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan Fakr-nâme isimli eser, Dîvân-ı Hikmet'in Taşkent ve bazı Kazan baskılarında Dîvân-ı Hikmet ile birlikte yer alır. Bağımsız bir eserden çok Dîvân-ı Hikmet'in bir önsözü gibi kabul edilmiştir. Bu eser ülkemizde Kemal Eraslan tarafından 1977 yılında yeni harflere çevrilerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinin 22. cildinde (s.45-120) makale olarak yayımlanmıştır.¹¹¹ Daha sonra Ahmet Yesevî Üniversitesi 2016 yılında bu makaleyi müstakil bir kitap olarak basmıştır.¹¹² Son olarak ise 2019 yılında, Ahmet Yesevî Üniversitesi Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı içerisinde Fakr-nâme'yi yayınlamıştır.¹¹³

¹⁰⁹ Hoca Ahmed Yesevî, (2019), Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

¹¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 51, K. 10, s. 192.

* Fakr kavramı, tasavvufun önemli terimlerinden biridir. Fakr maddi ve manevi olarak yoksulluğu temsil ederken, manevi anlamda Tanrı'ya muhtaç olma anlamında bir yoksulluk neticesi asıl zenginliğe yani Tanrı'ya ulaşma yolu olarak anlaşılmaktadır.

¹¹¹ Necdet Tosun, (2015), Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:23, Ankara, s. 23-24.

¹¹² Kemal Eraslan, (2016), Yesevî'nin Fakr-nâmesi, Yayın No: 32, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

¹¹³ Hoca Ahmed Yesevî, (2019), Fakr-nâme, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Fakr-nâme'de ele alınan konular incelendiğinde, Hz. Ali'den nakledildiği biçimde dervişliğin kırk makamı; şeriatta on, tarikatta on, marifette on ve hakikatte on şeklinde karşımıza çıkar. Ahmed Yesevî dört kapı-kırk makam esasına göre yolunun erkanını düzenleyen ilk Türk sufisidir.¹¹⁴ Her derviş ve sufi bu kırk makamı bilmek ve buna göre ibadet ve dünya işlerini düzenlemek zorundadır. Çünkü kişi eğer bunları yapmaz ise sufilik ve dervişlik iddiasında dahi bulunamaz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yine sufinin günlük hayatında ve ibadetlerinde kesinlikle zerre dahi riyanın olmaması gerektiği, samimiyetin özüne vurgu yapılarak anlatılmıştır. Ahmed Yesevî eserin son kısmında öğrencilerine öğütte bulunarak, yazanlara uymaları halinde hem dünyada hem de ahirette kurtuluşa ereceklerini müjdelemiştir.

Kısaca bu eserde Ahmed Yesevî fakr'ın önemi, içeriği ve makamlarını, dört kapı kırk makamı, fakrın mertebesini, adabını, ayrıca sufiliğin temel esaslarını Hz. Peygamberin sözlerini dikkate alarak anlatmaya çalıştığı görülmektedir.¹¹⁵

2.1.2.3. Risâle der Âdâb-ı Tarîkat

Ahmed Yesevî bu eserini Farsça yazmıştır. Kesin olarak Ahmed Yesevî'ye ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Yesevî'nin diğer Türkçe eserleri dikkate alındığında içerik olarak büyük bir benzerlik taşıması, Ahmed Yesevî'ye ait olduğu şeklindeki görüşü destekler niteliktedir.

Bu eserin Taşkent'te yazma nüshaları mevcut olup, içerik olarak; tarikatın hükümleri, temelleri, gerekleri, sünnetleri, tavsiye edilen işleri, adabı ile mürid mürşid ilişkileri, ilahi aşk ve Allah'ı tanımak gibi konular ele alınmıştır. Risâle der Âdâb-ı Tarîkat, Necdet Tosun tarafından Farsça aslından Türkçeye çevrilerek Ahmet Yesevî Üniversitesi tarafından Fakr-nâme ve Risale der Makamat-ı Erba'in ile birlikte basılmıştır (Ankara

¹¹⁴ Musa Yıldız, (2016), "Takriz", Kemal Eraslan, Yesevî'nin Fakr-nâmesi, Yayın No: 32, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 4.

¹¹⁵ Abdurrahman Güzel, (2008), Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme, Öncü Basımevi, Ankara, s. 83.

2016).¹¹⁶ Son olarak ise 2019 yılında, Ahmet Yesevî Üniversitesi Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı içerisinde Risâle der Âdâb-ı Tarîkat'ı yayınlamıştır.¹¹⁷

2.1.2.4. Risâle der Makâmât-ı Erba'în

Ahmed Yesevî'ye ait olduğu düşünülen ve son dönemde ortaya çıkmış olan bu eser de Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bu eserde tıpkı Fakr-nâme deki gibi şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten her biri hakkında onar makam olmak üzere toplam kırk makam ve kuralı ihtiva etmektedir. Şu ana kadar ulaşılabilen tek nüshası Kütahya ili Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesindedir. Risale der Makamat-ı Erba'in Necdet Tosun tarafından Farsça olan aslından günümüz Türkçesine çevrilerek Ahmet Yesevî Üniversitesi tarafından Fakr-nâme ve Risâle der Âdâb-ı Tarîkat ile beraber bir kitap olarak basılmıştır (Ankara 2016).¹¹⁸ Son olarak ise 2019 yılında, Ahmet Yesevî Üniversitesi Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı içerisinde Risâle der Makâmât-ı Erba'în yayınlamıştır.¹¹⁹

2.1.3. Ahmed Yesevî'nin Düşünce Hayatı ve Felsefesi

Ahmed Yesevî'nin hayatı ve eserlerini incelediğimizde düşünce hayatını; yetiştiği kültür dünyasının maneviyatı, insana ait sosyo-psikolojik değerler ile tarihi şartların belirlediğini gözlemleriz.¹²⁰ Düşünce hayatının temellerini neyin oluşturduğunu, özellikle en önemli eseri olan Dîvân-ı Hikmet'e baktığımız zaman net olarak görürüz. Bu temelin iki ana kaynağını Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti (hadisler) meydana getirir.

Ahmed Yesevî'nin düşünce hayatını incelerken bu kaynakların varlığını ve etkisini göz ardı etmemiz durumunda yanlış değerlendirmelere sebebiyet verilebilir. Ayrıca düşünce hayatını oluşturan kaynakları esas alırken Ahmed Yesevî bir Türk olarak milli değerlere, Türk kültürüne ve dahası Türk diline verdiği değer ile Türk milletine kendi

¹¹⁶ Necdet Tosun, Kemal Eraslan, (2016), Yesevî'nin Fakr-nâme'si ve İki Farsça Risalesi, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:39, Ankara, s. 63.

¹¹⁷ Hoca Ahmed Yesevî, (2019), Risâle der Âdâb-ı Tarîkat, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

¹¹⁸ Necdet Tosun, Kemal Eraslan, (2016), a.g.e., s. 63.

¹¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, (2019), Risâle der Makâmât-ı Erba'în, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

¹²⁰ Ahmet YILDIRIM, (2014), "Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, Editör Ejder Okumuş, Cilt 1, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir, s. 432.

anlayabileceği, anlam karışıklığına mahal vermeyecek en sade ve yalın şekilde düşüncelerini edebi bir dille ifade ettiği anlaşılır. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde yaşadığı dönemde Türk düşüncesi ile İslam düşüncesini nasıl uyumlu şekilde bir araya getirdiği ve Türk-İslam medeniyetinin oluşmasında yapı taşı özelliği taşıdığı görülür.

*“Ayet, hadis ma'nâsın Türkçe ne güzel derler,
Yere koyar borkünü, ma'nâsını bilenler.”¹²¹*

Ahmed Yesevî, İslam ve Tasavvuf kültürüne sahip bir kişi olarak, döneminin bilim ve edebiyat dili sayılan Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine karşın, çevresinde bulunan ve çoğunluğu göçebe olan yeni İslamiyet'i kabul etmiş veya henüz kabul etmemiş Türklere, hem İslam'ın esaslarını, hem de Tasavvufun inceliklerini Türkçe anlatır.¹²² Bu davranış O'nun ilmini ve düşüncelerini insanlara aktarmasında dilin ne kadar yapıcı bir etkisi olduğunu ortaya koyar. Ayrıca anadili Türkçeyi bir ilim, irfan ve aşk dili halinde sohbetlerinde ve söylediği hikmetlerde kullanarak geniş bir kitleyi etkileyen ilk Türk mutasavvıfıdır.¹²³

Yesevî'nin İslamiyet'ten önceki eski Türk düşünce sistemine hakim olan üçlü evren anlayışına benzer nitelikte bir anlayışı benimsemesi ise milli değerlere uyum içerisinde bir düşünce yapısı oluşturduğunun göstergesi niteliği taşır. Evren doğum diyebileceğimiz bu anlayış eski Göktürk Yazıtları içerisinde bulunan Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında şu şekilde geçmektedir: *“Üze kök tengri asra yağız yer kılındukta, ekin ara kişi oğlı kılınmış. Kişi oğlın ta üze eçüm apam Bumın Kağan, İştemi Kağan olurmuş.”*, günümüz Türkçesi ile *“Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım, dedelerim, Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş.”¹²⁴* Bu anlayışla örtüşen bir evren yaratılışını hem dini hem milli olarak benimseyen Yesevî'nin sadece dil ile değil diğer Türk milli değerlerine de ne kadar önem verdiğinin göstergesi sayılabilir. İslam'ın ruhi, Türklüğün ise bedenimizi yani maddi yönümüzü oluşturması ve bunların bir araya gelip kaynaşması

¹²¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 70, K. 2, s. 221.

¹²² Kemal Eraslan, (1995), “Ahmed-i Yesevî”, s. 812.

¹²³ Musa Yıldız, (2016), “Takriz”, Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Editör Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No: 29, Ankara, s. 6.

¹²⁴ Talat Tekin, (1998), Orhon Yazıtları- Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg Yayınevi, İstanbul, s. 38-39.

neticesinde milli bir varlık kazanmaktayız. Ancak ruhu bedenden zorla ayırmaya çalışmak ise bedeni öldürmek yani ortada sadece ceset bırakmaktır. Tam tersi şekliyle maddeyi ruhtan ayırma neticesi ise ruh adına elimizde vehim kalması demektir. Bu durum, insanın kendi samimi hayatına bağlanamayan hezeyana götüren bir hal alması anlamına gelir.¹²⁵ Tüm bunlar elbette Türklükle İslamiyet'in ayrılmaz bir şekilde iç içe bir yapı olduğunun göstergesidir. Ahmed Yesevî de işte böyle bir anlayışın günümüze kadar gelmesinde ilk adımı atarak dil, din ve milli değerleri kaynaştırıp bize özgü bir düşünce yapısı ortaya koymuştur. Bunun adı medeniyettir. Bize özgü medeniyetin kurucusu O olmuştur, ancak korucuyusu ve sürdürücüsü bugün bizler olmakla mükellefiz. Çünkü çağımızın sıkıntıları olan milli ve dini değerlerimize gerçek mânâda sahip çıkmayı bırakın, yaşamayan bir nesille hem özümüze ihanette bulunur hem de gerçek bir ruhi tekâmülü yakalayamayız. Bundan dolayı Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyası tarafımızdan tam anlamıyla idrake muhtaçtır. Bizim geçmişimizde geleceğimizde bu düşünce iklimi içinde var olmaya devam edecektir.

Milli inanç değerlerimizi benimseyen Ahmed Yesevî, aynı zamanda bir mutasavvıf olmaktan ziyade bir şeriat adamı olarak, şeriatın özüne ve özellikle Hz. Peygamber'in sünnetine tam ve sıkıca bağlıdır. Hz. Peygamber'e sonsuz hürmet ve derinden sevgi besler.¹²⁶ Bu durum onun düşünce dünyasının şekillenmesinde asıl murat edilen ve ideal insan olan Hz. Peygamber olduğu fikrini hikmetlerinde açığa çıkarır.

*“On sekiz bin âleme server olan Muhammed!
Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed!”¹²⁷*

*“Ahmed’in muradı sensin, zikri de yâdı da sensin,
Kâinata en güzelsin, yâ Muhammed Mustafa!”¹²⁸*

Ahmed Yesevî'nin felsefesinin temelini ilahi aşk ve tevhidin tadına varmak oluşturur. Hakikate ulaşmak fikri felsefi anlamını ortaya koyar. Düşüncelerinin amacı ise gönlü ve ruhu terbiye ederek onları eğitime işidir. Ruh ve gönlün mekânı insanda olduğundan dolayı felsefi anlamdaki asıl konusunu insan teşkil eder. Ahmed Yesevî

¹²⁵ Nurettin Topçu, (2008), Ahlak Nizamı, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 152-153.

¹²⁶ Kemal Eraslan, (1995), a.g.e., s. 810.

¹²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 40, K. 1, s. 174.

¹²⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 39, K. 16, s. 173.

insanların kalbi ve ruhi yönünü eğiterek, nefis terbiyesi ile kendisini bilerek ve tanıyarak, insanların ruhi tekâmülleri neticesinde varılması hedeflenen ideal insana ulaşmalarına vesile olmayı kendine görev bilmiştir.¹²⁹ Yesevî'nin düşünce sisteminde ki özü ahlâkî hürriyet meydana getirir. Tanrı'yı bilmek adına önce insanın kendini bilmesi ve ölmeden önce ölmek fikri ahlâkî hürriyete kavuşma noktasında ilkesel birer geçiş noktası sayılır. Ancak ahlâkî prensiplere, insan sevgisine, adalete, doğruluğa, eşitliğe dayanan bir ahlâkî hürriyet insanın kendisine yabancılaşmasından ve nefsanî arzularından sıyrılarak ahlâkî olgunluğa gelmesi ile sağlanabilir.¹³⁰ Bu şekilde hür bir iradeye sahip olan insan, ahlâkî prensipleri doğrultusunda kendini bilebilme yolunda aşama kaydetmiş olur. Aynı zamanda varoluşsal bir ruhi tekâmül sürecinin başlangıç noktası burası kabul edilebilir.

Ahmed Yesevî; en önemli hocaları olan Arslan Baba ile Yusuf Hemedâni'den aldığı eğitim-öğretimin neticesinde geldiği noktada Türkistan'dan Türk Dünyasına düşünceleri ile bir güneş gibi doğarak Orta Asya'dan, Balkanlara, oradan Anadolu'ya gönderdiği öğrencileri ile düşüncelerinin olabildiğince çok insana ulaşmasını sağlayarak, evrensel bir gönül hareketinin başlangıç noktası olduğunu kanıtlar. Ahmed Yesevî, Anadolu'da Taptuk Emre, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-i Veli gibi nice erenlerin düşüncelerine etki ederek bir şekilde gönül mimarı niteliği taşır.

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî' nin düşünceleri sadece yaşadığı döneme değil bugünüme de ışık tutar. O insanı hakikat yolunun yolcusu olarak görür. İnsanın erdemli bir yaşama ihtiyacı ve neticede ideal insan diyebileceğimiz kamîl insan olması günümüzde de güncel bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Yesevî' nin düşüncelerinden istifade ederek kendi düşünce dünyamızı ve insan olarak varoluşumuzu gerçekleştirebilmek ve tekâmül sürecimizi tamamlayabilmemizde bizlere yardımcı olacak bir rehber niteliği taşıdığı söylenebilir. Aynı zamanda Türk-İslam Dünyasının yeniden bir dirilişe ve medeniyet inşası için harç niteliği taşıyan Yesevî fikirlerine ihtiyacın bugün daha net ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

¹²⁹ Dosay Kenjetay, (1999), “Hoca Ahmet Yesevî:Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, Tasavvuf-İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı 2, Ankara, s. 118.

¹³⁰ Ahmet YILDIRIM, (2014), “Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, s. 432-433.

2.2. Ahmed Yesevî'nin İnsan Anlayışı

Ahmed Yesevî, İslam dininde imanın altı şartından ilki olan Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak fikri üzerinde oldukça çok hikmetinde değinerek insanın Bir ve Var olan Yaraticı tarafından yaratıldığını vurgular. Böylece insan anlayışında en önemli etken olarak insanın tek var olan cevher tarafından yoktan meydana getirilmesi fikrini ön plana çıkarır. O'nun düşüncesinde insanın kendini bilmesi anlamında kendisinin kim olduğunu bilmeye çalışması ve varoluş sebebini düşünmesi insan için olmazsa olmazdır.

Ahmed Yesevî söylediği hikmetlerde hakikati aramak ve hakikati bilmeye çalışmak mânâsında insanın gerçek anlamda tekâmül sürecini tamamlayabilmesini gerekli görür. İnsan bir oluş varlığı olarak yaratılmış âlemin bir özeti niteliği taşır. İnsan, önem verdiği değerleri davranışlarında göstermek, algılamak, yaşamında uygulamak becerisini göstererek bir uyanış ve şuurlaşma sürecine ihtiyaç duyar. İnsanın tekâmülü aşamasında yaşadığı toplum ve evren içerisindeki değerleri göz önüne alması, onu tüm diğer canlılardan ayıran yön olarak karşımıza çıkar. Akledebilen ve düşünen varlık olarak insan, kendini ve kendi dışındaki âlemi bilebilme becerisine sahip varoluşu tanıyıp kavrayabilecek yetiye sahiptir.¹³¹ Bu yetenek insanı hayvandan ve bedenen bulunduğu hayvani özelliklerinden ayırarak, kamîl insan olabilme yolunda yaratılmışların en şerefli olduğu bilincine varması ile mümkündür. Bir bakıma kendini bilmek demek, insanın varoluş sebebini bilmeye çalışması yolunda hayatında neyi veya neleri gerçekleştirmesi gerektiğini de bilmesini mecbur kılar. İlim ve bilimden yoksun olarak, ben-benlik güderek ve kibirle insan bunu başaramaz. O yüzden insan en başta nefsiyle mücadele ederek maddi dünyanın gereksinimlerine bel bağlamadan bu dünya üzerindeki varoluş amacına doğru kendini hareket ettirecek güç olarak “ben kimim?” sorusuna kendisini muhatap etmelidir.

Ahmed Yesevî, yukarıda da belirttiğimiz şekilde kendini bilen insanın önemine vurgu yapar. Bir insan kendini bilmeden dış âlemi bilemeyeceğini ve insanın kendini bilmeden kendi özüne inemeyeceğini söyler. İnsan kendi özüne yani ruhuna sirayet etmeden evrenin geçiciliğinin farkına varamaz. Gölgeyi gerçek sanır. Bu durum aşka engeldir. Yesevî ilahi aşk ile Tanrı'ya ulaşmayı ve özgür biçimde O'nda var olmayı ister. Bundan dolayı insan, bu âlemin gelip geçici olduğunu idrak edip, asıl Var olana ulaşma amacı dâhilinde dünyayı fırsata çevirmelidir. Âşık insan sevgilisine ulaşmayı arzu eder ve

¹³¹ Levent Bayraktar, (2016), “Ahmed Yesevî'de Medeniyet Kurucu Değerler”, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Sayı 64, Ankara, s. 61–62.

bu uğurda bu dünyada ki gerçek olmayan hayvani nitelikteki zevkleri bırakmalıdır. Çünkü Yesevî'de asıl sevgili Bir ve Var olan Allah'tır. Bu düşünce yapısı insanın inanan bir varlık olarak, inancın tam bir teslimiyete dönüşmesi noktasında imana ve imanın kuvveti ile aşka ulaşmasını sağlar. Varılan noktada artık insan kendini bilmenin verdiği bilinçle asıl Var olanı bilmeye hazır konumdadır. Bu bilme insanı Bir ve Var olanla bir bütün olarak kendini görmesi anlamına gelir. Neticede insan maddi âlemin ötesinde bir metafizik âlemler safhasına adım atmış olur.

Ahmed Yesevî'nin insanla ilgili düşüncelerini anlayabilmek adına, öncelikle ruh ve beden ilişkisine değinilecek ve bu konuya bakışı genel itibariyle hikmetlerinde anlattığı biçimde ele alınacaktır. Ardından öncelikle insan sevgisi, sonrasında insanın ideal insan olabilme yolundaki engelleri yani düşmanları ve ahlâka bakışı ile Ahmed Yesevî'nin insan anlayışı felsefi açıdan bir nebze olsa anlaşılmasına çalışılacaktır. Çünkü; tarafımızdan Yesevî'nin insana bakışı noktasında kapsamın genişliği ve tam olarak tüm detayları ile insan anlayışını ortaya koyabilme amacının büyüklüğü karşısında elde edilebilecek sonuçlar sınırlı kalacaktır. Burada ki asıl amaç Hz. İbrahim'in atıldığı ateşe su taşımaya çalışan karınca misali en azından Türk-İslam medeniyetinin kurucusu saydığımız Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinin anlaşılabilmesi noktasında karınca olabilmektir.

2.2.1. Ahmed Yesevî'de Ruh ve Beden İlişkisi

Ruh-beden ilişkisi binlerce yıldır epistemolojik ve ontolojik açıdan insan zihnini meşgul eden bir problem olmuştur. Ahmed Yesevî insan ruhunun Tanrı tarafından yaratılışından, evrenin yaratılışına, insanın bedenen dünyaya gelmesinden bu dünyadan göçüp gitmesine kadar ki süreci hikmetlerinde sıradan her insanın anlayabileceği, ayrıntılı diyebileceğimiz bir şekilde anlatır. O bir anlamda ontolojik açıdan insanın nereden gelip nereye gittiği şeklindeki soruya da cevap verir nitelikte, insanın Tanrı'dan gelip tekrar Tanrı'ya döneceğini ifade eder. Ahmed Yesevî insanın ve evrenin yokken Var ve Tek olan Tanrı'nın dilemesi ile yaratıldığını ve var edildiğini bildirir. Özetle, her şeyin yani varlığın Tanrı'nın iradesi sayesinde yaratması ile vücut bulduğunu ifade etmektedir.

*“Hikmetiyle yokluktan var eyledi.
On sekiz bin cümle âlem hayrândır.”¹³²*

¹³² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 138, K. 1, s. 339.

Ahmed Yesevî bu yokluktan varoluş düşüncesini İslam yaratılış felsefesine uygun şekliyle, ilk önce Tanrı'nın Hz. Peygamberin nurunu yaratarak, ardından tüm yaratılanların yaratılması şeklinde oluşan bir süreçten bahseder. Hz. Peygamber Yaratıcı'nın sevgilisi olarak yaratılan varlıkların aslı ve yaratılmışların özünü oluşturur.

*“Sen Hâlık'ın sevgilisi, Hak dergâhının incisi,
Mahlukâtın efendisi, yâ Muhammed Mustafa!”*

*“İnsan varlığının aslı, Resul ve nebiler hatmi,
Dualarda gizli sesli, yâ Muhammed Mustafa!”¹³³*

Daha sonra diğer tüm insanların ruhunun yaratılması ve Tanrı'nın ruhlara hitaben onların İlahı, Rabbi olup olmadığı şeklindeki sorusu neticesinde, ruhların “Doğrusun, Rabbimizsin” şeklinde cevap vermeleri olayını hikmetinde şöyle belirtir.

*““Elestü bi Rabbikum.” dedi Hudâ,
“Kâlû belâ.” kullardan geldi sada.”¹³⁴*

Ruhlara sorulan soru neticesinde İslam'da imtihan yeri olarak görülen dünya hayatına henüz intikal edilmeden Tanrı insanların ruhlarından cevabını aldığı soruyu dünya hayatının bitmesi neticesinde imtihanın değerlendirileceği Ahiret hayatında unutan insana hatırlatarak sonucuna katlanılması zorunlu olan ya cennetle ya da cehennemle son bulan bir varoluş serüvenini anlatır.

İnsanın topraktan yaratıldığı düşüncesine atıfta bulunarak maddi dünyanın içinde bedensel varoluşun insan tarafından bir gerçeklik olarak karşımıza çıkışını bildirdiği gibi ruhumuz, kendisini yoktan var eden ve Tek ve Biricik Var olan Tanrı'ya ulaşmayı diler.

*“Başım toprak, kendim toprak, cismim toprak,
Hak vuslatına ermeye ruhum müştâk.”¹³⁵*

¹³³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 39, K. 5-6, s. 172.

¹³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 138, K. 3, s. 340.

¹³⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 13, K. 10, s. 127.

Ahmed Yesevî kendisinin dünyaya gelişini metafiziksel bir deneyim şeklinde insanlara anlatarak ana rahmi içinde bedeninin belirmeye başlamasından, organlarının ortaya çıkışına detaylı bir anlatımla fiziksel oluşum sürecine değinirken, ruhunun da henüz ana rahmindeyken bedenine girme hadisesini insanların anlayabilmesi için gayet yalın ele alır.

“Ana rahmine düştüm gaipten nida geldi.

“Zikret” dedi sen beni, azalarım titredi.

Ruh girdi kemiklerim feryatla; “Allâh!” dedi.

O sebepten, altmış üç yaşında girdim yere.”¹³⁶

Dünyaya ana rahmine düştükten dokuz ay dokuz gün sonra geldiğini tıpkı bugün ilerlemiş seviyede olan tıbbın kanıtladığı biçimde açık seçik bir şekilde ifade eder. Ayrıca hikmette yere düşmek ifadesini kullanarak o ana kadar ruhani boyutta bulunan insanın dünya hayatındaki macerasının mahiyetini farklı ve etkili bir tarzda dillendirir. Kur’ân-ı Kerim kaynaklı bilgiler ışığında konuya değinen Ahmed Yesevî bu yaratılış sürecinin maddi boyutuna eğilerek ölümden sonra ki dirilişe dair şüphe uyandıran düşünceleri ortadan kaldırıp tam anlamıyla Hac Suresi’nde geçen şu ayete işaret etmektedir:

“Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir “nutfe”den (meniden), sonra bir “alaka”¹³⁷ dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga”¹³⁸ dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.”¹³⁹

¹³⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 2, K. 6, s. 97.

¹³⁷ “Alaka”: Erkeğin spermile döllenmiş dişi yumurtadan bir haftalık bir süreçte oluşan hücre topluluğunun rahim çeperine asılıp gömülmüş şekli demektir. (Kur’an-ı Kerim Meali,(2010), Diyanet İşleri Bşk., Ankara, s. 331.)

¹³⁸ “Mudga”: Ceninin, üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan, henüz uzuvları oluşmamış şekli demektir. (Kur’an-ı Kerim Meali,(2010), Diyanet İşleri Bşk., Ankara, s. 331.)

¹³⁹ Kur’an-ı Kerim Meali,(2010), Hac Suresi, 22.Sure, 5. Ayet, s. 331.

Bu ayette bildirildiği şekliyle hikmetlerde ki anlatım paralellik gösterir ve insanın bu dünyaya gelişi ile ölüm sonrası yeniden dirilişi arasında bağlantı kurularak Allah'ın yaratılış konusundaki kudretini gözler önüne serer.

*“Dokuz ay dokuz günde, ben yeryüzüne indim.
Dokuz saat durmadım sonra göğe yükseldim.”¹⁴⁰*

Dünyaya gelme hadisesine değindiği gibi fiziken bulunduğumuz bu dünyadan Tanrı'nın belirli bir süre için verdiği canı ölüm meleği olarak bilinen Hz. Azrail vasıtası ile alarak sonlandıracağını ifade eder. O yüzden insan kendisine ölüm gelmeden evvel derlenip toparlanmalı ve kendini tanımaya çalışmalıdır. Bütün insanlar ölümü diğer tüm canlılar gibi muhakkak tadacaktır. Bu dünyada ruhun kafesi olan beden elbet bir gün geldiği toprağa yani öz vatanına kavuşacaktır.

*“Emanet cânımızı, Mevlâ lütfetti bize,
Azrail gelip onu, almadan gittiği yok.”¹⁴¹*

Ahmed Yesevî düşüncelerinde fiziksel dünyaya gelen insanın içine yerleştirilen ruhun ölümsüzlüğüne inanır. Can ya da nefis olarak bilinen yaşam pınarının ruhu karşılamadığını dile getirir ve ölen ve topraktan yaratılıp tekrar toprağa dönen insan bedeninin dışında ruhun varlığını sürdürdüğünü ve bu sırrın cahiller tarafından anlaşılamayacağını bildirir.

*“Gerçek âşıklar daim, diridir ölmüş değil,
Ruhları yer altına nitekim girmiş değil,”¹⁴²*

*“Ölse bu şaşkın kulun nefsi ölür, ruh ölmez,
Sır sözleri nâdâna söylese doğru olmaz.”¹⁴³*

Ayrıca Yesevî, bu evrenin yok oluşu ile ölen her insanın daha doğru bir ifade ile tüm yaratılmışların yok oluşunu Kuran-ı Kerim'den bir ayetle anlatır. Yani Kıyamet

¹⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 2, K. 7, s. 97.

¹⁴¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 155, K. 1, s. 372.

¹⁴² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 100, K. 3, s. 274.

¹⁴³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 179, K. 4, s. 414.

koptuktan sonra her yaratılmış yaratık yok olur ve sadece tek var olan cevher niteliği taşıyan Tanrı kalır. Ardından Tanrı'nın yarattığı meleği İsrâfil Sur'u üfleyerek yeniden hayatı başlatır. Bu yeni hayat şu anki gibi sonlu değil sonsuz bir hayattır. Ölen tüm insanlar daha doğrusu ölen bedenlere ait ruhlar yeniden bir bedene girerek canlandırılırlar. Hikmette şu şekilde anlatılır.

*““Küllü men aleyha fân.” ayetinde hükmeder,
Allâh'tan başka her şey ölümü tadar imiş.
İsrâfil Sur'u alıp, ikinci üfleyişte,
Deriler giydirilip, kabirden kalkırmış.”¹⁴⁴*

Genel anlamıyla, Ahmed Yesevî ruh-beden ilişkisi yönünden insanın bu dünyada zorunlu olarak bedene ihtiyacı olduğundan, bedenden ve hatta evrenin meydana gelmesinden önce ruhun var olduğundan ve ruhun Var olan Bir'in yaratması sonucu meydana geldiğinden bahseder. Onun düşünce hayatında bu dünya bir son değil sadece uğranılması zorunlu bir duraktır. Bundan dolayı itibar edilmemesi ve geçici olduğunun insan tarafından idrak edilerek aslolan ve sonsuzluğun bildirildiği Ahiret hayatının önemine binaen insanın bu hayatı kendisini oraya göre hazırlaması aşamasında bir hazırlık yurdu olarak görür. Aslında Ahmed Yesevî bunun da üstünde ilahi aşk boyutunda Yaratıcı olan Tanrı'ya kavuşma arzusunu ve insana ruhunu veren Tanrı ile Bir olmayı amaçlayan bir düşünce yapısına sahiptir.

2.2.2. Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi

Ahmed Yesevî'nin insan anlayışının temelini insana karşı saygı ve sevgi oluşturur. Hiçbir insanın kalbinin kırılmaması, gönlünün incitilmemesi gerektiğini vurgular. İslamiyet dairesi içinde olsun ya da olmasın kimseye zarar verilmemesini Hz. Peygamberin bir sünneti olarak ele alır. Gönlü katılmış merhametten yoksun olarak insanları inciten kişilerden Yaratıcı'nın da memnun olmayacağını ifade eder. Bu kişilerin bu dünyada olsun ya da olmasın Tanrı tarafından bir şekilde cezalandırılacağını bildirir.

*“Sünnettir kâfir de olsa, incitmek kusur, günâh!
Katı kalpli, gönül kıran, senden müştekidir Allâh!*

¹⁴⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 108, K. 1, s. 287.

*Hak şahittir böyle kula, yeri ateştir maâza'llah!
Duydum bunu âlimlerden, söylüyorum işte ben.*"¹⁴⁵

Yesevî'nin mazlumların, yoldan kalmışların, kederli ve sıkıntılı kişilerin dertlerine derman olmayı hikmetlerinde insanlara öğütlediği görülmektedir. Bunu başarabilmek insanın içinde bulunan sevgi ve muhabbete bağlıdır. Çünkü insanları sevmeyen, tabiata ve yaratılmış tüm varlıklara değer vermeyen insan gerçek varlık bilincine ulaşmış olamaz. İnsan bunları kendi özgür iradesi dâhilinde yerine getirirken Yaratıcı'nın yani Tanrı'nın var ettiği her şeye ayrı bir mânâ ile bakarak sevgi ile yaklaşmalıdır. İnsan; Yunus Emre'ye atfedilen "Yaratılanı severiz Yaradan'dan ötürü" sözü misali Allah tarafından yaratılan kâinatın tamamına sevgi dolu bir öz ile nazar etmelidir. O zaman insan sevgiyi daim yaşayarak fizik âlemde bile mutluluğa ulaşabilme noktasında önemli bir merhale kat etmiş olur. Bu da Ahmed Yesevî'nin; kibirlenen ve ben-benlik güden bir insan yerine mütevazı ve problemi bulunan her türlü insana yardımını esirgemeyen ve sevgiyi merkeze alan bir insan modeli oluşturduğu görülmektedir.

*"Nerde görsen gönlü kırık, koş da ona merhem ol.
Şöyle mazlum yolda kalsa, yalnız koma yoldaş ol.
Mahşer günü O İlâhın dergâhına yakın ol.
"Ben!" deyip benlik güden kişilerden kaçtım ben.*"¹⁴⁶

Ahmed Yesevî'nin insan sevgisi ile ilgili düşüncelerinin temelini kişinin Allah'a duyduğu sevgi oluşturur. İnsan sevgisini taşımayan bir kalpte Allah sevgisinin olamayacağını söyler. Çünkü insan için sevginin kaynağı Allah sevgisi olduğu gibi Allah sevgisi de insan sevgisini ortaya çıkarır. Allah'ın sevgisi, yaratmış olduğu kullarını sevmekle ve onlara merhametle yaklaşması olarak açığa çıkar.¹⁴⁷ İnsanın diğer insanlara karşı beslediği sevgi ve muhabbet kendisini yaratan ve bu dünyaya getiren Tanrı'ya karşı besleyeceği sevginin bir hareket noktası olduğu anlaşılır.

Ahmed Yesevî, Allah sevgisinden sonra insani sevgi boyutunda ki en büyük sevgiyi Hz. Peygamber'e besler. O'nun için canını dahi feda edebilmeyi göze alıp, O'nun

¹⁴⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 23, s. 95.

¹⁴⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 3, s. 92.

¹⁴⁷ M. Askeri Küçükaya, (2016), "Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi", Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İlmi Dergi "Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayı, Cilt 52, Sayı 4, Ankara, s. 120.

sevgisine mazhar olmayı arzular. Hz. Peygamber'in sevgisine kavuşabilme yolunda ölümün dahi kendisine üzüntü vermeyeceğini beyan etmekten kaçınmaz.

*“Cânım sana fedâ etsem, şefaât halkana girsem,
Elemim olmazdı ölsem, yâ Muhammed Mustafa!”¹⁴⁸*

*“Gönlüme yerleştirdim, aşk sevdâsın Allâh'ım!
Eyle beni Sen âşık-ı yektâ-yı Muhammed!”¹⁴⁹*

Ahmed Yesevî de sevgiyi kategorize etmeye çalışırsak; en başta Allah sevgisi, ardından Hz. Peygamber sevgisi, ardından müminlere beslenen sevgi ve son olarak diğer bütün insanlara karşı beslenen sevginin geldiğini görürüz. Diğer insanlar içinde ise daha fazla sevilmesi ve hürmet gösterilmesi açısından garip, yetim ve fakirlerin önceliğine değinmeden geçilemez.

*“Garip, yetim, fakirin gönlünü de okşayıp,
Böylece gönlü latif olmayandan kaçtım ben.”¹⁵⁰*

Özellikle şefkat, merhamet ve sevgiye muhtaç olarak garip, yetim ve fakirleri zikreden Ahmed Yesevî, onların gönlünü hoş edip, hallerini, durumları soran, ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olan kişilerden olmayı kendisine düstur edinir. Hz. Peygamberi kendisine bu konuda da rehber edinerek, garip, yetim ve fakirlere ulaşmak adına çaba sarf edilmesi gerektiğini ve onlara karşı sevgi ve muhabbetle yaklaşmanın insanlığın bir gereği olduğunu öğütler.

*“Garip, fakir yetimlerin, Resul ahvâlini sordu.
O gece mirâca çıkıp Hakk'ın cemâlini gördü.
Mirâcından döndüğünde, fakirlerin hâlin sordu.
Gariplerin izin sürüp, bu yollara düştüm ben.”¹⁵¹*

*“Akıllıysan sen ey nefsim! Gariplerin gönlün avla.
Resulullah gibi gezip, diyar diyar yetim ara.”¹⁵²*

¹⁴⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 39, K. 12, s. 173.

¹⁴⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 41, K. 3, s. 175.

¹⁵⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 2, s. 92.

¹⁵¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 4, s. 92.

*“Muhammed dedi ki ; “Her kim yetimdir,
Biliniz o benim has ümmetidir.””¹⁵³*

Ahmed Yesevî, garip, yetim ve fakirlere kanat gererek onların rızasını kazananların Allah’ın rızasına kavuşacağını müjdelere. Onları sevmenin ve sevindirmenin hikmetli bir iş olacağını samimiyetle izah ederek bu konuya ne kadar değer verdiğini konu ile ilgili söylediği hikmetlerin çokluğundan anlayabiliriz.

*“Garip, fakir, yetimleri, sevip sevindiresin.
Bedenini parçalayıp, yoluna kurbân veresin.”*

*“Fakir, garip, yetimlerin, her kim ki hâlini sorar,
Razı olur o kulundan, Rahîm olan Perverdigâr.”¹⁵⁴*

Ahmed Yesevî garip, yetim ve fakirlere özellikle sevgi ve muhabbet besleyerek onların ihtiyaçlarını gidermenin önemine değinip, ardından tüm insanlara karşı kötülük düşünmeden ve ahlâkî anlamda bir sevgi ve iyilik çemberi dâhilinde, insanı ilahi aşka taşıyarak hakikat yolunda ilerlemesine olanak sağlayacak bir duruşu benimsediği anlaşılır.

2.2.3. Ahmed Yesevî’de İnsanın Düşmanları

Ahmed Yesevî düşüncelerinde insanın, kamîl insan (ideal insan) olma yolunda, onu bu yoldan çevirmeye çalışan birçok düşmanından söz eder. Bu düşmanların en başında nefis gelir. Kibir (ben-benlik), riya ve yalan gibi düşmanlar insanın tekâmül sürecinde kendisine engeller çıkararak onu hedefinden saptırmaya çalışır. İnsanın hem bu dünyasını hem ahiret hayatını karartacak özellikler taşıyan bu tehlikelerden insanları haberdar etmeye çalışan Ahmed Yesevî, bu düşmanlarla mücadele edilerek, onlara karşı galip gelinmeden ideal insan fikrine sahip olunmayacağını belirtir. Şimdi bu düşmanların insana ne gibi kötülükler edebileceğine ve bu kötü davranışlardan kaçınma yollarına bakalım.

¹⁵² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 7, s. 93.

¹⁵³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 36, K. 31, s. 168.

¹⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 1, K. 14-15, s. 94.

2.2.3.1. Nefs

Ahmed Yesevî'de insanın bu dünyada ki en büyük düşmanlarının başında nefis gelir. Burada bahsedeceğimiz nefis insan bedeninde bulunan bir cevher olarak, insana kötülük ve fesadı emreden bir kuvvettir.* Bu kuvvet insanı iyi ve hayırlı şeyler yerine kötülüğe sevk eder. Tasavvufî düşünce; kötülenen aşağılanan bir şey olarak bu nefse muhalefet edilmesini ve bu önemli düşmanla savaş verilmesini emreder.¹⁵⁵ İnsanın hayvani özellikleri diyebileceğimiz düşünmeden, akıl etmeden sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması bu nefsin özelliğidir. Ahmed Yesevî, insan hayatındaki büyük savaşın nefsi öldürmeye hizmet savaşı olduğunu düşünür. O, nefsi o kadar çok aşağılar ki onu it (köpek) ve hatta kâfir yerine koyar ve onun değer verilmemesi gereken bir kuvvet olduğunu hikmetlerinde özellikle bildirir.

*“İslah olmaz nefis için, it gibi gezen,
Zâtı Yüce olan Rabbim! Sığındım sana.”¹⁵⁶*

*“Nefsim ateş oldu, yolumu kesti,
Yüz bin lezzet ile kendinden geçti.
Beni her kapıya zelil sevk etti,
Himmat etsen, nefsim yakalasam ben.”¹⁵⁷*

*“Nefsimi itler gibi, tekmeleyip zilletle,
“Allâh!” de, kâfir nefsim, yolunda ölür mü ki?”¹⁵⁸*

Ahmed Yesevî, nefsin Bir ve Var olana, yani Tanrı'ya ulaşma ve O'nu anlama noktasında insanın önünde bir engel olarak çıkışına değinir. Tersinden okursak, insan ne kadar dünyevi arzu ve isteklerinin yani nefesine hoş gelen şeylere itibar edip, onların peşinden koşarsa o denli gerçek varlığı anlama yolundan o kadar uzaklaşır. Bu da sonuç itibariyle varlığını bilmeden uzak sadece maddi âlemi dikkate alan ve yaratılış amaç ve gayesinden uzak bir insan profili demektir.

* **Nefs**in kullanılış yerine göre birçok anlamı olsa da, sadece konumuzla alakalı anlamı dikkate alınarak, diğer anlamlarına değinilmemiştir.

¹⁵⁵ Hayrani Altıntaş, (1986), Tasavvuf Tarihi, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları No:171, Ankara, s. 42.

¹⁵⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 6, K. 11, s. 108.

¹⁵⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 51, K. 6, s. 192.

¹⁵⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 51, K. 6, s. 192.

*“Nefs peşine koştum, Hakk’a bakmadan,
Gece-gündüz gamsız, yaş akıtmadan.”¹⁵⁹*

İnsanın kendini bilmesi neticesinde Tanrı'ya ulaşmak adına nefsi öldürmesinin zikir* ile mümkün olacağını bildirerek, zikir yoluyla Tanrı'yı devamlı surette hatırlayan kişinin bu dünyadaki davranışlarını ona göre düzenleyeceğini belirtmek ister. Yesevî bu bakış tarzıyla sadece bir problemden bahsedip geçmek yerine, problemin çözümü noktasında da kendi yaşantısında uyguladığı ve sonucunda başarı getiren çözüm önerileri sunmakta olduğunu görürüz. Tanrı varlığını bilen kişi O'nu düşünüp, hatırlayıp, O'nun buyruklarını dikkate alarak bir hayat tanzim etmesi neticesinde, bu dünyaya ait maddi değerler yerine manevi değerlere yönelerek mücadelede hem güç hem de umut dolu bir eksende ilerleme gösterecek olması anlamına gelir.

*““Hû!” kılıcın ele al, nefsini kır,
Bir ve Vâr'ım, cemâlini görür müyüm?”¹⁶⁰*

Ayrıca nefsin istek ve arzularının sadece bu dünya için varoluşu, onun insana zulüm yapan bir zalim gibi geleceğini karartan ve kısa olan dünyalık hayatın sonunda kendisini cehennem ateşine götüren bir yol olduğunu ifade ederek, bu insan düşmanının tehlike boyutlarını gözler önüne serer.

*“Zâlim nefsim koymadı, beni ateşe attı.
Kendisinden tutuştu, beden kül oldu yandı.”¹⁶¹*

Ahmed Yesevî nefsin arzu ve düşüncelerinin esiri olmadan, bu geçici dünyadaki nefsanî isteklerin hiçe sayılması yolunda yaşamı ile önemli bir örnektir. Çünkü O, henüz hayattayken altmış üç yaşında Hz. Peygamber'den daha fazla yeryüzünde yaşamının uygun olmayacağını düşünerek, neticede bir insan olarak insana bırakması en zor gelen şey olan tüm dünyayı bırakarak yerin altındaki odasına girip, nefsi ile yaptığı savaşı kazanmış ve

¹⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 13, K. 5, s. 126.

* **Zikir**; hatırlama ve anma anlamına gelir ve hem insani bir eylem, hem de ilahi bir sıfattır. (Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, (2006), s.1262.)

¹⁶⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 7, K. 14, s. 111.

¹⁶¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 15, K. 7, s. 131.

ölmeden önce ölmek fikrini resmen fiiliyata geçirmiştir. Bu ruh hali sıradan insanların idraki için o kadar da kolay anlaşılır bir olay değildir. Ancak bir insan fiziki dünyanın tüm istek ve arzularını elinin tersi ile yiterek bedenini hiçe sayarak ruhu ile Tek ve Var olan Tanrı'ya kavuşmak arzusu ile bu yola başvurabilir.

*“Nefsimden geçerek, yer altına girdim,
Gözüm açtım Mustafa'yı hazır gördüm,”*¹⁶²

*“Kul Hoca Ahmed'im, nefsimi teptim.
Cânânımı buldum, bitti hasretim.”*¹⁶³

Ayrıca Ahmed Yesevî ileri görüşlülüğü sayesinde yaşadığı dönemden günümüzü görmüşçesine, ahir zamanda yaşayan Müslümanların dünya sevgisi ile ve sanki ki hiç ölmeyecek gibi hanelerini süsleyip, pahalı ve gereksiz eşyalarla doldurduğu ifade eder. Nefsanî arzuların insanların manevi hayatlarının önüne geçerek bu şekilde davranışlarını sadece bu dünya hayatı için geçerli olacak şekilde düzenlemelerine dem vurur.

*“Âhir zaman ümmeti, süslerler evlerini.
Nefs ü hevâya uyar, yok say değerlerini.”*¹⁶⁴

Oysa Ahmed Yesevî insanın dünyadaki makam-mevki, mal-mülk hırısından kurtularak, nefesine karşı devamlı surette bir savaş içerisinde olduğunu unutmadan, yalnızca Bir ve Var olan Tanrı'ya ulaşma yolunda gerekirse canından vazgeçmesi gerektiğini açık yüreklilikle ifade eder.

*“Hevâ-yı nefis yolun bırakmak gerek,
Mansûr gibi boynu vurulmak vermek gerek,”*¹⁶⁵

İşte bu şekilde bir hayat yaşayan insanın gönül dünyasının devamlı diri ve bilinçli olacağını, karşılığında nefesine galip gelerek nefsinin öldüren kişinin, günahsız olan melekler misali kendini dünyadaki kötülüklerden arındırarak, “sır” olarak nitelediği hakikate ulaşma

¹⁶² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 8, K. 13, s. 113.

¹⁶³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 7, K. 15, s. 111.

¹⁶⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 18, K. 15, s. 138.

¹⁶⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 73, K. 3, s. 224.

yolunu tarif eder. Neticede Kur'ân-ı Kerim'de ki bazı ayetlerde belirtildiği gibi insan yaptıkları ile bazen hayvandan daha aşağı bir derecede değerlendirilirken, bazen de meleklerden bile üstün olabileceğine değinilir.¹⁶⁶ İşte bu noktada insan nefesine uyararak arzu ve istekleri sonucunda o kadar ileri gidebilir ki hayvandan bile aşağılık bir yaratığa dönüşebilir. Çünkü hayvani olarak nitelediğimiz istekler, hayvanlarda içgüdüsel ve akıl yoksunu haller iken, insan akıllı ve düşünebilen bir varlık olarak bunları hayvani arzularında kullanır ise hayvandan daha aşağılık olabilir. Ama elbette insan, sadece insana özgü bu hasletleri neticesinde nefisini öldürür ise, işte o zaman meleklerden bile üstün ve şerefli bir varlık olabilme lüksüne sahip olur.

*“Nefsi ölü, gönlü diri sanki melektir,
Bu hâlde olmayanlar, sırra erse de olmaz.”¹⁶⁷*

Ahmed Yesevî ruhun hakikatine vurgu yaparak sadece fiziksel dünya ile ilgili istek ve arzular geneli olan nefsin dizginlenmeden, insanın ruhi tekâmüle ulaşmasının mümkün olamayacağını belirtir. İnsan nefsi ile mücadelede galip gelmeden ideal insan olma yolunda ilerlemesi mümkün görülmemektedir. Ancak nefesine galip gelen kişi ise insan-ı kamîl olabilme yolunda önemli bir merhaleyi aşmış olur.

Kısaca insanın tam anlamıyla kamîl insan olabilmesi için nefsin belirli olgunluk mertebelerini aşması gerekir. Ahmed Yesevî bu konuda çeşitli makamlardan bahseder. İlk olarak nefsin kendine ait sıfatlardan kurtulduğu yokluk makamı (La La mertebesi), ardından yalnızca Allah'ın isimlerini zikretmek (illa mertebesi), sonra Allah'ın her şeyi yarattığını ve O'na ait olduğunu bilme makamı (lillah mertebesi), daha sonra insanın kendi

¹⁶⁶ “Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” (Kur'ân-Kerim, Araf Suresi, 179. ayet, s. 173.), “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kaldık.” (Kur'ân-Kerim, İsrâ Suresi, 70. ayet, s. 288.).

¹⁶⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 119, K. 3, s. 304.

benliğinden geçerek yalnızca Allah'ın varlığının bilincine varması (fenafillâh mertebesi) ve en son bu makamda yani fenafillâh makamında kalabilmektir (bekabillah mertebesi).¹⁶⁸

2.2.3.2. Kibir (Ben-Benlik)

Benlik duygusunun şahlanmış halidir kibir. Ayrıca şeytanın lanetlenme sebebi ve Allah'ın sevmediğini söylediği zalimliğin de ilk basamağıdır.¹⁶⁹ Ahmed Yesevî, kendini herkesten üstün tutmanın yani kibrin ve ben-benlik duygularının insanın tekâmül sürecinde, manevi olarak olgunlaşmasını engelleyen bir düşman olarak görerek, bu duyguların gönülden çıkarılması gerektiğini belirtir.

*“Tekebbürü ayaklar altına aldım,
On dördümde toprak gibi oldum ben.”¹⁷⁰*

İnsanın kendi eksikliklerini ve zayıf yönlerini görmeden geçici dünyanın geçici özelliklerine sıkı sıkıya tutulması bu duyguyu besler ve büyütür. İnsanın dünyada elde ettiği mal, makam, mevki, akıl ve fiziksel görünüşüne güvenerek mağrur bir şekilde kibirle dünya üstünde neşeli, sevinçli ve mutlu olarak gezinmesi hayatının merkezine bu duyguyu yerleştirdiğinin göstergesidir.

*“Taşkın deryâlar gibi kaynarak yürüyen,
Dünya malını görüp, onun ile öğünen,
Kibir, ben ve benliği, varlık davası eden,
Karun gibi dünyaya değer verenler var mı?”¹⁷¹*

*“Yürürdün bu dünyada şâd, sevinç, sürûr ile,
Mağrurdun, kibirliydin heves ve gurûr ile.”¹⁷²*

¹⁶⁸ İbrahim Maraş, (2016), “Ahmet Yesevî (Ö.1166) Düşüncesinde Ahlak Felsefesinin Temel Kavramları”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul, s. 577.

¹⁶⁹ Mehmet Temizkan, (2016), “Ahmed Yesevî'deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 2. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul, s. 837.

¹⁷⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 3, K. 3, s. 100.

¹⁷¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 202, K. 2, s. 449.

¹⁷² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 190, K. 3, s. 431.

Ahmed Yesevî düşüncelerinde insanın bu en zayıf özelliği olan duygunun insan-ı kamîl olma yolunda sert, net ve açık şekilde insanı hayvan, hatta hayvandan bile aşağı bir mertebeye indireceğini belirterek, insanlığın büyüklenme ve ben-benlik ile mücadele etmesi gerektiğini anlatır.

*“Dünyaya mağrur olup, kibir edip yürüyenler,
Hayvandır belki ondan da beter imiş.”¹⁷³*

Ayrıca Ahmed Yesevî bu düşmanın ne kadar sinsi ve tehlikeli olduğunu bildirirken, Müslüman olduğunu söyleyip kibir ve gurur ile mağrur bir şekilde geçici dünya ile övünen kişinin her ne kadar Tanrı'nın bildirdiği şekilde O'na ibadet etmeye çalışıyormuş gibi gözükse de dini geri plana atarak, bilmeden inancını yitirdiğine değinir. Bu düşünce ben-benlik davasına sahip kişinin kibirle sadece bu dünyada değil, sonsuz olan ahiret hayatını da insana kaybettirebilecek olması, tehlikenin boyutunu gözler önüne serer.

*“Gamsız yürürsün ey veli! Tesbih taneleri alıp,
Dünyaya mağrur olursun, din işin arkaya atıp,
Kork şimdi kork be hey gâfil, dönüp Allâh'a yalvarıp,
Sûfi-nakş oldun amma asla Müslüman olmadın.”¹⁷⁴*

Hatta Ahmed Yesevî bu konuda bir adım daha ileri giderek, ben-benlik besleyen, dünya malına, makamına gönülden istek ve arzu ile yaklaşan kişinin kibrinin bir noktada insanı Tanrılık iddiasına kadar götürebileceğini haber verir. Bu düşünce Bir ve Var olan Tanrı'nın yarattığı insanın bu dünyada elde ettiklerini tam anlamıyla ve tamamen kendisinin ve kendinden sanması fikri neticesinde doğan bir problem olduğu anlamına gelir.

*“Dünya malını sevenler, görüp de heves edenler,
Nefsine esir olanlar, ilâhlığa meylederler.”¹⁷⁵*

¹⁷³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 104, K. 3, s. 282.

¹⁷⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 115, K. 9, s. 299.

¹⁷⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 83, K. 10, s. 245.

Bu insan düşmanı duygudan Ahmed Yesevî, binlerce dua edip gözyaşı dökerek Tanrı'ya yalvarıp geçici dünya hevesi ve hırsından olsun, ben-benlik ve kibir duygusundan olsun uzaklaşma konusunda yardım ve güç kuvvet dileyerek insanlara örnek teşkil eder.

*“Yüz münacat eyleyip ağlarım sana Rabbim!
Hırs, heva ve benlikten, sen uzak eyle Rabbim!”¹⁷⁶*

Son olarak bu konuda Ahmed Yesevî, insanın ruhi tekâmülü sürecinde geçilen yolların zorluklarla dolu olduğunu söyleyerek, hakikate ulaşma yolunda elde edilecek mertebelerinde bir şekilde insana büyüklenme duygusunu verebileceğini hatırlatarak, kendi kendine dahi öğüt vermektedir.

*“Kul Hoca Ahmed sen de bu yollar kolay bilme!
Hakk'ın lütfu sonsuzdur, erişip mağrur olma.”¹⁷⁷*

2.2.3.3. Riya

Riya yani ikiyüzlülük insanın bir başka düşmanıdır. İnsan özü, sözü ve davranışları açısından bir karmaşıklık yaşıyorsa, bu düşmanın esiri olmuş demektir. Ahmed Yesevî özellikle Tanrı'ya karşı yapılan ibadetlerin samimiyetle O'nun rızasını kazanıp içtenlikle yapılması gerekmesine rağmen, insanlara karşı bir gösteriş edasında yapılıyor olmasına karşı bu düşmanı ortadan kaldırmadan ideal insan fikrine ulaşamayacağını belirtir. Tanrı'nın yapılan güzel davranışları, hayırlı işleri ve ibadetleri sırf insanlara hoş görünmek için yapıldığında, hiç bir kabul görmeyeceğini bildirir. Ayrıca bu gösteriştten dolayı daha sonra pişmanlık yaşayacak olduğunu belirttiği insanın, sadece duyduğu pişmanlık neticesinde döneceği gözyaşının riyasının mümkün olmadığını ifade eder.

*“Allâh der ; “Evet kıldın, sen nice hayr u sehâ,
Halk içinde hepsini yaptın gösteriş, riyâ.
Riyâ karışan işi, ben kabul etmem asla...”
Sen ağlayarak yürü, gözyaşın riyâsı yok.”¹⁷⁸*

¹⁷⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 124, K. 13, s. 315.

¹⁷⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 191, K. 6, s. 433.

¹⁷⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 153, K. 30, s. 369.

Bu konuda ki düşmanın asıl hedefi, inandığını düşünen ya da inandığını söyleyip de bambaşka bir boyuta inancını getirerek, aslında gerçekten inanmamış ya da inanmanın ne demek olduğunu bilmeyen insanlardır. Ahmed Yesevî görünüşte gerçekten inanmış bir Müslüman'a benzeyip, hatta sûfi görünen ancak bu ibadetlerini sadece diğer insanların arasında ve samimiyetten uzak şekliyle yapanlara değinir. Aslında Müslümanların inandığı şekliyle evrenin sona erip, kıyamet kopunca bu dünyada insanın yaptıklarının hesabı ve sorgusundan korkmadan ve daha doğru bir tabirle gerçekten inanmadan riya ile sadece insanları kandırabileceği ancak Tanrı'nın kandırılmayacağını söyler.

*“Görünüşte sûfidir, kıyametten korkmazlar.
Fısk u fücür ne varsa, günâhlardan ürkmezler.
Riyâ tesbihi elde, gözyaşını dökmezler.
Arslan Baba'm sözlerin, dinleyiniz teberrük.”¹⁷⁹*

İnsanın büyülenerek yaptığı iyi davranışları ve ibadetleri yaparken sözde geleceklerini düşünüyormuşçasına üzüntülü halleri dahi ikiyüzlülüğün bir eseridir. Gerçek Müslüman olmak bedenen ve gönülden yapılan işlerin ihlâslı oluşunu gerektirir. Bu dünyanın geçici olduğunu aslında insanoğlu her gün birilerinin öldüğünü görerek bilir ama bir gün sıranın kendisine geleceğini de her nedense unuttur yahut unutmak ister.

*“Ey sûfî ibâdet ettin, hepsi kibir, hepsi riyâ,
Mağrur oldun cân ve mala, görünürde bir evliyâ!”¹⁸⁰*

Gösteriş ile hareket ederek davranışlarını dizayn eden kişi insanların olmadığı yerde yaşayamaz. Yesevî'ye göre; onlar toplumda yaptıkları sözde iyi davranışları insanların gözü önünde yaparlarken, tam aksi bir biçimde gerçek inananlar ise diğer insanlardan uzakta ibadetlerini samimice, gizli gizli yaparak riya ile savaşta galip gelirler.

*“Dervişim der, halk içinde kılar taat,
Riyâkârdır her gün, her dem, her saat,
Nerde Allâh için kulluk, itaat?
Gerçek derviş dağı, çölü mekân eyler.”¹⁸¹*

¹⁷⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 18, K. 7, s. 137.

¹⁸⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 115, K. 5, s. 298.

Diğer türlü Müslüman görünüp, görünüşte ibadetlerini de yaptığı ve herhangi bir tarikatın şeyhi olarak insanlara dini konularda vaaz edip ayet hadis okuduğu halde bile bu düşmanın esiri olmuş olan insanın iman etmiş sayılmayacağını belirtir. Burada çok tehlikeli bir noktaya dikkat çeker Ahmed Yesevî, ben-benlik gibi riyanın da insanı ideal insan yolundan engellediği, ahlâkî olarak da çöküşe ve imansız şekilde bu dünyadan ayrılma konusunda bu tür sözde şeyh, sözde imam olan kişilere itibar edilmemesi ve uyanık olunması konusunda toplumu uyarır.

*“Oruç tutup halka riyâ eyleyenler,
Namaz kılıp, elde tesbih gezinenler,
Şeyhim deyip ibâdetten yerinenler,
Son anında imânından cüdâ eyledim.”¹⁸²*

Bu konuda özellikle ahir zaman sayılan dönemimizi de içine alan zaman diliminde sahte şeyhlerin ya da genel itibariyle din adamı görünüşlü insanların ortaya çıktığı aşikârdır. Ahmed Yesevî dünyaya gereğinden fazla değer verip, tamamen bu dünya için çalışıp çabalayıp, günahlardan uzak durmadan dış görünüşünde sanki Müslüman gibi gözükp insanları ve kendini kandırarak taraftar toplayan bu tip insanların riya ile kendi reklamlarını yaptığını bildirir.

*“Âhir zaman şeyhleri düzeltir sûretini,
Terk eder züht, takvayı, bozarlar sîretini.
Keramet der rüyada gâfil, gördüklerini,
Riyâ ile aldatır, kendini satar dostlar!”¹⁸³*

İşte böyle insanların; bir de din konusunda eğitici-öğretici gibi davranarak, insanlara bir şeyler öğrettiklerini zannederken kendi cahilliklerinin içinde boğulurlar. İnanan insan için bu tür kişilerin ahiret hayatı tamamen elden gitmiştir. İki yüzlü ve sahtekârca davranarak gayri ahlâkî ve etik olmayan bu davranış insanın henüz varoluş sebebini idrak edemediğini gösterir.

¹⁸¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 129, K. 16, s. 323.

¹⁸² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 54, K. 12, s. 196.

¹⁸³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 82, K. 3, s. 243.

*“Bu şeyhin kıyamette alını ve yüzü kara,
Şeyhliğe liyakatsız işi gösteriş, riyâ.”¹⁸⁴*

Son olarak Ahmed Yesevî bu konuda kendi nefesine de ihtarda bulunarak riya ile yapılan tüm ibadetlerin, insanı kurtuluşa götürme yolunda hiç bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. Bu düşman alt edilmeden insanın Yaratıcı karşısında kulluk iddiasında bile bulunabilmesi ahlâkî değildir. İnsan-ı kamîl olma yolunda bu merteye de aşılmalı ve insan bu tuzağa düşmeyerek yoluna devam edebilmelidir. Evrensel anlamda da zaten samimiyetsizce ve gösteriş için yapılan hiç bir davranış ve iş insanların gözünde değer bulmaz. İnsan düşünmeli ve davranışlarında ki samimiyeti ölçüp biçerek kibrin ve gösterişin, yalnız bu dünya hayatı için sunduğu cazip yönlerinden etkilenmeden özü ve sözü bir insan olmayı başarabildiği ölçüde bu düşmanla olan savaşı kazanmış sayılır.

*“Hoca Ahmed, kulum deyip, deme laf,
Riyâkâr sözlerin, hep laf-ı güzaf”¹⁸⁵*

2.2.3.4. Yalan

İnsanın karakterini şekillendiren ahlâkî bir değer olan doğruluk ve güvenilirliğin tam tersi olan yalan insanının Tanrı'ya olan inancını sarsan ve imanının elden gitmesine sebep bir düşmandır. Ahmed Yesevî özellikle Müslüman olduğunu beyan edip doğru yerine yalan sözler söyleyerek başkasına ait bir dünyalığı elde etme gayesi içindeki insanlara dikkat çeker.

*“Diliyle “Ümmetim!” der, oysaki yalan söyler,
Halka nasihat edip, dünyalık malı gözler.”¹⁸⁶*

Evrensel bir kötü davranış olan yalan, insanın büyüklenip ben-benlik içinde, sadece eğlenme amacı gütmesi ile insanın inancını ortadan kaldırır ve yaptığı ibadetleri de boşa çıkarır.

¹⁸⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 143, K. 3, s. 346.

¹⁸⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 129, K. 27, s. 324.

¹⁸⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 174, K. 10, s. 407.

*“Mağrur olmayın dostlarım, gaflet ile eğlenip,
Gece, gündüz yalan deyip, tembellikle boş verip.”¹⁸⁷*

Ahmed Yesevî' ye göre insan yalanı yalnızca bu dünyada bir fayda elde edebilmek için söyler. Çünkü yalan sadece bu geçici dünyanın işlerinde insana yardımcı olduğu zannedilen kötü bir davranıştır. İşte bu noktada insanın bu dünyaya meyli artıp, hırsla kapılarak daha çok mal, makam-mevki sahibi olabilme yani dünyalık sebeplere tutunabilmesini sağlasa da ruhi tekâmül sürecinde insanın düşmanı olarak karşısına çıkar. Bu dünyada sağlanacak faydanın gerçekliğine inanan insan, gerçekliğin gerçeğini yani sonsuz hayatı ve hesap gününe itibar etmeden yalan dünyanın yalanına kapılabilir.

*“Sözü yalan olup da dünyaya meyl eyleyen,
Dünyaperest oldukça, “hâl” ilmin bilse olmaz.”¹⁸⁸*

Yalan; kişinin gerçeği saklayıp, doğruyu bilip buna rağmen aksini söylemesidir. Yahut yapmayacağı bir şeyi yapacağını iddia edip yapmamasıdır. Bunlar yalanın şekilleridir. Ahmed Yesevî Hz. Peygambere ait bir hadise dayanarak, yalanın insanın imanını elden götüreceğini, yalan söyleyen kişinin inananlar için müjdelenen cennetten mahrum kalacağını bildirir.

““El-kezzâb lâ ümmetî”Peygamber dedi size,
O Muhammed Hak Resul, gönderilmiştir bize.
Kezzaba cennet yoktur, söyledi hepimize,
Yalan deyip imânsız, sakın gitmeyin dostlar!”¹⁸⁹*

Yalancıdan Hz. Peygamberin şikâyetçi olacağını bildiren Yesevî, insanlara gösteriş için yapılan hiç bir ibadetin amacına yani Tanrı'nın bildirdiği şekliyle Tanrı'nın rızasına, iyiliğe ve güzelliğe götürmeyeceğini ifade eder.

*“Yalancıdan Resulullah haz etmez,
Riyâkârca namazı terk etsem ben.”¹⁹⁰*

¹⁸⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 107, K. 4, s. 287.

¹⁸⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 120, K. 4, s. 307.

* “el-Kezzabu la ümmeti: Yalancılar ümmetimden değildir.” Hadis (Kenzü'l-Ummal, h. No: 8994)

¹⁸⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 78, K. 7, s. 236.

Doğruluk ve dürüstlük bir erdem iken yalan ise insanın değerini yitirmesini sağlayan bir düşmandır. İnsanın samimi bir şekilde içinden geçeni onu yoktan var eden Yaratıcı bilmektedir. Ahmed Yesevî bu konuda Tanrı'nın bilgi sahibi olduğunu ve insanın diğer insanları ve kendisini aldatmak için yalan söylemesinin gerçeği değiştirmeyeceğini ifade eder. Sahte gözyaşı dökerek insanları aldattığını düşünen bir insan Tanrı'yı kesinlikle kandıramaz.

*“Riyâ-gerçek ağlama, o hepsine muntazır,
Yalancı gözyaşının nezdinde kıymeti yok.”¹⁹¹*

İnsan; hiçbir insan tarafından kabul görmeyen bu kötü davranıştan vazgeçerek bu dünyadaki menfaatlerden elde etmek için, insanın ruhi tekâmül sürecine sekte vuracak düşmanına mağlup olmamalıdır. Bu düşmanla savaşı kazanan insan gerçeğin erdemi ile dürüst ve güvenilir bir insan olarak hem Tanrı, hem de diğer insanların gözünde değerini koruyarak ideal insan olma yolunda önemli bir merhaleyi aşmış olur.

İnsanın düşmanları olarak nefis, kibir, riya ve yalan gibi en önemlilerine değindiğimiz bu kısımda, Ahmed Yesevî'nin bu düşmanlarla savaşan insanın ideal insan olma yolundaki engelleri aşabileceğini belirtmiş olduğunu gördük. Tamamı evrensel nitelikte birer kötü davranış olarak bilinmekle birlikte, bu hallerin Yaratıcı karşısında yaratılan bir varlık ve dahası yaratılanların en şerefliisi olarak insanın kulluk görevini engelleyici nitelikte olduğu görülür. Ahmed Yesevî düşüncesinde bu düşmanları aşan kişi kamîl insan olma yolunda, kulluğunu unutmayan ve diri tutan kişidir. Kulluğunun bilincinde olan kişi için artık aşk ile yaratıcısına bağlanma yolunda ona engel olabilecek herhangi bir tehlike yok denilebilir. Bu yol O'nu aşkından yanıp kavrulduğu Tanrı'ya yani Var ve Bir olana ulaştıracak istikamettir.

2.2.4. Ahmed Yesevî'de Ahlâk

Türk düşünce dünyasının İslamiyet'ten önce ve sonrasında ki en önemli ortak paydası ahlâkî ilkelerin benzerliğidir. Ahlâkî kuralların yerleştiği toplumlar ancak ciddi toplumsal yapıların kurulması ve devamlılığının sağlanması ile ortaya çıkar. İslamiyet öncesi Türk toplumunda ilahi kaynaklarla ilişkilendirilen töre olarak bilinen ahlâkî kurallar

¹⁹⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 51, K. 2, s. 191.

¹⁹¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 155, K. 12, s. 374.

yöresellikten ziyade evrensel karakteristik bir yapı sunmaktadır. Bu yapı bireyin, toplumun, devletin ve yöneticilerin oluşturacağı yeryüzü nizamı (İslamiyet'in kabulü sonrası nizam-ı âlem) ile ahlâkî değerleri olan erdemli yöneticilerin kurduğu erdemli devleti ortaya çıkarır. Böyle erdemli bir devletin kurucu unsuru sayılan, halkında ve özellikle devletin yöneticilerinde bulunması gereken en temel ahlâkî erdemleri dört gruba ayırabiliriz. Birincisi; insanın kendini bilmesi, yaşadığı toplumun ve hayatın mânâsını gerçek anlamda anlayabilmesi için akli ve gerçekçi bir bakış açısına sahip olabilmesidir. İkincisi; insanın ifrat ve tefrit arasında orta yolu tutması yani ölçülü olmasına imkân veren iffet olgusunun yerleşmesidir. Üçüncü olarak; insanı hayvandan ayıran ve birbirini düşünebilen merhamet sahibi bir canlı olarak, haksızlıklar karşısında mücadele etmesini sağlayan yiğitlik, cesaret ve kahramanlık olgusudur. Son olarak ise; buraya kadar saydığımız üç ilkenin toplumsal hayata uyumunu sağlayan ve toplumsal hayatın temelini oluşturan adalet ilkesidir.¹⁹²

Ahlâkî ilkeleri benimseyen Türk toplumu bu dünyadaki hayat ile öldükten sonraki hayat arasında bağı ve dengeyi kurmayı başarmıştır. İslamiyet'i kabul noktasında da Türk toplulukları bu bağ ve denge sayesinde İslam'a çok daha çabuk uyum sağlamışlardır. Ahmed Yesevî tamda bu noktada İslamiyet ile yeni tanışan veya henüz tanışmamış Türk toplumlarına düşüncelerini aktarırken, her insanın anlayabileceği şekilde oldukça yalın ve şiirsel tarzda bir Türkçe ile hitap ederek, hem dilin yapıcı etkisini kullanmış hem de hikmetlerin mânâsını ahlâkî bir yaşantı ile sergilemiştir. İslam ahlâk yapısını benimseyen düşünür, insanlara bunu aktarırken hem teorik hem pratik bir ahlâk insanı olarak insanlar tarafından kabul görmüştür. Türklerin geleneksel özelliklerini İslam ahlâkı ile cem ederek hem Türk-İslam medeniyetinin köklerini oluşturmuş, hem de yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyanın bu düşünce ikliminde kalmasını sağlamıştır.

Ahmed Yesevî'nin eserlerine ve yaşamına baktığımız zaman, gerçek bir halk ahlâkçısı ve eğitimcisi olduğunu görürüz. O'nun en fazla yoğunlaştığı konuların başında insanları doğru yola sevk etme düşüncesi gelir. Hikmetlerinde geçen menkıbeler, feryatlar, niyazlar, istigfarlar, Allah'a yakarışlar hep bu düşüncenin eseridir. İnsan kendini bilmelidir. İnsan kendini bildikçe haddini de bilmeli, Allah'a ve insana saygı ve sevgi besleyerek

¹⁹² İbrahim Maraş, (2016), "Ahmet Yesevî (Ö.1166) Düşüncesinde Ahlak Felsefesinin Temel Kavramları", Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, s. 568-569.

hoşgörülü olmalıdır.¹⁹³ Doğru yola, iyiye, sevgi ve muhabbete yönelen kişi ahlâkî bir alt yapı oluşturur. Bunların ortak paydası insan, ortak amacı ise Tanrı'ya kavuşma yoluna girebilmeyi sağlayan ahlâklı bir insan olabilmektir.

*“Mahzun oldu gönüller, kulak veriniz dostlar!
Dinlerseniz maksadı, size arz ederiz biz.
Vefâsı yok dünyanın, yalancıdır, aldatır,
Bâkî sözü açarak kalplere koyarız biz.”¹⁹⁴*

Ahmed Yesevî'nin söylediği hikmetlerin özü ahlâktır. Hikmet sözcüğü kökenbilimsel açıdan Arapça'da ki “h-k-m” kökünden gelir ve “önleme veya sınırlama” anlamındadır. Hikmet, insanı ayıplanacak iş yapmaktan, cehaletten ve adaletsizlikten koruyan şey demektir.¹⁹⁵ Yani edep ve ahlâkla ilgili kısa ve öz söz olan hikmetin hayata tatbikidir.¹⁹⁶ Ahlâkîliğin teorik anlamdan pratik mânâyâ geçişidir. O hikmetlerini söyleyip sadece öğüt ve tavsiyede bulunmaktan ziyade belirttiği dini, milli, ahlâkî davranışları yaşayarak insanlara rol model olmuştur. Elbette Yesevî'nin böyle bir düşüncesi ve ideali yoktur. O insanların doğru yola girmesini tavsiye eder ve birçok hikmette kendi nefsinin kendisine kötülüğünden bahsederek kibir ve gururdan uzak tam aksine kendini sade ve sıradan görerek insanların gönlüne girmeyi başarır. Asıl amacı ilahi aşk ile Allah'a kavuşmaktır.

Ahmed Yesevî'nin ahlâkî tutumun kaynağını da diğer tüm düşüncelerinin kaynağı gibi Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sözleri ve davranışları olan sünnetler meydana getirir. Ama yukarda da belirttiğimiz gibi bu kaynaklara ek milli ve kültürel değerlerle o dönemin sosyo-ekonomik durumu da ahlâkî yapının oluşmasında muhakkak etkili olmuştur. Sadece teolojik bir etik ilkeler bütünü olmaktan ziyade yaşadığı kültürün ve toplumun gelenek göreneklerini de göz ardı etmeden ancak İslam çizgisi dışına da taşmadan bir ahlâkî bütünlük sunar. Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasında özü ahlâk ve

¹⁹³ Fethi Kerim Kazanç, (2017), “ Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ed. Ahmet Kartal, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.780.

¹⁹⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 209, K. 1, s. 460.

¹⁹⁵ İbrahim Kalın, (2018), “Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet”, Dîvân-ı Hikmet Sohbetleri, Ed. Zülfikar Güngör, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 11.

¹⁹⁶ Kınalızade Ali Efendi, (1974), Ahlak-ı Ala-i <Ahlak İlmi> , Haz. Hüseyin Algül, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s. 28.

ahlâkî kemal oluşturur. Hakk'ı bilmek için önce insanın kendini bilme gerekliliğine uyan kişiler ahlâkî kemale erişir.

*“Bir kul kendini bilse, bil ki o Hakk'ı bildi,
Rahmân'ın korkusuyla kalkıp insâfa geldi.”¹⁹⁷*

Ahlâk, insanın kendini bilmesine ve aynı zamanda ilmi ile amel etmesine karşılık gelir.¹⁹⁸ İnsan bildiği iyi şeyleri, davranışlarında, yaptığı eylemlerinde uygularsa bu şekilde ahlâkî bir duruş sergilemiş olur. Yesevî, insanın hata yapabileceğini ve bundan dolayı kendisinden büyük olsun, küçük olsun, özür dilemenin de ahlâkî tarafına vurgu yapar. İnsanın kendini bilmeye başladıkça gurur, kibir, riya gibi kötü hasletlerden uzaklaşarak doğru düzgün bir insan olarak daha az hataya düşeceğini bildirir. Özür dilemek hatayı kabul etmek ve af dilemektir. Bu kibri, gururu, ben-benliği ayaklar altına alan ahlâkî bir harekettir.

*““ ALLÂH!” de, Kul Ahmed, sen bil özünü.
İlminle âmil ol, “Hak!” de sözünü.
Büyük küçük dostlarından yüzünü,
Çevirmezsen hatan geçmiş olmalı.”¹⁹⁹*

Ahmed Yesevî bildirdiği hikmetlerde ahlâkî bağlam da öncelikle kendine nasihat ve öğütlerde bulunduğunu söyleyerek, kendini bilmenin ve ahlâklı olmanın kendinde resmini çizer. Günahlarından ve yanlışlarından dolayı devamlı surette bir pişmanlık ve daha iyiye doğru bir atılım içinde bulunmanın neticesinde ahlâk-âşk ilişkisinde kendini bilmeden Tanrı'ya aşkının eksik kalacağını ve ancak ilahi âşk sayesinde O'nun cemalini göreceğini belirtir. Bu duruş insanlara sadece kuru nasihatte bulunmanın, hikmet söylemenin ötesinde ahlâklı bir yaşam biçimi sunmaktır. İnsan bildiklerini ve ilmini hayata tatbikle mükelleftir.

*“Hoca Ahmed Yesevî, kendine et nasihat,
Sen nefsinin ıslah et, halkını bırak rahat.*

¹⁹⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., Münâcât, K. 42, s. 546.

¹⁹⁸ Mustafa Öztürk, (2016), “Ahmed Yesevî ve Aşk-Ahlak Temelli Dindarlığın Felsefesi”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul s. 950.

¹⁹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 58, K. 7, s. 201.

*Dağlardan daha ağır, günâhların kat be kat,
Hak cemâlin göstermezse, hâlin perişân senin.*”²⁰⁰

Ahmed Yesevî de Ahlâk ve din iç içe geçmiş vaziyettedir. Birbiriyle sıkı bağları bulunan bu iki kavram evrensel Ahlâk ilkelerinin, dinin emir ve yasaklarıyla benzeşik bir durum ortaya çıkarır. Bu konuda son dönem düşünürlerimizden Nurettin Topçu ahlâkın din ile iki bakımdan ilgisinin olduğunu belirtir. Birincisi din ve ahlâkın doğuşu ve tekâmülü bakımından ilgisidir. Ahlâk da din gibi değişmez ve cihanşümul ilkelere sahiptir. İnsanların ruh yapısında zaten iyilik, adalet ve merhamet gibi evrensel ve ebedi ilkeler mevcut iken ahlâkında dinin de bu özden faydalandığı gerçeği konuyu daha bir anlaşılır kılar. İkincisi ise din gibi ahlâkın da amacı insan ruhunu arındırmak, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir. Din; insanlardan yaşadığı dünyada ve gelecek dünyada mutlu olabilmek için hayvani arzu, istek ve hırslardan sıyrılmak yani en nihayetinde de nefsi terbiye ederek dizginlenmesini ister. Bu konuda din insanlara bu tehlikeden kurtulmanın yollarını gösterir. Ahlâk içinde aynı durum geçerlidir. Ahlâkın da amacı insanın kötü tabir edeceğimiz huylarından ve başkalarına zarar verecek hallerden vazgeçerek temizlenmesini ve nihayetinde en yüksek iyiliğin barındığı sonsuza doğru yönelmesidir.²⁰¹ Sonuçta Tanrı'nın insanlardan istediği şey de zaten ahlâklı olmalarıdır.

Ahlâklı bir yaşam ile insan hem bu dünyada hem de gelecek hayatında mutluluğu vicdanında yani ruhunda hisseder. İnsanın nefsinin isteklerini yerine getirmeyerek, doğru yola girmek için çalışması ahlâklı bir hayatın varoluşu için çabalaması anlamına gelir. Yesevî bu konuda Allah'tan yardım isteyerek, hiç bir şekilde sonu gelmeyen arzu ve istekleri olan nefsin en büyük bela olduğunu ifade eder.

“Kul Hoca Ahmed nefsinden, daha büyük düşmanın yok.

Yol üstünde toprak olsan, gelip seni örtenin yok.

Yerden gökten taam gelse, şükredeni doyanı yok

Elimden tut, yolum göster Rabbim ; “Ente'l-Hâdî”.”²⁰²

²⁰⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 92, K. 32, s. 261.

²⁰¹ Nurettin Topçu, (2005), Ahlak, s. 29-30.

²⁰² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 22, K. 11, s. 147.

İnsan, sınırsız istekleri olan bir varlıktır. Ancak bunun yanında insan ne yaparsa yapsın sınırlı bir kuvvete ve güce sahiptir. Bundan dolayı kimseyi hor görüp, kibirle ve gururla hareket etmemesi gerekir. İnsanları küçük görmek ahlâka aykırıdır. İnsan mükemmel olabilmek için çalışmalıdır ve kibir olsun gurur olsun insanı bu yoldan çevirmeye çalışacak düşmanlardır. Bu düşmanların esiri olan insan Yaratıcısı ile arasına perde çekmiş olur.²⁰³ Yesevî, bütün bu nefsi isteklerin bu dünyaya ait olduğunu ve insanın ahiret hayatına hiçbir fayda sağlamayacağını bildirir. Ahlâkî anlamda kemale ermek için bu dünyada elde edilecek faydanın dahi ahlâkî olup olmadığı gözetilmelidir. Çünkü bu dünyadaki ahlâklı bir yaşam gelecek yaşamda mutluluk ve huzuru getirecektir. Yesevî ise asıl mutluluğu aşkından yanıp kavrulduğu Allah'a kavuştuğu an sağlayacaktır.

*“Bu bir dünya işidir, her kulun gidişidir,
Ah’rete varışdır, ben değil kim ağlasın?”²⁰⁴*

*“Âşık olmaz, aşk bağına gezmeden,
Nefis ölmez mihnet, külfet çekmeden,
İnci olmaz, bir katre11 su değmeden,
Razı olup aşk cevheri aldım ben işte”²⁰⁵*

Ahmed Yesevî de aşk ateşi ile Rabbine kavuşma isteği, güzel ahlâk ile değerlere bağlılık göstermesine bağlıdır. O Hakk didarını* görebilecek olan insanların değerlere bağlı olanlar olduğunu bildirir. İdeal insan yani insan-ı kamîl olabilmek, yolun sonunda Hakk'a varıp didar ile muhatap olmak ancak güzel ahlâkla mümkün görülür. Gerçek bir insan olabilmek için sadece ilim tahsil edip cehaletten kurtulmak kâfi gelmeyerek yüce değerlere bağlı kalınıp güzel ahlâk sahibi olmanın önemine değinir.²⁰⁶ Aşkla Hakk'a kavuşmayı bekler ve Hz. Muhammed (SAV)'in hadis-i şerifi olan “Ölmeden önce ölüünüz.” sözüne değinirken bile bu aşkın, güzel ahlâkın, evrenin ve her şeyin kaynağı olan Hakk'ın didarına ulaşabilmeyi hedefler. Dünyada ki tüm zevklerden vazgeçerek bu geçici dünyanın geçici tatlarına kanmadan, nefsinin esiri olmadan güzel ahlâk sahibi bir insan olarak

²⁰³ Fethi Kerim Kazanç, (2017), “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, s.781.

²⁰⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 213, K. 11, s. 467.

²⁰⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 12, K. 10, s. 124.

* **Didar**: Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvufî anlamı, sevgili, İlahigüzelliği seyretmedir. (Ethem Cebecioğlu, (1997), Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 65.)

²⁰⁶ Levent Bayraktar, (2016), “Ahmed Yesevî'de Medeniyet Kurucu Değerler”, Felsefe Dünyası, s. 64.

amacına ulaşmak ister. Bu amaç elbette zorluklarla, çileyle, yerine göre acıyla, sabırla geçilmesi gereken bir yoldur. Ama aşk varsa zorlar kolay olur, didar için her acı bal olur Yesevî'de.

“Hak Resul’üm, “Ölmeden sizler ölünüz!” dedi.

Didâr için ölmeden önce ölmeyeyim mi?

“Mûtû kable en temûtû.” böylece olun dedi,

Didâr için ölmeden önce ölmeyeyim mi?”²⁰⁷

Özetle; Ahmed Yesevî de ahlâkın ana temellerini Türk-İslam sentezli evrensel değerler içeren, Kur'ân-ı Kerim ve Hadis kökenli söylenmiş hikmetlerin hayata tatbiki oluşturur. Öncelikle insanın kendini bilmesi gerektiği üzerinde durur. Çünkü insan, kendini bilmeden yani bu dünyaya geliş amacı olsun, nereden gelip nereye gittiği üzerindeki sorular olsun, cevap bulmaya çalışmadan Tanrı'nın varlığını nasıl bilebilir? İnsan bu kendini bilme sürecinde ruhunda var olan ama bu dünyada kirlettiğimiz değerlerin temizlenip, arındırılarak evrensel ahlâk dediğimiz ilkelere içten ve samimi bir şekilde uyarak ahlâklı olabilir.

Ahlâk ve din bir bütünlük arz eder. Din ahlâklı olmayı öğretir. Ahlâkla ilim de yakınlık içindedir. İnsan ilim öğrenerek âlim kişi olabilir. Ancak insan öğrendiği ilimi teorik olmaktan çıkarıp hayatına tatbik edebilirse işte o zaman ahlâkî bir davranış sergileyerek irfan sahibi bir âlim olabilir. Elbette ahlâk diyince insanın aklına hayatın tamamı geliyor. Çünkü ahlâk hayatın belli döneminde ve belli yerlerde gösterilmesi alenen gerekli bir durum ya da davranış değildir. Yesevî ahlâkî kemale eren kişi için hedef olarak Hakk'a bir an önce kavuşma dileğini bildirir. Bu dünyada ahirete hasret olarak yaşayan insan didara ulaşip asıl var olanın varlığında varlığına ulaşmayı ister. O Tanrı'ya âşıktır. Bu büyük aşk dünyada nefse hoş gelen şeylerden ve kötü hasletlerden (riya, yalan, kibir, nefis, ben-benlik, gurur... vb.) uzaklaşarak iyiye, doğruya ve hakikate ulaşma arzusu içinde ölmeden önce ölümlük ahlâk adamı olabilmektir. İlahi aşkın neticesi Hakk'dır. Yesevî ahlâkında ilahi aşk edepi bir yolda sılaya seyir etmektir.

²⁰⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 182, K. 1, s. 418.

BÖLÜM - 3

AHMED YESEVÎ'DE İNSAN TIPLERİ

Ahmed Yesevî hikmetlerinde özellikle âlim, adil, edep, hür, ihlâs sahibi, alçakgönüllü insan tiplerini tarif ederek, sanki bizleri insan-ı kamîle yani ideal insan tipine ulaştıran yolun içeriğine değinmiş olur. Kamîl insan olarak ruhi tekâmül sürecini tamamlayan insanın son mertebesi ilahi aşka ulaşmış ve tasavvuftaki deyimıyla fenafillâh (Allah'ın varlığında yok olmak) makamında bulunan âşık insandır. Bu bölümde Ahmed Yesevî'de ki insan tipleri olumlu örneklenme ile ele alınmaya çalışılacaktır. Yani buradaki insan tiplerinin olumsuzları olan cahil, zalim, edepsiz, köle, samimiyetsiz, kibirli insan tiplerine ayrı başlık altında yer verilmeden olumlu insan tipleri içinde olumsuzları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Âlim İnsan

Ahmed Yesevî'nin felsefesinde bilgi ve bilmek önemli bir yer tutar. Buna müteakip ilim öğrenmenin kadın olsun, erkek olsun Müslüman olan yani inanan herkese farz olduğunu belirterek, ilim tahsil etmenin önemine değinir. Zaten İslamiyet'in kitabı Kur'ân-ı Kerim'in ilk yeryüzüne inan ayetleri de "Oku"dur.²⁰⁸ Yani insanları yoktan var eden Allah'ın okumaya, ilim tahsiline, öğrenmeye verdiği önem dinen aşikârdır. Yesevî, bilginin değerinden dolayı âlim insanların önder kabul edilerek onların toplum için faydasından bahsederek mevzuya girer. Özellikle cahil insanların âlimleri dinlememek için özel bir çaba sarf etmelerine karşı âlim insanları dinleyen insanların doğru yolu bulabileceğini ifade eder.

Ahmed Yesevî hikmetlerinde sık sık belirttiği şekilde cehalete ve cahil insana adeta savaş açar. Cahil insanın güzel söz ve davranışlarda bulunamayacağını belirtirken bilmenin ve bilginin değerini ön plana çıkarır. İnsanın güzel söz ve davranışlar içinde bulunması onun eğitim ve kültür seviyesini belirlerken bilgi ve bilmenin önemine değinir. İlim tahsil edip ilmi ile davranış sergileyen âlimin, ilimden yoksun insanla bir tutulamayacağını ve

²⁰⁸ " Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." (Kur'an-ı Kerim, Alak Suresi, 1-5. Ayetler, s. 597.) Bu beş ayet, Hz. Peygamber Hira Mağarasında iken Cebrail'in ilk getirdiği ayetlerdir.

toplumdaki âlimlerin diğer insanlar için faydasını bildirir. Bilgili insanların olduğu toplum erdemli bir toplum olur.

*“Câhil, avam, âlimin sözünü hiç dinlemez,
Değme câhil cehlini, hem özünü anlamaz,
Ulemayı avama Allâh eşit eylemez,
Her âlim yüz bin avam eder de artar dostlar!”*

*“Avam sanki bir tendir, âlim, tende cân gibi,
Şah Hüseyin de olsa, âlim gerek kan gibi,
İns ve cin, melek âlim, câhil iblisten gibi,
Sakin karıştırmayın inkârcıları dostlar!”²⁰⁹*

Yesevî’ye göre yalnızca âlim olmak dahi yetmez ayrıca arif de olunmalıdır. Arif kişi zahiri yani sadece görünen fizik ilimler ile yetinmez. Arif aynı zamanda batini yani iç gerçekle ilgili, gizli olanı, metafiziksel olanları da kavramaya çalışır. Öyle durumlar vardır ki, bunları zahiri ilmi ile anlamak bazen mümkün olmayabilir. Görünenin gerisindeki sebeplere ve ilişkiye nüfuz etmek gerekir. Varlığın sırrına ulaşmakta bu yaklaşımın reddedilmesi bilginin eksik kalmasına sebebiyet verebilir.²¹⁰ Bundan dolayı arif yani bilge kişi sırra ulaşma noktasında sadece bilmeyi değil hal ile yaşamına bildiklerini yansıtabilmelidir. En sonunda arif kişi öyle bir noktaya gelir ki bildiği varlık sırrı karşısında bedenini ve tüm fiziki dünya ile irtibatını en aza indirerek gerçekliğin bilgisine vakıf olur. Çünkü gözü olan dış âlemi görür, akli olan akli ile bilebileceklerini görür, ama arif kişi kalp gözüyle dış âlemin ve aklın ötesindeki görerek ona göre bir hayat yaşar.

*“İmâ ettim ârif olsun, ibret alsın,
İlm-i zâhiri söyledim, izi kalsın.
İnci cevher sözlerimi kalbe koysun,
Hâlden deyip uşşaka verdim işte ben.”²¹¹*

*“Hoca Ahmed hikmeti, kalktın kime söyledin!
“Ârif oldum!” diyerek, halka ilan eyledin.*

²⁰⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 167, K. 3-6, s. 394.

²¹⁰ Adnan Ömerustaoglu, (2016), “Ahmet Yesevî Felsefesi”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul, s. 70-71.

²¹¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 11, K. 8, s. 120.

*Öğüdün tesir etmez, ulemaya ne dedin?
Ârif oldur bilesin, ten mülkün virân eder.*"²¹²

Ahmed Yesevî hikmetlerinde âlimler konusuna iki farklı açıdan yaklaşır. Birincisi övülüp, saygı ve hürmet gösterilmesi ve dediklerine kulak verilmesi gereken, ilimleri ile amel eden gerçek âlimler, diğeri ise âlim derecesinde ilim tahsil edipte, kibirle ve benbenlik güderek bildiği ile amel etmeyen gerçek âlim olmayanları eleştirdiği hikmetler şeklindedir.²¹³ Yesevî'ye göre bildiği ilimle davranışlarını düzenleyen ve o şekilde hareket eden yani samimi âlim insanlar; mahşerde Hz. Peygamberin Miraç'a giderken Mekke'den Kudüs'e kullandığı binek olan Burak'a bile binebileceğini söyleyerek, bu tür alim insanların peygamberlik makamına en yakın makama ulaşacağını müjdeler. Ancak diğer türlü samimiyetten uzak, okuduklarının mânâsına eremeyen, kibir ve gururla ben diyen kişinin görünüşünden âlime benzese dahi cahil olduğunu alenen ifade eder.

*“İlmiyle âmil olan, çerağı hakikatin,
Burak biner mahşerde, eğri tutar borkünü.”*²¹⁴

*“Âlimmiş kitap okur ma'nâsını hiç bilmez,
Kur'ân ayetlerini idrak edemez, bilmez,
Kibrine esir olur, hak yoluna eremez,
Âlim değil câhildir, ikazdır dostlarıma!”*²¹⁵

Gerçekten âlim olan insanın, yaptığı işler ve davranışları ile İslamiyet'te dinin aydınlık yüzü olarak değerli ve kıymetli olduğu belirtilir. Ancak Tanrı'nın emir ve yasaklarına uymadan davranış sergileyen gerçek âlim olmayan kişilerin öğrendikleri ilimin kendilerine hiç bir faydası olmadığını gayet net ifade eder. Hatta bu noktada ilginç ve oldukça sert bir benzetmede bulunan Yesevî, bu tür sahte âlimlerin kırk eşek yükü ile kitap okusa dahi, öğrendiklerini gündelik hayatına tatbikten uzak ise sadece bu bilgileri akıllarında taşıyan hamallar olduğunu bildirir.

²¹² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 130, K. 10, s. 326.

²¹³ Cemal Tosun, (2016), "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Eğitim", Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İlmî Dergi "Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayı, Cilt 52, Sayı 4, Ankara, s. 149.

²¹⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 70, K. 4, s. 222.

²¹⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 80, K. 5, s. 240.

*“Dinin, ay ziyasıdır, ilmiyle âmil olan,
Görse okur onların yüzün rengi görkünü”*

*“Amel olmayıp da, kâl ilmini bilenler,
Sirtında taşıyordur, kırk eşeğin yükünü.”²¹⁶*

Ahmed Yesevî ilmin önemine vurgu yaparken, insanın Tanrı tarafından yoktan var edilmesindeki asıl gayenin ne olduğunu bilmeyi hedef gösterir. İnsanın ilimle uğraşarak bu amaca yönelmesi sadece bu dünya hayatında değil, ahiret hayatında da insana yol gösterici bir rehberdir. Ancak burada önemli olan nokta kişinin ilmini sadece bedenen mi, yani ruhuna sirayet etmeden mi, yoksa samimi bir şekilde mi, öğrendiği ilimle işlerini ve davranışlarını şekillendirdiğidir. Yesevî'ye göre eğer insan ilmiyle amel etmiyorsa, gerçek âlim olmadığı gibi ahiret hayatında ki yeri de cehennem olacaktır.

*“Bil ki ilim ikidir rehber; bedene, câna,
Cân âlimi ne güzel, kulluk eder Rahmân'a!
Muhabbet şarabını içerler kana kana.
Böylesi gerçek âlim gerekir dostlarıma!”*

*“Sadece dünya ilmi, âlimi zâlim eder,
Bu hususta ayetler, hüküm ihtiva eder.
Dünya ilmine dalan, nâr-ı cahîme gider,
Zakkum zehir içerler, uyarım dostlarıma!”²¹⁷*

Gerçek âlim olan insan ise bu dünyadaki öğrendiği ilmi hayatına tatbik ederek Yaratıcının ahiret hayatındaki insanlara ödülü olan cennetine kavuşur. Yesevî'ye göre, hatta cennet bile bu türde gerçek âlimleri ağırlamanın, üstünlük verici halinden memnuniyet duyar. İslam'da Bir ve Var olan Yaratıcının kelamı olan Kur'ân-ı Kerim ile yaratılmışların özü sayılan Hz. Peygamberin sözleri ve davranışları her inanan insan için olduğu gibi âlimler içinde yol gösterici bir kılavuzdur.

²¹⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 70, K. 5-6, s. 222.

²¹⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 80, K. 7-8, s. 240.

*“Cennet der ki; “Ben üstünüm, âlim kullar bendedir,
Âlimlerin kalbinde ilm-i hadis, Kur’ân var.””²¹⁸*

İnsan ilim öğrenme yoluna girerek aslında ben-benlik gütmekten, kibirden, riyadan, kötü söz ve davranışlardan kendini korumuş olur. Çünkü bu kötü davranışlar insanı varoluş bilincinden uzaklaştırır. İnsan ilimle iyiye yönelik bilince sahip olarak uyanışa geçer. Cehalet ise insanı insan yapan değerlerden uzaklaştırarak evrensel anlamda hiç bir insanın kabul etmeyeceği bir yanlışın içine sürükler. İlim öğrenmek doğruyu ve gerçeği kavramayı kolay kıldığı gibi dini anlamda da helal-haram, günah-sevap ayrımı konusunda insanı bilinçli bir varlık olmaya iter.

*“Doğru-yanlış beyânı ancak âlimler bilir,
Harâm-helâl farkını avam nereden bilir?
Âlimlerden avama, nice faydalar olur,
Dünyada iyi bir nam bırakır gider dostlar!”²¹⁹*

Kısaca Ahmed Yesevî'nin bahsettiği âlim insan dünyada nefse hoş gelen kibir, bencillik, gösteriş gibi kötü tabir ettiğimiz davranışlardan kaçınarak, ilim tahsilinin sadece aklen hafızaya kaydedildiği şekliyle değil, davranışsal ve öğrenileni hayata tatbik aşamasında amaca uygun harekete geçen insandır. Belki her insan ilim öğrenme konusunda hayat şartları yahut bulunduğu sosyal çevre göz önüne alınarak başarı sağlayamayabilir. Ancak en azından insan âlim insanların toplum içindeki değerine haiz olarak onları kendilerine hem bu dünya hayatı hem ahiret hayatı açısından örnek alarak, ilmi fayda sağlamayı amaç edinebilir. Çünkü her insanın, ideal insan olma yolunda öncelikle kendini bilmesini ve akabinde Yüce Yaratıcının insanı yaratma maksadına erişerek irfan sahibi yani arif olma gayreti içerisinde olmasını öngörür.

3.2. Adil İnsan

Adalet; doğrunun, hakkın korunması ve doğru olmanın özbelirtisi şeklinde tanımlanabilir.²²⁰ Doğruluğun neticesinde adalet tecelli etmiş olur. Ahmed Yesevî adaletin uygulayıcısı olarak adil insandan bahsederken bu kişinin devlet başkanı, kadı, müftü, şeyh,

²¹⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 139, K. 8, s. 342.

²¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 167, K. 2, s. 394.

²²⁰ Bedia Akarsu, (2015), Felsefe Terimleri Sözlüğü, s. 17.

vezir, padişah vb. kim olursa olsun adil olması gerektiğini ifade eder. Özellikle gücü ve kuvveti elinde bulunduran makamlarda oturanların dürüst ve eşit şekilde muamelede bulunarak adaleti tesis etmesi gerekir. Devlet yönetiminde adalet vurgusu yaparken adil bir yönetici tarafından yönetilmeyen, cömertliğin yerini bencilliğin aldığı, samimiyetsiz bir din algısının oluştuğu toplumun başına her türlü sıkıntıların ve zararların gelmesinin kaçınılmazlığına değinir.

*“Ehl-i dünya halkımızda sehâvet yok,
Padişah ve vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında icabet yok,
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar!”²²¹*

Ancak tam aksi şekilde adaletin tesis edildiği bir devlette, adil bir hukuk sisteminin insanları memnun edeceğini bildirir. Ayrıca adil bir yönetimde adaletli ve dürüst biçimde olan yöneticilerin bu dünyada halk tarafından takdiri ve razı olunması, ahiret hayatlarında da mükâfat olarak, onlara cenneti müjdeler. Evrensel olarak insanlar adaletin erdemli bir yaklaşım olduğunu bilir, ancak bu durum dünyadaki insanlar arasında adaletsizliğin var olmadığını anlamına da gelmez.

*“Nice güzel devlettir, velayette pîr olmak,
Âdil olan bir mü'min, millete kâdı olmak,
O kâdının hükmüne, her şartta razı olmak,
Rızayla cennet evin satın alır olmalı.”²²²*

Ahmed Yesevî hikmetlerinde İslamiyet'te adalet timsali sayılan Hz. Ömer'den bahsederken imanının ateşini devamlı canlı tutarak, Allah'ın emir ve yasaklarından ayrılmadan, hak ve hukuka riayet edişine dikkat çeker. Hak edene hakkını adaletli biçimde vermek gerekir. İnsan düşünen ve değerlendiren bir varlık olarak vicdani olarak kendisini rahatsız edebilecek her türlü davranıştan kaçınıp, doğruluğu kendisine düstur edinip, hakka rıza göstererek, adil olmayı başardığı ölçüde hedeflenen ideal insan olabilmeye yaklaşır.

*“Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen,
Haksızlığı sevmeyen, adaletli Ömer'dir.”²²³*

²²¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 86, K. 4, s. 250.

²²² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 101, K. 6, s. 278.

Adaletsizliğin karşısında adalet, zalimin karşısında ise adil insan vardır. İnsan hak ettiğinin dışında bir şeye ulaşmaya çalışırken, adaletsizliğe sebebiyet vererek insanlara zulüm yapmış olur. Hakkı yenilen kişiler bu adaletsizlik karşısında mazlumlardır. Ancak Yüce Yaraticı tüm haksızlıklar ve adaletsizliklere karşı en büyük adalet sahibidir. O'nun adalet okyanusundan bir damla sayılan bu dünyadaki adalet, adil insan olunarak insan-ı kamîle taşıyacak yolda insanın yapı taşı niteliği taşıyan ahlâkî bir değer olarak karşımıza çıkar.

*“Zâlim olup zulmeden, yetim hakkını yiyen,
Maşherde kara yüzlü, kolun arkadan gördüm.”²²⁴*

Ahmet Yesevî toplumun ayakta kalabilmesi için en gerekli gördüğü değer olan adaletin idareciler tarafından; temini hususunda ve emaneti ehline verme konularında hassasiyetle davranılması gerekliliğini ifade eder. Ayrıca kul hakkına riayet edilmesi olsun, kimsesizlerin, yetimlerin, yoksulların, yolda kalmış gariplerin haklarının korunması gerektiği ve dünya malına tamah edilmemesini bildirerek aslında evrensel bir adalet kavramı oluşturduğunu rahatlıkla görebiliriz. Bu evrensel fikirleri ile Yesevî sadece yaşadığı coğrafyaya değil, yetiştirdiği alperenler vasıtası ile Asya'dan Avrupa'ya birçok coğrafyada ki insanlara evrensel bir adalet kavramını ulaştırarak gönüllere girmiştir. Elbette bu süreç ta ki günümüze dek gelmiş fikirleri ile Ahmet Yesevî'nin dünden bugüne ışık tutmaya devam ederek evrenselliğinin yanında güncelliğini hala koruduğunu görmekteyiz.

3.3. Edepli İnsan

Edep, bir insanın yaptığı davranışlar ve sözlerle değerlendirilmesi olarak anlaşılabilir. Toplumda karşılığı olan milli bir davranış biçimi olabileceği gibi teolojik anlamda da dine uygun güzel sözler sarf ederek, iyi ve güzel davranış ve hareketlerde bulunma olarak ifade edilebilir. Aslında “edep = insan”dır. Hayâ ise Allah aşkı ile insanın, kötü söz ve davranışlardan kaçınmasıdır. Bu haliyle edep ve hayâ birbirine yakın anlamlar içerirken Ahmed Yesevî'nin felsefesinde önemli bir yer tutar. Tarikat dediğimiz, özelde İslamiyet dairesi içerisinde tasavvufi anlamda insanı ilahi aşka ulaştıran yol demektir. Bu aşk yolunda alçakgönüllülüğü koruyarak samimiyet içerisinde insanın kendini bilerek

²²³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 43, K. 6, s. 179.

²²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 53, K. 7, s. 194.

büyüklik ve kibir göstermemesi edebî olmazsa olmazlarından. İnsan kötü söz ve davranışlardan uzaklaşarak, iyiye ve iyiliğe gönül vererek edepli insan profili çizer. Özü itibarıyla edep ahlâkî bir erdemdir.

*“Muhammed’in zâtı bilin Arap’tır.
Tarikatın bütün yolu edeptir.”²²⁵*

Ahmed Yesevî insanı Tanrı'ya ulaştıran yolda Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarına uygun şekilde tüm insanlara hoşgörülü, sevgi ve saygının hüküm sürdüğü, gerçekten iman eden sahabeleri örnek gösterir. Onların Hz. Peygamber'in bildirdiklerine tereddütsüz iman edişlerinde samimiyet ve güven duygusu ile O'nun Allah tarafından gönderilen son Peygamber olduğuna inanmaları neticesinde O'nun hizmetinde bulduklarını bildirir. O sahabelerin edep ve hayâ ile bu yolda ben-benlik göstermeden, kibir ve gurur yapmadan yürümleri onların gerçekten izzet sahibi insanlar olmasını sağladığını ifade eder.

*“Hepsi Resul’e hizmet eylemekte,
Edeble izzet ikrâm eylemekte.”²²⁶*

Hayatımıza yön veren etik ilkelerin davranışlarımızda hayat bulması edebî ortaya çıkarır. İnsan iyiyi ve kötüyü akli ile bilerek evrensel nitelikte bir ahlâkı var eden değerlerin yaşamın içinde tatbikini yerine getirirken aklından ziyade gönlünü ön plana koymuş olur. Eğer bu gönülde varoluş amacına ulaşma gayesi içinde bir yangın var ise insan bunu bedeninde hissederek gönülden kopmuş bir akıl ile hareket edemez. İnsan görgü kuralları çerçevesinde, nezaket ve terbiye kuralları gibi etik ilkeleri bilerek ve ince bir düşünce sistemini hayatında ön plana çıkarır ise güzel ahlâkın davranışlarına yansımaları ile edepli insan olabilir.

*“Genç ihtiyar erkeklerden edep gitti,
Kızlardan kadınlardan hayâ gitti,
“El-hayau mine’l-imân” Resul dedi,
Hayâsız halk garip oldu dostlar!”²²⁷*

²²⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 36, K. 1, s. 165.

²²⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 36, K. 27, s. 168.

²²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 86, K. 2, s. 250.

Ahmed Yesevî, evrenin yok olacağı kıyamet gününe doğru hızla ilerleyen zamanın içerisinde edep ve hayâ ekseninden uzaklaşan toplum yapısına da dikkat çeker. İnsanların dünya üzerinde elde ettikleri mal-mülk, makam-mevki gibi sadece bu dünyaya ait durumların geçiciliğinin farkına varmadan, sanki hep var olacakmış gibi bağlanan insanın kibir, riya, yalan ve nefis gibi düşmanlara teslim olması tehlikesine vurgu yapar. Ahlâkî olarak gerilemenin yaşandığı böyle bir toplumda insan iyi yerine iyi sandığı kötü davranışlarda bulunurken vicdanen rahatsızlık duymaz. Bu insanın varoluş amacından uzaklaşarak zayıf bir düşünce ve inanç sistemine kapılıp gönlünü nefesine tercih etmesindedir.

Günümüzde de bu problem modernleşen toplum içindeki birçok bireyin değerlerini, inancını ve yaşamını çevreleyen olgulardan uzaklaşması ile inancından, değerlerinden, kültüründen kaynaklanan milli ve dini geleneksel kimliğini kaybetmesi olarak karşımıza çıkar. Bu yeni zihniyet gönülden inanmış gibi görünen ancak ciddi ahlâkî zafiyetler içeren insanların ahlâk ve zihniyet ilişkisindeki problemten kaynaklanmaktadır.²²⁸

Ahmed Yesevî bu durumdan kurtuluşun yolu olarak, yeniden Türk-İslam medeniyetinin inşası ile yani hem milli hem de dini değerlerine sahip çıkan gerçek bir eğitim sistemi ile mümkün olduğunu söylercesine erkek-kadın ayrımı gözetmeksizin güçlü iradeli ve akledip düşünen gençler yetişmesini sağlamamız gerektiğine işaret eder. Yaratılmış hiçbir canlıyı hor görmeden, tevazu içerisinde, şefkat ve merhametle davranışlar sergileyen insanların oluşturduğu toplumda edepli insanlar hep var olacaktır.

3.4. Hür İnsan

Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasındaki hürlük kavramı benin istek ve arzularından kurtularak bu kâinatı yaratan, her şeye hâkim olan ve hürlüğün tek sebebi sayılan Tanrı'ya bağlanabildiği ölçüde sağlandığıdır. Nefsinin kölesi olan insan yaratılmış bir varlık olarak, kendi varoluşunu gerçekleştiremeden, yani kendini bilmeden dünyada elde ettiği her şeyin sahibi olarak kendini görür. Oysa Bir ve Var olan cevher niteliğindeki Tanrı olmadan insan ne yaratılmış yani var olmuş olabilir, ne de Tanrı'nın

²²⁸ Musa Kazım Arıcan, (2016), "Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi", Ulusa Bülten, İslam'da Ahlak ve Etik-Kavramsal ve Kuramsal Tartışma Seminerleri 2, Editör: İsmail Erkam Sula, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 15-16.

varlığına ve birliğine tam olarak ruhen ve bedenen inanmadan ve ona ulaşmayı arzulamadan hür olabilir.

Yesevî fikirlerinde nefis eğitimi çok önemlidir. İdeal insan olabilme yolunda nefsin dizginlenerek terbiye edilebilmesi şarttır. Elbette benliği eğitmek zor ve sabır gerektiren bir süreçtir. Her güzellik gibi bu işte belirli bir çaba ve emeğin neticesi olarak elde edilir. İnsan benliğini eğitirken nefsinin güçlenmesine müsaade etmemelidir. Fazla tevazu kibre yol açabileceği gibi, benlik ile girişilen mücadele de nefsin kendini kutsamasına sebep olabilir. İşte burada insan için gerçek özgürlük, kendisini benin egemenliğinden kurtarmasıyla mümkün olabilir. Kendini benin istek ve arzularını kontrol ederek, onları yönetmedeki başarısı ile özgür kılar. Aksi takdirde benin arzu ve isteklerine boyun eğen insan özgürlüğünü ortadan kaldırmış olur. Kendisini O bene bağımlı kılar.²²⁹

*“Nefsin seni, son anda köle eyler,
Din evin yağmalayıp, talan eyler,”²³⁰*

İslam'a göre insan hür bir varlıktır. İnsanın hürriyet hakkı yaratılıştan gelir. Ancak insan Tanrının mutlak hürriyetine karşın sınırlı bir hürlüğe sahiptir. Bu da aslında insanın yaratılışı gereği tabiatında var olan bir durumdur. İnsan eylemek istediği bir fiili engelle karşılaştığı için yapamadığında hürriyetsizliğini anlar ve hisseder. İnsan sınırlı bir hürlüğün farkına vararak, bir bakıma hürriyetsizlik duygusu sayesinde hür oluşunun şuurunu ortaya çıkarır.²³¹ Hür olamadığı durumlarla karşılaşan insan, hürlüğünün sınırlarını görerek hürlüğünün şuuruna varıp kıymetini bilir. Fakat insan bu dünyada nefsinin istek ve arzularına pervasızca karşılık vererek, onun her istediğini yapmaya kalkar ise hür olduğunu zannettiği esnada, iyi kötü ayırmaksızın yapıp etmelerinde şeytanın esiri konumuna düşer. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus insanın nefsini terbiye ederek özgürlüğünü yalnızca doğru ve iyi davranışlarında kullanarak hem vicdani hem de fiziksel hürriyetin kendisine mutluluk getirdiği bir hayatı yaşamaya çalışmasıdır.

*“Şeytan esir aldı âdemoğlunu,
Dev gibi bağladı iki kolunu.”²³²*

²²⁹ Adnan Ömerustaoğlu, (2016), “Ahmet Yesevî Felsefesi”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, s. 74.

²³⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 88, K. 6, s. 252.

²³¹ Necati Öner, (1999), Felsefe Yolunda Düşünceler, s. 378.

²³² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 24, K. 3, s. 149.

İnsan iman edip gönülden samimi şekilde Tanrı'ya bağlanabildiği ölçüde özgürlüğünü elde eder. İman, inanan insanın varoluşudur. Daima var olan Tanrı'dan varlığını elde eden insan, dünyada sahip olduğu herhangi bir şeyle değil bütün bir varlığı ile Tanrı'ya bağlanır.²³³ Bu bağlanma insanı özgür kılar. Ahmed Yesevî kalbindeki aşk ve iman ile yanıp kavrulduğu Allah'a yalvararak, ruhen kendisini tamamen yok edip, tek varlık olan Allah'a bağlanıp, ulaşarak özgür olmayı diler.

*“Bizleri kulluğuna mazhar eyle.
Bizi bizden alarak halas eyle.”²³⁴*

Yesevî'ye göre insan bu dünyada bedeni içerisinde ruhunu esir tutar. Özgür olmak bir anlamda da bedene köle edilmiş ruhun serbest kalması için mücadele etmektir. Bu mücadele işte dünyada ki mal-mülk, makam-mevki gibi nefse nice hoş görünüp de sadece bu dünyada olan geçici şeylerin geçiciliğini idrak ederek bilinçli bir şekilde asıl var olan ve insanı yaratan Tanrı'ya yöneliştir. Yöneliş neticesinde insan bu dünyadan ve bedeninden uzaklaşarak ruhunu mekânı olmayan, insan aklının sınırlarını aşan bir yerde Tanrı'ya ulaştırdığı anda özgürlük ile tanışmış olur.

*“Sohbet üzere bulurlar, dervişlere gelince,
Hep dilleri çözüdür, onlar nazar edince.”*

*“Halka içre Hak yâdın söyleyip zikredince,
Özgür olup ruhları, lâ-mekâna erilir.”²³⁵*

Kısaca; insan kendi varoluşunun farkında olarak Tanrı'yı bildiği ve davranışlarının nedenlerini konusunda uygun ve doğru bir düşünceye sahip olabildiği kadar hür ve özgürdür. Gerçek özgürlük, insan fitratının yani tabiatının yaratılışındaki zorunluluğu bilmesini gerekli kılar.²³⁶ Nefsinin esiri olan ve yaratılış gayesini unutan kişi için hürdür demek doğru olmaz. Kendisini esaret altında tutan kişi her şeyin hâkimi olan Tanrı'nın ve

²³³ Fulya Bayraktar, (2014), Bağlanma Hürriyeti-Bir Gabriel Marcel Okuması, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, s. 75–76.

²³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 32, K. 13, s. 160.

²³⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 208, K. 5-6, s. 459.

²³⁶ Musa Kazım Arıcan, (2000), “Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Sivas, s. 412.

hürlüğün gerçek sahibini tanımadan ve O'na ulaşmayı hedeflemeden özgür olamaz. İnsan Bir ve Var olan Tanrı'ya bağlanıp ilahi aşk yolunda O'na kendisini teslim ettiği ölçüde hür olur.

3.5. İhlâs Sahibi İnsan

Samimiyetin dini boyutta bir derece üstü sayılan ihlâs, insanın yaptığı ibadetlerin, iş ve davranışların, Yaratıcı'nın emir ve yasaklarına tam ve kesin olarak uygun şekilde arı biçimde, canı gönülden yapılmasıdır. Bir başka deyişle temiz sevgi, içtenlik ve yürekten bağlılık demektir. Ahmed Yesevî, Tanrı'ya ulaşma yoluna tâlip olup da ihlâstan uzak olanların bu amaçlarına ulaşamayacağını bildirir. Çünkü insan, ihlâs sahibi olmadan ideal insan olabilme yolunda eksik kalır ve ilahi aşk boyutuna inancını taşıyamayan insan Tanrı'ya ulaşamaz.

*“Arslan Baba'm buyurdu, tâliplerde yok ihlas.
Senin pîrin hazırsa, ne gerek Hızır-İlyas.”²³⁷*

İnsan, nefsinin arzu ve isteklerinden vazgeçmeden, şeytanın gösterdiği yoldan uzaklaşmadan ihlâs sahibi olamaz. Tanrı'ya ulaşmayı hedef edinen kişi, bu uğurda canından da şehvet ve hırsından da vazgeçmelidir. İhlâslı olmak şüphe etmeden gönülden bir bağlılık demek olduğu için, ihlâslı bir insan canı gönülden saf ve temiz bir inançla yaptığı her işi gerçekleştirmeye çalışır. Bu yolda insan ben-benliğinin, nefs ve hevasının isteklerini görmezden gelerek onları dizginleyip var oluşunu gerçekleştirebilirse, işte o zaman iman sahibi ihlâslı bir insan olabilir.

*“Ey Allâh'im! İhlâs ile baş verip bel bağlasam,
Nefsi şeytan çengelinden kurtarıp da ağlasam.
Cân verirken Hızır-İlyas, yardım etse yalvarsam,
Gavslar gavısı Hocam bana “Hatm-i Yâsin” kılar mı ki?”²³⁸*

Dünyanın gelip geçici tüm heveslerinden kendisini soyutlayan kişi, toplum içinde riyadan, kibirden, ben-benlikten ve yalandan uzaklaşarak, asıl maksadına erişmesi ihlâs ile mümkündür.

²³⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 18, K. 2, s. 136.

²³⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 63, K. 2, s. 211.

*“Evlîyâya yetişip dünyasından geçenler,
Halk içinde muhlis kul, murada eren olur.”²³⁹*

Ahmed Yesevî kendi yaşadığı metafiziksel deneyime atıfta bulunarak Pir-i Kamîl'ine yani hocasına tüm hizmetlerini tamamladıktan sonra ihlâs ile sırra ulaştığını ifade eder. Saf ve temiz şekilde dünyalık düşüncelerden kurtulması onu gizli bilgilere ulaştırmıştır. Bu bilgiler onu özlemini çektiği Tanrı'ya ulaştırma yolunda ileriye taşır.

*“Ârifler sohbetinden behre ve nasip alan,
Hudâ'ya yakın olur, bildim onu işte ben.
Pîr-i kâmil olana, nice hizmet eyleyip,
İhlâsla esrarını, bildim onu işte ben.”²⁴⁰*

Tanrı'ya ulaşmaya tâlip olan ihlâs sahibi kişi insan-ı kamîl derecesinde aşk yolunun yolcusu olur. Bu yolda kişi, yerine göre cefa çekecek, duruma göre sadakati bile sorgulanacaktır. Ama insan bu aşk yolunda tüm samimiyeti ile canından vazgeçmeden yani tabiri caizse dünyadan elini eteğini çekmeden amacına ulaşamaz.

*“Ey tâlip! İhlâs gerek âşık olsan.
Cândan geçip Hak yolunda sadık olsan.
Ondan sonra dergâhına lâyük olsan,
Liyakatsiz cemâlini görse olmaz.”²⁴¹*

İnsan öncelikle ihlâsın neden bu kadar önemli olduğu kavranmalıdır. İhlâs; insanın ilahi emirlere uyma ve ibadetlerinde gösterişi terk etmesi, kalbin saflığını bozan şeylerden arındırması ile bir bakıma inancını tam bir iman seviyesine taşıma yolunda geçireceği yolculuktur.²⁴² Bu yolculukta ihlâsın önemini kavrayamayan kişi, güç ve kudreti dünyevi değerlerde arayıp, bulunduğu toplum içerisinde yer edinebilme adına bunların peşine düşebilir. Zenginlik, güzellik, şan, şöhret, akademik kariyer ya da itibar sahibi olmak aslında hiç bir insana ne bu dünya için ne de ötesi yani ahiret hayatı için kalıcı bir güç ve

²³⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 113, K. 2, s. 296.

²⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 147, K. 1, s. 354.

²⁴¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 119, K. 5, s. 304.

²⁴² Cürçani, (1997), Tarifat, Arapça -Türkçe Terimler Sözlüğü, Çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, s. 15.

itibar kazandırmaz. İnsan bu dünyevilik haz ve duygulardan geçip içtenlikle arınarak samimi bir şekilde yaptığı hareketlere ulaştığı anda ihlâs sahibi insan olabilme yoluna girmiş demektir. Yesevî'de ihlâs sahibi insan imanı kuvvetli, yaptığı ibadetlerde ve işlerde gönülden bağlılık sağlayıp gösterişsiz ve şekilcilikten uzak mümin anlamına gelir. İşte bu noktada Tanrı'nın emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı olan ve Tanrı'yı zikirten geri durmayan mümin kişi, bu zikri riyadan uzak biçimde yerine getirerek samimiyetini ve saflığını göstermiş olur.

*“Fermân-ı Hakk'ı zâkir, sıkı ve sağlam tutar,
İhlas ile “ Allâh!” der, su yerine kan yutar.
Halk içine girince, Hak için cândan geçer.
Toplanın ey zâkirler! Gelin Allâh diyelim.”²⁴³*

İhlâslı şekilde davranış sergileyen aşığa sevgilisi yani Tanrı, manevi huzur, gönlüne bir bilme ve ilerleme vererek kişiyi ödüllendirir. Bu mükâfat, dünyada elde edilebilecek hiç bir makam-mevki, mal-mülkle izah edilemeyecek bir zenginliktir.

*“İhlâsımı görünce maşûk elimi aldı,
Gönlümü feyz ü fetih doldurup öyle saldı.
Ne cimrilik, atalet ne de bencillik kaldı,
Toprak olup ölmeden önce öldüm ben işte.”²⁴⁴*

Ahmed Yesevî hikmetlerinden okuyup, mânâsını anlayarak düşünen ve davranışlarını ona göre belirleyerek, samimi, içten, saf ve temiz şekilde ihlâs sahibi olarak aşk yoluna giren kişilerin iyiler olduğunu bildirir. İyilerin gittiği yolu kendisine rehber edinerek onlardan dua alan kişilerin de ihlâs ile bu yolu takibinde aşk yolunda ilerleyeceğini söyler.

*“Hikmetleri okuyup, ihlâsla yola giren,
İyiler izin sürüp, şeyhlerden dua alan,
Heveskâr âşık olup, yollarda yayan kalan,
Hocam beni dergâha acep kabul eder mi?”²⁴⁵*

²⁴³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 60, K. 11, s. 206.

²⁴⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 149, K. 5, s. 360.

²⁴⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 174, K. 12, s. 407.

Söylenen söz ve hikmetlere samimi şekilde kulak vererek içindeki mânâyı anlamaya çalışan ihlâs sahibi kişilerin varlığı yanında, tam aksi şekilde sözlere değer vermeyip mânâsına erişmeyen ihlâssızların da mevcudiyetine değinir. Sonuçta söylenen sözler ve hikmetlerde alınan ölçü Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Yani gerçekten samimi şekilde inanan Müslümanların sözden ziyade özde hissettiği şekliyle ihlâs sahibi olacağına, temiz inancın imana dönüştüğü noktaya varması ile ideal insan ekseninde aşk yoluna girileceğini müjdeler.

*“Söz söyle değerini bilip de yetenlere,
İhlas ile dinleyip cân-kulak verenlere,
Sözünü hazmederek, tadına erenlere,
İhlâssız olanların değeri bildiği yok.”²⁴⁶*

İhlâs sahibi bir varlık olarak insan inandığı değerlere ulaşma noktasında canı gönülden bir eylem ve duruş sergilemek durumundadır. Böylece gönülden bir hareketin ilk temelini atan insan samimiyetsiz, şekilci ve gösteriş düşkünü olmaktan kurtulur. İnsan nefesine hoş gelen övülme, kibir, gurur gibi evrensel anlamda ki gayri ahlâkî kavramlardan kurtulmadan, hakikatin bilgisine ulaşma da yetersiz kalır. Çünkü insan oluşunu gerçekleştirebilmek adına kendisinde bulunan imkân ve potansiyellerin farkına vararak bunları riyadan ve yalandan arınmış bir vaziyette ruhi tekâmül sürecinde kullanmak zorundadır. Bu zorunluluk insanın, insanı kamîl olma yolunda yani hedeflenen insan olabilme sürecinde ne kadar ihlâslı davrandığı ile alakalı olarak gelebileceği noktayı belirlemesini sağlar. Amaç metafiziksel boyutta hakikatin bilgisine ulaşarak mutlak varlığı bilme gayreti olan insanın bu süreçte ihlâs en büyük yardımcılarından biridir. İnsan kendini bilmeye başladığı anda yaptığı her işinde ihlâsı düstur edinirse kendi dışındaki âlemi bilme noktasına çok çabuk ulaşır. Çünkü ihlâslı insan tertemiz duygularla ve samimi bir iklimde inancını ve eylemlerini gerçekleştirir.

3.6. Alçakgönüllü İnsan

Alçakgönüllü insan, ben-benlik duygusundan kurtularak, kibirden yoksun şekilde, kendisini övmekten imtina eden, gösterişe değil öze önem veren kişidir. Kişi kendisini

²⁴⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 155, K. 7, s. 373.

bilerek, olduğundan farklı şekilde değil, ancak olması gerektiği şekilde, özünde olanı yansıtarak dürüst bir duruş sergilemelidir. Ahmed Yesevî tarikat yolunda Pir'e hizmette bulunan ve Tanrı'ya ulaşmayı dileyen dervişlerin her kim olsa karşısındaki insana alçakgönüllülikle yaklaşarak ideal insan olma yolunda bu mertebenin geçilmesinin insanı Tanrı'ya yaklaştıran bir davranış olduğunu bildirir.

*“Hizmet kılan tâlipler dâima Hakk’a yakın,
Kimi görse tevazu, sözleri ise hazîn!
İnşallâh bu tâlipler olurlar Hakk’a yakın,
Okuyup hizmet edin, benim güzel dostlarım!”²⁴⁷*

Mütevazı anlamda kendini üstün görmemenin Pir'i olarak Hz. Peygamber olduğunu bildirir. Yani alçakgönüllülükte Hz. Peygamber'in bir sünneti ve insanın yaratılışı gereği, kulluğunun farkına vararak, yaratılmış insan ve diğer canlılara mütevazı bir şekilde davranmanın insanı özüne döndüren bir hareket olduğunu ifade eder.

*“Gece, seherde ağlar, ümmete gönül bağlar,
Âlem ona yadigâr, mütevazı Muhammed!”²⁴⁸*

Ancak ben-benlik göstererek, büyüklenip, kibirli bir şekilde bu dünyada eylem ve davranış sergileyenlerin ahiret hayatında ulaşacakları yer cehennemdir. İnsan elbette bu kötü davranışları sadece cehennem korkusu ile değil insani bir etik değer olarak yerine getirmelidir. İyi ve güzel diye tabir edeceğimiz evrensel bir ahlâkî değerler silsilesi içinde alçakgönüllülük, insanlar ile hem iletişim kurma yolu açılmasına, hem de insanın kendisini bilmesi konusunda diğer insanlara karşı üstün olmadığını görerek gerçek kişiliğini açığa çıkarmasına sebebiyet verir.

*“Uykusuza, Hak rahmeti yakındır.
Gözü yaşlı, gönlü kırık sakindir.
Ben-benliği, cehennemden arındır,
Kibirli kul, cehennemde perişân.”²⁴⁹*

²⁴⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 169, K. 17, s. 399.

²⁴⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 204, K. 9, s. 453.

²⁴⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 88, K. 2, s. 252.

Ahmed Yesevî, şeyh gibi derviş gibi gözükp de kendisini diğer insanlardan üstün gören, kibirle konuşan, nefsine hoş gelen gururunu okşayan söz ve davranışlarda bulunan sahte şeyh ve dervişlere de değinir. Bu sahte şeyhler İslam adı altında okuduğu Allah keliminden yani Kur'ân-ı Kerim'den dahi ders almadan, Tanrı tarafından yaratılmış bir kul düşüncesinden uzaklaşıp kendini üstün görmeye başlar. Elbette ki bu insanlar din adı altında bu yaptıklarından dolayı belki çevresindeki kalbi İslam'a yakın insanları yahut inanıp da inancı zayıf Müslümanlara kötü örnek teşkil edeceğinden aslında yaptıkları ile sadece kendilerine değil, başka insanlara da kötülük yapmış olurlar.

*“Şeyhim deyip nefsini büyük gördün her dâim,
Gönlün kibir, benlikte, güya dilin de sâim,
O uzun gecelerde nefis için oldun kâim,
Kur'ân'ı okuyup da özüne dönmez misin?”²⁵⁰*

İnsan alçakgönüllü olmakla kendisini bilerek, aslında kendisine bir kazanım sağlamış sayılır. İnsanoğlunun bu dünyadaki istekleri ve arzuları sınırsızdır. Bu sınırsız istekler karşısında insan alçakgönüllülükle yetinmenin ne demek olduğunu anlamaya başlar. Özü itibariyle geçici dünyanın arzu ve isteklerinin boş olduğuna kanaat getirerek, kendisini yoktan var eden ve varlığın tek hâkimi ve gerçek var olan Tanrı'ya ulaşabilme yolunda insan-ı kamîl olarak aşk yoluna giren insan alçakgönüllü olur. Ayrıca bu davranışları sayesinde de hem insanlara yaklaşımından dolayı kendini daha huzurlu hisseder, hem de bu dünyada kullanımına sunulan küçük şeylerle mutlu olmayı başararak, keder ve hüzünden uzak durur. İnsanlığın bir gereği ve değeri olarak alçakgönüllülük Tanrı'nın varlığını ve birliğini kabul etmeninde belirtisidir. Kibir ve gururdan insanı uzaklaştırarak iyi ve güzel davranışlara yönlendiren bir kılavuzdur.

3.7. Kamîl İnsan

Kamîl insan davranışları, sözü, hareketleri ve özü ile ideal ve örnek insandır. Aslında buraya kadar sayılan tüm insan tiplerini tamamlayan insanın varış noktasıdır. Tasavvuf felsefesinin temel kavramlarından sayılan insan-ı kamîl olmakla eşdeğerdir. İnsanın hem bilgisi ile ilmiyle hem de ahlâkî anlamda güzelliğe ulaşan olgunlukla kemale ermesidir. İnsanın ruhi tekâmülünü tamamlayarak bu dünyadan geçip, varlığına ve

²⁵⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 189, K. 2, s. 430.

birliğine inandığı Tanrı'ya aşk ile ulaşması yolunda tüm mertebeleri aşması neticesi ulaşılan yerdir. Aslında ulaşılan bu yer girilen yeni bir yol demektir. Çünkü insan kamîl olunca artık zorluklarla yavaş yavaş geldiği yeri geçip koşar adımlarla sadece hedefi olan Var'a ulaşarak kendisini yok edip bir bütün olmayı amaçlar.

Tasavvufta mürşid, doğru yolu, hedefi gösteren, uyaran ve irşad eden mânâlarına gelir. Özeldir tarikat lideri olan kimseye denir. Hakiki mürşid dediğimizde ilk başta İslam'ın Peygamberi, Hz. Muhammed (SAV) gelir. Gerçek mürşid, O'nun manevi mirasının temsilcileri sayılan, sapkınlıktan ve batıl tüm yollardan uzaklaştırıp hak ve hakikat yoluna insanların girmesini amaç edinen Allah dostlarıdır. Kemale ermiş yani kamîl olan ve başka insanları olgunlaştıran insana gerçek mürşid denir.²⁵¹ Ancak elbette bunun dışında kemale ermemiş, olgunluğa ulaşmamış sahte mürşidlerin de olması mümkündür. İşte bu konuda gerçek şeyhlere ve mürşidlere bağlanan kişinin insan-ı kamîl olma yolunda ilerleme imkânı var iken, tam aksi şekilde sahte şeyhlerin sözlerine inanan kişilerin hakikate ulaşamayacağı gibi imanlarını da kaybedebileceklerini bildirir. İlim sahibi olmadan şekilci ve gösteriş içerisinde şeyhlik iddiasında bulunan bu kişilerden kaçınılması gerektiğini uyarı niteliğinde ifade eder. Tıpkı günümüzde de var olan insanları dinleri üstünden istismar eden şeyh kılıklı sahtekârları, Ahmed Yesevî yüzyıllar öncesinden bildirerek her dönemin var olan bu problemi konusuna birçok hikmetinde yer vererek insanların bu konuda çok dikkatli davranmasını öğütlemiştir.

*“Nafile oruç tutar, kullara şeyhlik satar,
İlmi yok körden beter, âhir zaman şeyhleri.”*

*“Beline kuşak bağlar, kendini adam sanar,
Arasat'ta da ağlar, âhir zaman şeyhleri.”²⁵²*

İlim öğrenmeden veya öğrendiği ilimle amel etmeyip söylediklerini uygulamayan sahte şeyhlerin ya da Ahmed Yesevî'nin tabiri ile ahir zaman şeyhlerinin, gerçeğin mânâsına haiz olmaktan uzak bir şekilde yaşadığı bu hayattan sonra ahiret hayatında da kaybedenlerden olacağını açıkça bildirir. Hatta bu konunun önemine binaen üslubunu sertleştirerek, ilimden, bilimden bihaber, dünya malı için çalışan ve kendisine inanan

²⁵¹ Ethem Cebecioğlu, (1997), Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınevi, Ankara, s. 527.

²⁵² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 125, K. 1-2, s. 315.

insanları gerçek yoldan çıkararak bu sahte şeyleri kuyruksuz, kulaksız eşeklere benzeterek başladığı hikmetine hayvanattan daha aşağılık benzetmesi yaparak sonlandırır. Burada elbette Yesevî bu konunun inanan insan için öneminden dolayı bu kadar sert bir üslup kullanmaktadır. Çünkü insanları yanlış yönlendiren biliyormuş gibi görünüp bilmeyen doğruluk ve dürüstlükten uzak, riya sahibi, kibir ve gururla hareket edip geçici olan bu dünyada itibar ve mal sahibi olma maksadı ile belki gerçek mânâda iman etmeye çalışan insanları kandırarak, onların gözlerini boyayarak, inançlarının ellerinden gitmesine vesile olmaları kabul edilemez. Ahmed Yesevî, insanları defalarca uyararak yüzyıllardır devam eden bu yanlış insanların düşmemesini amaç edinmiştir.

*“Âhir zaman şeyhleri kimlerdir anlatayım;
İman-İslâm bilmeden teşeyyuh eder imiş.
İlmi yok, ameli yok, ma'nâyı da anlamaz,
Âhirette bunların yüzleri kara imiş.”*

*“Câhil şeyhler, kulaksız, kuyruksuz eşek olur,
İşleri dünya malı, serveti yağmak olur,
Cemaatini yoldan saptırır gider olur,
Böyle şeyhler hayvandan daha da beter imiş.”²⁵³*

Ahmed Yesevî Pir'lerin kamîli olarak Hz. Peygamber'den bahseder. İnsanlığın yoktan varoluş serüveninde insanlığın özü olarak bildirdiği Hz. Peygamber, elbette kamîl insana en büyük örnektir. Sonuçta Peygamberde olsa bir insan olarak diğer insanlara örnek olması gereken şahsiyet olarak karşımıza çıkar. O'nu örnek alan yani sünnetlerine tam ve eksiksiz uymaya çalışan Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'e bağlılığı, saygısı ve sevgisinden ötürü, O'nun vefat ettiği yaş olan, altmış üç yaşına gelince artık dünya üstünde bulunmaktan hayâ edeceğini bildirerek yerin altına girer. Bu davranış bile tek başına bir insanın ruhi tekâmül sürecinde gelebileceği yeri anlamamız açısından güzel bir örnektir.

*“Pîr-i mugân, Hak Mustafa'dır bilin.
Her nerede olsanız, saygı gösterin.*

²⁵³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 143, K. 1-5, s. 346-347.

*Ümmet olup ona selâm gönderin.
O sebepten, altmış üç yaşında girdim yere.”²⁵⁴*

Ahmed Yesevî hikmetlerinde sık sık gerçek bir mürşid-i kamîlin hizmetine girmenin gerekliliğinden bahseder. Tarikat yolunda şeyh olan mürşide bağlanmak hem ilmi olarak hem de ruhi tekâmül boyutunda insanı, kamîl insan olma yolunda terbiye ve eğitimin aşamalarından geçirir. Aşamaları geçen kişi kamîl insan olarak aşk ile Bir ve Var olan Tanrı'ya ulaşmak için yürür ve gayesi uğrunda nefsi ile olan mücadeleyi kazanır. Artık insan için tek hedef daha bu dünyadayken ölmeden önce ölme fikrine ulaşmaktır.

*““Lâ ilahe illa 'llâh!” de, ağla aksın gözyaşın,
Hak zikrini kim söylerse, bil ki odur yoldaşın.
Mürşid-i kâmil yoluna, hizmetine koy başın,
Hak cemâlin göstermezse, hâlin perişân senin.”²⁵⁵*

Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasında nefis terbiyesi önemli bir yer tutar. İnsan-ı kamîl olabilmek için ben-benliğin, kibrin, riyanın, yalanın, gururun, kendini üstün görmenin ortadan kalkması gerektiğini bildirir. İlimle uğraşıp, adaletle, edep ve hayâ ile alçakgönüllülükle, ihlâslı bir biçimde kemale ermenin yolunu tarif eder. Aynı zamanda kamîl insan olmadan şeyhlik, dini önderlik iddia eden kişinin, sözü ile özünün uyuşmayışına değinir. Davranışlarında ve yaşamında uygulamadığı sözleri söylemek zaten bir olmadan riyakârlık örneği olarak evrensel anlamda da itibar yoksunluğuna değinir. İnsan özünde ne ise o olmalıdır. Eğer olmak istediği kişi değil ise özüne dönüp, öncelikle kendini bilmesi gerekir. Ne olduğunu bilen kişi yaşantısını ona göre tasarlar. Amaçlarını belirler ve varmak istediği yere doğru yola koyulur. Bu yolda nerden gelip nereye gittiğini unutmadan ve gaflete düşmeden istikrarlı bir biçimde devam ettiği sürece kamîl insanlığa bir adım daha yaklaşmış olur.

*“Kâmil olmadan “Şeyhim!” diye iddia eden,
Yapmadığı şeyleri “Yapın!” diye söyleyen,
Sözü yalan olup da dünyaya meyl eyleyen,
Dünyaperest oldukça, “hâl” ilmin bilse olmaz.”²⁵⁶*

²⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 2, K. 20, s. 99.

²⁵⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 92, K. 2, s. 256.

²⁵⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 120, K. 4, s. 307.

Kısacası Ahmed Yesevî'ye göre kamîl insan; özü gibi sözünü doğru söyleyen, işlerini ve davranışlarını riyadan, kibirden uzak dürüst bir şekilde yerine getiren, etik ilkeleri hayatına tatbik ile ahlâkını güzelleştirendir. Sadece Peygamberlere ait bir özellik olmayan kamîl insan vasfı, kendisini bilerek aşk yoluna giren insanın ulaşabileceği bir merhaledir. Tanrı'nın en şerefli mahlûk olarak yarattığı insanın şerefine ulaştığı noktadır insan-ı kamîl. Bunu başarmayı amaç edinerek bu yolda ilerleyen kişi hayatını daha doğru ve düzgün yaşayarak en azından kamîl insan olabilme yoluna girmekle mükelleftir. Çünkü insan bu evrende varoluşunun sırrına haiz olmayı amaç edinmeden bu dünyadan göçtüğü takdirde, varoluşunu tamamlayamadan ziyan içinde kalır. İnsan sorumludur. Bu sorumluluk ona dünyaya geliş amacını bilmeyi zorunlu kılar. İnsan dünyaya geliş amacını öğrenme gayreti içerisinde düşünüp aklettiği ölçüde kamîl insan olma yolunda ilk adımı atmış sayılır. Yeter ki insan, özünü hatırlayarak nereden gelip nereye gittiğine bakarak, kendini bilip, yoktan kendini var eden Bir ve Var olan Tanrı'ya ulaşma çabası içerisinde olsun.

3.8. Âşık İnsan

Ahmed Yesevî aşkın gücünü, özelliklerini ve gerçek aşkın nasıl olması gerektiğini anlatabilmek adına hayatı ne şekilde tanzim etmek gerektiği üzerinde uzun uzun durur. Aslında onun felsefesinin en can alıcı noktası aşktır. Âşık insan onun ideal insan diyebileceğimiz insan-ı kamîlin en son aşamasında Tanrı'ya olan aşk kapsamında kendinden vazgeçerek Tanrı ile Bir olduğu noktaya ulaşmasını hedefler. Kendisi de hikmetlerinde aşk yolunda yok olup varlığına ve birliğine inandığı Tanrı'ya ulaşarak yaratılmış varlık olmaktan çıkarak gerçek Var'lığa ulaşmayı ister. Bu uğurda canından ve bedeninden vazgeçerek, ben-benliği, kibri, gururu ayaklar altına alıp, Tanrı'nın O'nu her ne şekilde kabul ederse etsin razı olacağı bir şekilde içini yakıp kavuran bir ilahi aşk kavramını ifade eder.

“Aşk yolunda yok olayım, Hakk'ın kölesi olayım.

Her ne lütfetsen bileyim, âşık eyle ey Allâh'ım!

El açıp dua edeyim, Sen varken nere gideyim?

Neylersen güzel eylersin, âşık eyle ey Allâh'ım!”

*“Aşk değince yakar imiş, cânı, cânları, bedeni.
Aşk değince virân eyler, her şeyi, benliği beni.
Aşk olmazsa nasıl bulur, Allâh ’ım kulların Seni?
Her ne olsa Sen eylersin, âşık eyle ey Allâh ’ım!”²⁵⁷*

Bu dünyada bulunan hiç bir sevginin ilahi aşkla kıyas olunamayacağını ifade eder. Dünyada elde edilen mal-mülk ve makam-mevkiinin insanı ilahi aşktan mahrum bırakmasına müsaade edilmez. Bundan dolayı insan bu dünyayı imtihan ve bulunulması zorunlu bir geçiş güzergâhı olarak görerek aşk yolunda istikametinden şaşmamalıdır. İnsan bu dünyadaki geçici güzelliklere aldanıp onlara ulaşma gayesi içinde bulunarak aşkı unutabilir. Kişi kendini bilmeli ve bilinçli bir şekilde ilahi aşk yolunda kendi nefsi ile yaptığı mücadelede başarı göstermeden gerçek âşık sayılamaz.

*“Aşk pazarı ulu pazar, o pazarda sûdâ³⁴ harâm.
Âşık kula Senden başka ilgi harâm, kavga harâm.
Aşk yoluna girenlere dünyalık ve dünya harâm.
Ne yaparsan Sen yaparsın, âşık eyle Ey Allâh ’ım!”²⁵⁸*

Aşktan habersiz ve aşksız insanın, yaratılmışların en şerefliisi olarak yaratılan insan olma idrakine sahip olmadığını bildirir. Kendisine Tanrı'ya ulaşma amacını gaye edinmeyen kişinin ve bunu dert edip nefsi ile savaş halinde olmadan aşkı tanımayanın, sadece insanın hayvani yönünü ortaya koyduğunu söyler.

*“Dertsiz insan, insan değil, bunu anlayın.
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin.
Gönlümüzde aşk olmazsa bana ağlayın,
Ağlayana gerçek aşkı hediye ettim.”²⁵⁹*

Bu dünyayı anlama ve kavrama açısından yetkin kişi olarak arif âşık, kendisini tehlikelerden korur ve bile bile Tanrı'nın emir ve yasaklarından uzaklaşp, özünü unutarak, Var olan Bir'e iltica etmekten geri durmaz. Tanrı'ya ulaşmayı kendisine amaç edinmeyen,

²⁵⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 33, K. 1-3, s. 160-161.

²⁵⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 33, K. 9, s. 162.

²⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 54, K. 5, s. 195.

böyle bir derdi olmayan kişiye herhangi bir yardımda da bulunamaz. Çünkü talep etmeyen tâlip olamaz. Tâlip olmayan zorla talebe sevk edilemez.

Arif aşğın önüne tüm dünya nimetleri serilse dahi, aşktan vazgeçmez. Gerçek aşkın yolunda aşk tadını alan kişi hiç bir dünyalıktan bu tadı alamaz. Tam aksi biçimde dünyalığı gerçek aşk sanıp geçici dünyaya gönül kaptıranlar ise hayvandan bile beter şekilde sadece yiyip içeceği ile meşgul olmayıp hırs ve tüm nefsanî arzuları ile hayvandan daha aşağılık bir durumda dünyaya saldırır.

*“Ârif, âşık cânını, nâr-ı cahîmde yakmaz,
Dertsizler aşk ateşi, çakmağını da çakmaz.
Dünya cilve eylese, dönüp yüzüne bakmaz,
Aşksız insan hayvandan beter olurmuş dostlar!”²⁶⁰*

Ahmed Yesevî, kendi aşk tecrübesini anlatırken talep eden olarak aşkın yolunda Tanrı'nın da ona bu aşkı nasip etmesinden dolayı şükürünü ifade eder. Aşkın bir ateş gibi kendini yakıp kavurduğunu bildirir. Aşk öyle bir şeydir ki insan maşukuna ulaşana kadar bu ateş dinmez. Her daim O'nu düşünüp, düşler ve amacına ulaşmadan yani sevgilisine kavuşmadan geçen her an O'na dert olur. Ayrıca sadece bu dünyadan vazgeçmekle kalmaz. Ahiret hayatında inananlara mükâfat olarak verilecek Cennet'i dahi talep etmez. Koca koca âlemler aşk yolunda onun gözüne küçücük bir haşhaş tanesi gibi görünür. O yalnızca sevgilisine ulaşmayı canı gönülden arzular.

*“Rabbim, âşıklara verdi aşkını,
Şükredip tutuştum, yandım ben işte.
Dü cihân gözümde haşhaş tanesi,
Görünmedi, Hakk'ı sevdim ben işte.”²⁶¹*

Bu sevgi yolunda insan kibirden, ben-benlikten, büyülenme ve gururdan vazgeçmeden yani nefsinin öldürmeden ilerleme kaydedemez. İnsan sevdiğine ulaşamadıkça acı çeker. Bu acı gözünde gönlünde yaş olur. Çok ister, çok sever ama ulaşamaz. Ulaşamadıkça gönlündeki kor daha bir alevlenir, gözündeki yaş daha bir

²⁶⁰ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 79, K. 9, s. 238.

²⁶¹ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 12, K. 1, s. 122.

deryalaşır. Maşuktan gelecek bir habere bir işarete razı olup, rıza göstermeden O cevhere ulaşamaz. Aşk bahçesinde bu deneyimleri yaşamadan bu dünyanın sahte varlığından kurtulmadan insan âşık sayılmaz.

*“Âşık olmaz, aşk bağıni gezmeden,
Nefis ölmez mihnet, külfet çekmeden,
İnci olmaz, bir katre su değmeden,
Razı olup aşk cevheri aldım ben işte”²⁶²*

*“Aşk bağıni sıkıntı çekip de, yeşertmezsen,
Hor görülen nefisini, yok edip öldürmezsen,
“Allâh!” deyip kalbini, nuruyla doldurmazsan,
Hem vallâhi, billâhi, sende aşktan eser yok!”²⁶³*

İmanın ve canın gıdası olarak görür Tanrı'ya karşı aşkı. O bu zevki vazgeçilemez ve olmazsa olmaz olarak, yaşamanın mümkün olamayacağını belirtmek için söyler. Bu hayatta Tanrı'ya ulaşmayı hedefleyip ona kavuşacağı günü beklerken O'na bu aşk güç ve kuvvet verir. Tüm dünyadan ve insan için en kıymetli olan canından vazgeçip Tanrı'nın aşkına tâlip olduğunu defalarca bildirir.

*“Cân-imân gıdasıdır; ey Rabb'im, Senin zevkin.
Cânım verip alayım, Senin o yüce aşkın.
Mahşerde şâfi olsun, Senin ilâhî şevkin.
Elimden tut, yolum göster ki; “Ente'l-Hâdi”.”²⁶⁴*

İnsan aşk yolunda tüm uzuvları ve duyguları ile paramparça olup bu yola kendini vermelidir. Dilinde ve gönlünde yalnız maşuku zikretmelidir. Burada acı çekip ağlayıp sevgilisine kavuşacağı diyarda ki mutluluğu düşünmelidir. Bu şekilde davranmadan hayatını tamamen bu yola adamadan âşık insan olmanın mümkün olamayacağını ifade eder.

²⁶² Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 12, K. 10, s. 124.

²⁶³ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 136, K. 2, s. 335.

²⁶⁴ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 21, K. 12, s. 145.

*“Bil ki bu aşkın yolu dilim-dilim olmaktır.
Bu dünyada ağlayıp, âhirette gülmektir.
Güller gibi zaferan, ardından da solmaktır,
Âşıkım demesinler böyle olmayan dostlar!”²⁶⁵*

Ahmed Yesevî, aşkın sırrına erişen âşıkların, bu sırta dayanamayıp insanlardan uzaklaştığına değinir. Bilinçli bir varlık olan insanın aşk yolunda bu bilinci kaybederek şuursuzca bu dünyada ki tüm bağlarını koparır. Evinden, eşinden, çocuğundan dahi bu aşk için vazgeçer. Deli divane olup sokaklarda alay edilir duruma dahi gelse haline şükrederek bu aşktan vazgeçmez. Aşkı dipsiz bir denize benzeterek, o denize girenin bu dünyada gözünün başka hiç bir şey görmeyeceğini, canını bu yolda feda edebileceğini bildirir. Bu durumlar içine düşmeden hevesle aşığı deyip ortaya çıkanlar, aşk yolunda ilerleyemeyerek hiç bir kazanım sağlayamazlar. Dinlerini bu dünyada elde edecekleri menfaatler uğruna kaybederek, ne gerçek aşka ulaşırlar ne de gerçek maşuka.

*“Sırr-ı aşkı beyân etsem, söylesem âşıklara,
Dayanamaz, başın alıp çıkar dağlara dostlar!
Dağa-taşa başın vurup, şuursuzca dolaşır,
Çoluk-çocuk, evden-barktan geçer, ayrılır dostlar!”*

*“Aşk ateşi başa düşse, âşık anı neylesin,
Ağyar gelip taşlar atsın, gönüllerin eğlesin.
Divâne deyip başın, kan ve revân eylesin,
O yine şükrederek, Rabb’e hamd eder dostlar!”*

*“Aşk cevheri, dipsiz deniz mahzeninde saklıdır,
Cândan geçip cevher alan, sevgilidir, haklıdır.
Heveskâr acemiler; “âşıkım” der, yolda kalır,
Dinlerini değersiz pula satarlar dostlar!”²⁶⁶*

Tıpkı bir inci çıkarabilmek için denizin dibine dalarak canını tehlikeye atan dalgıç misali, tutku ile aşkı uğruna canını hiçe sayan aşığın haline benzettir. Aşk uğruna aylar

²⁶⁵ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 78, K. 4, s. 236.

²⁶⁶ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 83, K. 1-2-4, s. 244.

yıllar geçse de insan varlığın hâkimi ve gerçek Var olan Tanrı'ya aşkını devamlı canlı tutar. Bu aşk, aşğın maşukuna kavuşmayı arzuladığı süre boyunca sürüp gidecektir.

*“İnci alır dalgıçlar, şayet cânından geçse,
Her kim tutkun olup da, aşk şarabını içse,
Nice günler ve aylar, ömründen akıp geçse,
Aşkın gülü açılıp, bil asla solduğu yok.”²⁶⁷*

Ahmed Yesevî kamîl insanın âşık insan olma yolunda ki tecrübelerinden bahsedip, aşk yolunda Tanrı'ya kavuşmayı arzular. Canını ve kanını bu yolda feda edeceğini söyler. Yaratılmış bir varlık olarak Tanrı'yı her şeyin sahibi olarak Sultan, kendini kul olarak görür. Kendisine lazım olan tek şeyin Tanrı olduğunu, O'na ulaşmanın da yalnızca gerçek aşk ile mümkün olduğunu bildirir. Gaflet içinde bulunanlar bu dünyayı gerçek sanıp, onda elde ettikleri ile kendilerince mutlu mesut yaşarlar. Bilmezler ki bu dünya geçicidir. Akıllı insanlar bu dünyanın imtihan dünyası olduğunu bilir ve ahiret hayatına hazırlık yaparak, oradaki mükâfatı beklerler. Ancak âşık insan ne dünyada ki ne de ahirette ki mükâfatı bekler. O yalnızca Bir ve Var olan Tanrı'ya yani maşukuna ulaşmayı amaçlar. Bu aşk yolunda her günü, gecesi gündüzü aşkla dolup taşar. Aşk ateşi yakıp kavurur. Hem bu dünyada hem ahirette kavuşmayı arzuladığı Tanrı'dan hiç bir zaman ümidini kesmez. Umutla maşukuna kavuşacağı günü bekler âşık insan. Bu umut aşkını perçinler ve daha da salar aşkın ateşini içine.

*“Fedâ olsun Sana cânım, aksın vücudumdan kanım,
Ben kulunum, Sen Sultan'ım, bana Seni gerek Seni.”*

*“Gâfillere dünya gerek, âkillere ahret gerek,
Vâizlere kürsü gerek, bana Seni gerek Seni.”*

*“Ne cennetine gireyim, ne hurileri göreyim,
Onu bunu neyleyeyim, bana Seni gerek Seni.”*

*“Hoca Ahmed benim adım, gece gündüz yanar odum,
İki cihânda umudum, bana Seni gerek Seni.”²⁶⁸*

²⁶⁷ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 116, K. 2, s. 300.

²⁶⁸ Hoca Ahmed Yesevî, a.g.e., H. 136, K. 2, s. 335.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Hâce-i Türkistan veya Pîr-i Türkistan olarak ünlenmiş Türk-İslam düşünce dünyasının en önde gelen şahsiyetlerinden birisi olan Ahmed Yesevî'nin genel itibariyle Dîvân-ı Hikmet isimli eserinden yararlanılarak, insan anlayışına felsefî bir problem olarak yaklaşmıştır. Çalışma insan felsefesi alanında olsa da aşk, tasavvuf ve ahlâk felsefesi konularını da içermektedir.

İnsanın felsefe etkinliğinde ki ilk adımı, düşünme eyleminde bulunan bir varlık olarak insanın, düşünme eylemi üstüne düşünmesidir. Bu düşünme insana, kendisini ve evreninin var oluşu ile ilgili devamlı ve derin düşünmeyi gerektiren bir perspektif kazandırır. Böylece kendisini düşünmeye başlayan insan evrendeki yerini ve var olan diğer her şeye bir anlam vermeye çalışır. Bu anlam verme çabası insanın özbilinç seviyesine ulaşmasına, yani kendi bilinci sayesinde kendinin farkına varmasını sağlar. İnsanın kendi farkına varması demek algılarına, duygularına, bilgilerine ve kavrayışlarına bağlı olarak kendini tanıması, anlaması ve bilmeye başlaması demektir. Bu durum insanın felsefe ile kendini bilme yolunda ilerlemeye başlaması olarak anlaşılır.

İşte bu noktada Ahmed Yesevî özbilinçten hareketle insanın kendini bilmesi üzerine felsefesini inşa eder. İnsan önce kendini tanımalı ve nerden gelip nereye gittiğini sorgulayarak hayatını kendini bilme hareketini merkezine alarak devam ettirmelidir. Çünkü Yesevî'ye göre insan kendini bilirse artık kendi dışındaki evreni ve nihayetinde mutlak varlığı bilebilecektir. Bu da insanın doğum ile başlayıp ölüm ile sonlanan kısa hayatında ebedi olana ulaşma gayreti olarak karşımıza çıkar. Ahmed Yesevî hikmetleri ile sadece insanlara bir şey anlatma gayretinde olmadığını, söylediklerini kendisine de nasihat kabul ederek öncelikle özünü bilmenin asıl öze ulaştıracak bir yol olduğunu ifade eder.

Günümüz dünyasına baktığımız zaman, yaşanan bütün problemlerin insanın insanla, toplumla ve doğayla ilişkisinden kaynaklandığını görürüz. O yüzden insan kendini tanıyarak problemlerin farkına varmalıdır. Başkalarını anlamak için de kendini anlamak ve duygudaşlık kurabilmesi gerekir. Bu bağlamda insan evrendeki yerinin ve hangi amaçla var olduğunun bilince varıp, kendi varlığının gerçek değerine ulaşarak anlamlı bir hayatın farkına varabilir. İnsan düşünen bir varlık olarak, kendini bilmek için bilgiye ulaşmalı ve bu bilgiyi hayatında tatbik ile hakikatin bilgisine varmayı amaç edinmelidir. Burada

Yesevî'nin insanlara kendini bilme konusunda ki felsefi değerin, çağımızda da güncelliğini koruduğu ve bu hareket tarzına sahip olmamız gerektiği çıkarılmıştır.

Ahmed Yesevî de kendini bilme ile başlayan yolculuğun devamında mükemmel insan diye tabir edebileceğimiz insan-ı kamîl mertebesine ulaşmak hedeflenir. Ancak insan-ı kamîl olabilme yolunda insanın, nefis, kibir(ben-benlik), riya ve yalan gibi çok çeşitli düşmanlarla mücadele etmesi gerekmektedir. İnsanın en büyük mücadelesi nefsiyle başlar. Ruhu terbiye ederek eğitmek için nefsin istek ve arzularına karşı konulması gerekir. İnsan akıllı bir varlık olarak eğer nefsinin esiri olursa arzu ve isteklerinin neticesinde hayvandan bile daha aşağıda yer edinebilir. Çünkü en vahşi bir hayvan bile içgüdülerinin dışında harekette bulunmazken, insan akıllı sayesinde daha da vahşileşebilir. Ancak insan nefsinin terbiye ederek dizginlerse o zamanda akıllı sayesinde kusursuz sayılan meleklerden bile üstün olabilir. İşte Yesevî insanın bunu başarabileceğini, teorik olarak belirtmenin ötesinde, pratik anlamda da hayatına tatbik etmiş bir şahsiyet olarak bugün bizlere rol model olabilir. İnsan geçici dünyanın geçici heveslerinin esiri olmadan ahlâkîliği erdem kabul edip hayatına tatbik ederse, hem bu dünyada hem de öteki ve sonsuz dünyada mutluluğa kavuşabilir. Elbette bu yol öyle kolay geçilebilecek bir yol değildir. Ama insanın bunu başarabilmesinin imkânını Yesevî gibi düşünürler gözler önüne sermektedir.

Ahmed Yesevî'nin felsefesinde en can alıcı nokta ise aşktır. İnsan, insan-ı kamîl mertebesine ulaşarak ilahî aşkı en derinde yaşayarak Tanrı'ya kavuşmayı arzular. Bu arzu nefsin fiziksel arzularının çok ötesinde metafiziksel bir alana aittir. İnsan bu aşamada artık yaratılmış benini unutarak Yesevî'nin söylemiyle Bir ve Var olana ulaşmayı amaçlar. Amacın yüceliği karşısında, artık insanın bu evrende elde edebileceği hiç bir şey değerli değildir. İşte bu gerçek günümüzde insanların maddesel dünyanın geçici isteklerini araç yerine amaç edinmesi karşısında manevî buhranlar içerisinde çıkması noktasında umut vaat etmektedir. Modern dünyanın bunalımları karşısında insan, varoluş sebebini unutarak hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünyaya meyil etmesinin sancılarını yaşamaktadır. Oysa Türk-İslam medeniyetinin kurucularından sayılan Ahmed Yesevî'nin yüzyıllar önce söylediklerini idrak edebilmemiz, küllenmiş medeniyetimizin tekrardan canlanarak, kendini bilen, akabinde Hakk'ı bilen insanlar sayesinde dünyaya ışık saçmaya devam edebilir.

Ahmed Yesevî'nin felsefi değerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu çalışma, felsefenin ana teması olan insanın, Yesevî'nin bakış açısından incelenme gayretiyle hazırlanmıştır. Milli ve dini değerlerimizin harmanlanmasıyla ortaya çıkan Yesevî fikirlerinin günümüz insanların ruhi tekâmülleri sürecinde yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu fikirlerin özündeki gaye, beşer olarak dünyaya gelen insanın, insan-ı kamîl diye tabir edilen ideal ve mükemmel insan seviyesinde, ilahi aşkla özüne dönmesini sağlamak olarak anlaşılmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, felsefe tarihi açısından insan problemi ele alınmıştır. Felsefi bir problem olarak insanın ne olup, ne olmadığını anlayabilmek için insanın varlığını oluşturan niteliklere, çeşitli filozofların görüşleri dâhilinde değinilmiştir.

İkinci bölümde, Ahmed Yesevî'nin entelektüel biyografisinin anlaşılması için tarihi ve menkıbevi hayatı ile eserleri kısaca ele alınarak, ardından düşünce hayatı ve felsefesi incelenmiştir. Bölümün devamında Ahmed Yesevî'nin insan anlayışını idrak edebilmek adına ruh-beden ilişkisi, insan sevgisi, insanın düşmanları ve ahlâkî düşüncelerine yer verilmiştir. İnsanın, ideal insan olabilme yolundaki nefis, kibir, riya ve yalan şeklindeki düşmanlarına hikmetler bağlamında değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise âlim, adil, edepli, hür, ihlâs sahibi, alçakgönüllü insan tipleri tarif edilerek, insan-ı kamîle yani ideal insana ulaştıran yolun içeriğine, daha sonra da ruhi tekâmül sürecini tamamlayan insanın, son mertebesinde ilahi aşka ulaşması neticesinde Allah'ın varlığında yok olması ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma ile Türk-İslam düşünürü Ahmed Yesevî'de insan problemi incelenerek, Türk-İslam medeniyetinin inşasında büyük rol oynayan ve kurucusu tabir edebileceğimiz bu şahsiyetin, milli, kültürel, dini ve evrensel fikirleri ile insana bakışını geçmişten günümüze felsefi açıdan gündeme getirmiş olmaktadır. Elbette Yesevî'nin insana bakışı, kapsamın genişliği düşünüldüğünde elde edilen sonuç çalışmanın boyutları ile sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı bu çalışma genel bir giriş niteliği taşıyarak daha sonra yapılabilecek kapsamlı çalışmalara bir ön çalışma niteliğinde düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- AKARSU Bedia, (2015), Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılâp Yayınları 14. Baskı, İstanbul.
- ALTINOK Baki Yaşa, (2001), “Ahmed Yesevî”, Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, Sayı 20, Ankara.
- ALTINTAŞ Hayrani, (1986), Tasavvuf Tarihi, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları No:171, Ankara.
- ARICAN Musa Kazım, (2000), “Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Sivas.
- ARICAN Musa Kazım, (2001), “Akıl İman İlişisine Spinoza'nın Yaklaşımı”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Sivas.
- ARICAN Musa Kazım, (2016), “Ahlâk, Etik ve Ahlâk Felsefesi”, Ulisa Bülten, İslam'da Ahlâk ve Etik- Kavramsal ve Kuramsal Tartışma Semirleri 2, Editör: İsmail Erkam Sula, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ARİSTOTELES, (1975), Politika, Çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES, (2014), Nikomakhos'a Etik, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN Ahmet , (2006), İlkçağ Felsefe Tarihi–1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN Ahmet, (2012), Felsefeye Giriş, Liberte Yayınları, Ankara.
- ATABARDİYEV Hocabay, (1992), Medinede Muhammet Türkistanda Hoca Ahmet - Hoca Ahmet Yesevî Hikmetler, önsöz, Lexica Yayınları, Moskova.
- AYDIN Mehmet S., (2000), "İbn Sînâ'nın Mutluluk (Es-Sa'âde) Anlayışı", İslam Felsefesi Yazıları, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- BAYRAKTAR Fulya, (2014), Bağlanma Hürriyeti-Bir Gabriel Marcel Okuması, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Levent, (2010), Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi, Dergah Yayınları, İstanbul.
- BAYRAKTAR Levent, (2016), Felsefe ve Tasavvuf, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Levent, (2016), “Ahmed Yesevî'de Medeniyet Kurucu Değerler”, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Sayı 64, Ankara.

BİCE Hayati, (2015), Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

BİCE Hayati, (2016), Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:33, Ankara.

BİRAND Kamıran, (1958), İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara.

BRAVO Hamdi, (2014), “ Schopenhauer'da Özgür İrade Sorunu ve Aklın İşlevi”, Düşünbil Dergisi, Yıl 8, Sayı 43, İzmir.

CASSİRER Ernst, (1980), İnsan Üstüne Bir Deneme, Çev. Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul.

CEBECİOĞLU Ethem, (1997), Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınevi, Ankara.

CEVİZCİ Ahmet, (1999), Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

CEVİZCİ Ahmet, (2001), Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitabevi, Bursa.

CÜRCANİ Ali İbn Muhammed, (1997), Tarifat, Arapça -Türkçe Terimler Sözlüğü, Çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul.

ÇOTUKSÖKEN Betül - Saffet Babür, (1993), Metinlerle Ortaçağda Felsefe, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ÇUBUKÇU İbrahim Agah, (1995), “Ahmet Yesevî ve Düşüncesi”, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt 7, Sayı 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

D'ALEMBERT, (2000), Felsefenin Öğeleri Ya Da İnsan Bilgilerinin İlkeleri Üzerine Deneme, Çev. Hüseyin Köse, Öteki Yayınevi, Ankara.

DESCARTES, (1942), Metafizik Düşünceler, Çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbası, İstanbul.

DESCARTES Rene, (2014), Aklın Yönetimi İçin Kurallar, Çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul.

EFLATUN, (1997), Birinci Alkibiades, Çev. İrfan Şahinbaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ERASLAN Kemal, (1995), “Ahmed-i Yesevî”, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt 7, Sayı 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ERASLAN Kemal, (2016), Yesevî'nin Fakr-nâmesi, Yayın No: 32, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ERGİNLİ Zafer, (2006), Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınevi, İstanbul.

FARABİ, (2014), İlimlerin Sayımı “İhsau'l-Ulum”, Çev. Ahmet Arslan, Divan Yayınları, Ankara.

FARABİ, (2015), Mutluluğun Kazanılması “Tahsilu's-Sa'ada”, Çev. Ahmet Arslan, Divan Yayınları, Ankara.

FOUCAULT Michel, (2006), Deliliğin Tarihi, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

GUENON Rene, (1999), Modern Dünyanın Bunalımı, Çev. Mahmut Kanık, Verka Yayınları, İstanbul.

GÜRSOY Kenan, (2015), Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara.

GÜZEL Abdurrahman, (2008), Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme, Öncü Basımevi, Ankara.

HAZİNİ, (2014), Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar- İyilerin Dalgalı Denzierden Çıkardığı İnciler, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

HEGEL G. W. F., (1991), Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

HEMEDÂNİ Hâce Yusuf el-, (2017), Rütbetü'l-Hayat 'Hayat Basamakları', Çev. M. Ali Özkan, Semerkand Yayınları, İstanbul.

HOBBS Thomas, (2007), Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HOSPERS John, (2017), Analitik Felsefe'ye Giriş, Liberte Yayın Grubu, Ankara.

KALIN İbrahim, (2018), “Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet”, Dîvân-ı Hikmet Sohbetleri, Ed. Zülfikar Güngör, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KARAMAN Hüseyin, (2000), Nurettin Topçu'da Ahlâk Felsefesi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KAYA Mahmut, (1981), “Aristoteles'in Ahlâk ve Siyaset Felsefesinin İslam Dünyasına Yansıması”, Felsefe Arkivi Dergisi, Sayı 22-23, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

KAZANÇ Fethi Kerim, (2017), “ Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ed. Ahmet Kartal, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KEHA Mine Kaya, (2010), “Descartes'in Epistemolojisi ve Foucault'nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri”, Kaygı Felsefe Dergisi, Sayı: 14, Uludağ Üni. Basımevi, Bursa.

KENJETAY Dosay (1999), “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, Tasavvuf- İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı 2, Ankara.

KINALIZADE Ali Efendi, (1974), Ahlâk-ı Ala-i - Ahlâk İlmi, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.

KORLAELÇİ Murtaza, (1999), “Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 40, Sayı 1, Ankara.

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuad, (2017), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

KUR'AN-I KERİM MEALİ, (2010), Haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

KÜÇÜKKAYA M. Askeri, (2016), “Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi”, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İlmi Dergi “Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayı, Cilt 52, Sayı 4, Ankara.

KÜYEL Mübahat Türker ve diğ., (1985), Felsefeye Giriş-3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

LA MATTRIE Julien Ofray de, (1980), İnsan Bir Makina, Çev. Ehra Bayramoğlu, Havass Yayınları, İstanbul.

LEIBNIZ G. W., (1986), Theodicee Denemeleri - İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma, Discours sur la Conformite de la Foi avec la Raison, Çev. Hüseyin Batu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

MARAŞ İbrahim, (2016), “Ahmet Yesevî (Ö.1166) Düşüncesinde Ahlâk Felsefesinin Temel Kavramları”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul.

MARTINICH A. P., (2013), Thomas Hobbes, Çev. Akın Terzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, (1958), Felsefeye Giriş, İstanbul Üniv. Edeb. Fakültesi Yayınları No:773, İstanbul.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, (1988), İnsan Felsefesi, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, (2006), Editör Zafer Erginli, Kalem Yayınevi, İstanbul.

MONTAIGNE Michel De, (2011), Denemeler - 1. Cilt, Çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul.

ÖKTEM Ülker, (2000), “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl'de Sezgi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 40, Sayı 1–2, Ankara.

ÖMERUSTAOĞLU Adnan, (2016), “Ahmet Yesevî Felsefesi”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul.

ÖNER Necati, (1999), Felsefe Yolunda Düşünceler, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖNER Necati, (2013), İnsan Hürriyeti, Divan Kitap, Ankara.

ÖZKÖSE Kadir, (2006), “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl 7, Sayı 16, Ankara.

ÖZTÜRK Mustafa, (2016), “Ahmed Yesevî ve Aşk-Ahlâk Temelli Dindarlığın Felsefesi”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 1. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul.

SCHOPENHAUER Arthur, (2012), Bilmek ve İstemek, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul.

SPİNOZA Benedict De, (2011), Teolojik-Politik İnceleme, Çev. M. Kazım Arıcan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

SPİNOZA, (2016), Etika, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

SUNAR Cavit, (1967), İslam Felsefesi Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları LXXX, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ŞERİATİ Ali, (1997), İnsanın Dört Zindanı, Çev. Hüseyin Hatemi, İşaret Yayınları, İstanbul.

TAYLAN Necip, (1994), Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri Bilgi-Mantık-İman, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

TEKİN Talat, (1998), Orhon Yazıtları- Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg Yayınevi, İstanbul.

TEMİZKAN Mehmet, (2016), “Ahmed Yesevî'deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, 2. Cilt, Türk Ocakları Yayınları, İstanbul.

TOSUN Cemal, (2000), “Hoca Ahmed Yesevî Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitim Metodu”, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Ankara.

TOSUN Cemal, (2016),” Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Eğitim”, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İlmî Dergi “Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayı, Cilt 52, Sayı 4, Ankara.

TOSUN Necdet, (2015), Ahmed Yesevî, Editör Necdet Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:23, Ankara.

TOSUN Necdet, ERASLAN Kemal, (2016), Yesevî'nin Fakr-nâme'si ve İki Farsça Risalesi, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:39, Ankara.

TOPÇU Nurettin, (2005), Ahlâk, Dergah Yayınları, İstanbul.

TOPÇU Nurettin, (2008), Ahlâk Nizamı, Dergah Yayınları, İstanbul.

TUNÇ Mustafa Şekip, (1934), Bergson ve Manevi Kudrete Dair Birkaç Konferans, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.

TUNÇ Mustafa Şekip, (1947), “Önsöz”, H. Bergson-Yaratıcı Tekâmül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ÜLKEN Hilmi Ziya, (1983), İslam Felsefesi - Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru, Ülken Yayınları, İstanbul.

VURAL Mehmet, (2002), “Gazzali'nin Epistemolojisinde Sezgi ve İlham”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 9, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2015), Dîvân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2016), Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2019), Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2019), Fakr-nâme, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2019), Risâle der Âdâb-ı Tarîkat, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YESEVÎ Hoca Ahmed, (2019), Risâle der Makâmât-ı Erba'în, Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YILDIRIM Ahmet, (2014), “Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26–28 Mayıs 2014) Bildiriler, Editör Ejder Okumuş, Cilt 1, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir.

YILDIZ Musa, (2016), “Takriz”, Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Editör Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No: 29, Ankara.

YILDIZ Musa, (2016), “Takriz”, Kemal Eraslan, Yesevî'nin Fakr-nâmesi, Yayın No: 32, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YILDIZ Musa, (2017), “Sunuş”, Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler, Editör Necdet Tosun, Yayın No: 40, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.